

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Γρηγόριος Ι. Ταλαμπίρης

**Υψηλή Στρατηγική Στο Βυζάντιο: Ο ρόλος και εφαρμογές της
εξωτερικής πολιτικής στην αυτοκρατορία.**

Μεταπτυχιακή εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Διεθνών και
Ευρωπαϊκών Σπουδών της Σχολής Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών επιστημών
και Τεχνών του ΠΑΜΑΚ

Επιβλέπων

Σπυρίδων Ν. Λίτσας

Καθηγητής

Θεσσαλονίκη 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΜΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Γρηγόριος Ι. Ταλαμπίρης

**Υψηλή Στρατηγική Στο Βυζάντιο: Ο ρόλος και εφαρμογές της
εξωτερικής πολιτικής στην αυτοκρατορία.**

Μεταπτυχιακή εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Διεθνών και
Ευρωπαϊκών Σπουδών της Σχολής Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών επιστημών
και Τεχνών του ΠΑΜΑΚ

Επιβλέπων

Σπυρίδων Ν. Λίτσας

Καθηγητής

Θεσσαλονίκη 2022

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ι. ΤΑΛΑΜΠΙΡΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
----------------	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
----------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΑΙ Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1. Η θεσμική υπόσταση	19
1.1. Η πολιτική εξουσία	19
1.2. Ο θεσμικός ρόλος της Εκκλησίας... ..	20
2. Κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της Αυτοκρατορίας	23
2.1. Βυζαντινή παιδεία... ..	23
2.2. Η ανάδειξη του ρόλου της γυναίκας.....	25
2.3. Ο κοινοτικός και αντιφεουδαρχικός χαρακτήρας της βυζαντινής κοινωνίας.....	27
2.4. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της Κωνσταντινούπολης	30
2.5. Η βυζαντινή ναυσιπλοΐα	31
2.6. Το βυζαντινό νόμισμα.....	34
3. Η βυζαντινή πολεμική τέχνη	36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ο ΣΗΜΑΙΝΟΝΤΑΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΟΔΟΥ

1. Περί βυζαντινής διπλωματίας.....	40
2. Η εργαλειοποίηση του Αυτοκρατορικού Μεγαλείου... ..	48
3. Η διαχρονική σημασία του πολιτισμικού παράγοντα.....	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Ο ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ- ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

1. Το αντίπαλο δέος και η διελκυστίνδα της Αυτοκρατορίας της Μέσης Ανατολής.....	56
1.1. Οι χριστιανικές κοινότητες της Περσίας.....	59
1.2. Ο Χριστιανισμός στην Αρμενία και ο ευρύτερος ρόλος της στην περιοχή.....	61
1.3. Το Βυζάντιο στην Ερυθρά θάλασσα.....	68
2. Αναχαιτίζοντας τον Βορρά.....	75
2.1. Ο εκχριστιανισμός των Γότθων.....	75
2.2. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων.....	79
3. Η βυζαντινή παρακμή και η Δύση.....	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

1. Κριτήρια και Στόχοι.....	103
2. Περί διαδικασίας σύναψης διπλωματικών γάμων.....	122
2.1. Η παρουσία σώματος πρεσβευτών.....	122
2.2. Ζητήματα προικοδότησης.....	128
3. Η παρουσία των βυζαντινών πριγκιπισσών σε ξένες αυλές.....	133

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	137
--------------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	140
--------------------------	------------

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

DOP	Dumbarton Oaks Papers
ΕΕΒΣ	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
ΕΕΘΣΘ	Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης
ΕΕΘΣΠΘ	Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
GCS	Die Griechischen Christlichen Schriftsteller
MGH	Monumenta Germaniae Historica
OCA	Orientalia Christiana Analecta
REA	Revue des Etudes Armeniennes

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο πλαίσιο των σπουδών μου, στον Α' κύκλο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών της Κατεύθυνσης Στρατηγικών Σπουδών και Διεθνούς Πολιτικής, μου δόθηκε η ευκαιρία να μελετήσω και να εμβαθύνω σε ζητήματα που άπτονται των Διεθνών Σχέσεων, μέσα από το αντίστοιχο εννοιολογικό φάσμα, όπως και φαινομένων που εμφορούνται της συγκεκριμένης επιστήμης.

Η ενασχόλησή μου με αυτά τα ζητήματα αποτέλεσαν ιδιαίτερη προσωπική και επιστημονική πρόκληση, αφού καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσης εργασίας προέκυπταν σημαντικοί συσχετισμοί πολιτικής αλληλεπίδρασης ευρύτερα στην παγκόσμια επικαιρότητα, αντανακλώντας στο περιεχόμενο και την ουσία της ιστορικής περιύγησης για τη διαχείριση διεθνών συσχετισμών, από πλευράς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Αυτή την διατριβή αφιερώνω στους γονείς μου, οι οποίοι στηρίζουν κάθε μου προσπάθεια. Ιδιαίτερος οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, της ειδίκευσης της Θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων, κ. Σπυρίδωνα Λίτσα, για την αμέριστη εμπιστοσύνη, καθοδήγηση και συμπαράστασή του, καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας.

Γρηγόριος Ι. Ταλαμπίρης

Θεσσαλονίκη 2022

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Το Βυζάντιο είναι ένα μεγάλο χωνευτήρι,
που μέσα σ' αυτό πέσανε και λιώσανε μυριάδες
ψυχές, σαν λογής-λογής μεταλλεύματα,
λογής-λογής έθνη, κι από εκεί βγήκε χρυσάφι
λαμπερό, μαζί με μαύρη σκουριά. Αυτό το μάλαμα
είναι το πιο καθαρό από κάθε χρυσάφι που βγήκε
από χωνευτήρι. Κι απ' αυτό γίνηκε η επτάφωτος
λυχνία που θα φωτίζει τον κόσμο στον αιώνα του αιώνος.
Φώτης Κόντογλου, Η πονεμένη Ρωμοσύνη¹*

Προοιμακά, χρήζει να διερευνηθεί το εννοιολογικό πλαίσιο, που ορίζει βασικά στοιχεία μελέτης της μεταπτυχιακής αυτής εργασίας, προκειμένου η αναδίφηση του εννοιολογικού αυτού περιγράμματος να αποκρυσταλλώνει και να εισάγει στοιχειωδώς τον τρόπο αντίληψης της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, προς καλύτερη κατανόηση του αντικειμένου έρευνας.

Αφετηριακά, εξετάζοντας την έννοια της Υψηλής Στρατηγικής, αυτή εκφράζει το σύνολο των μέσων που μπορεί να διαθέτει ένας δρών στο διεθνές σύστημα, ο οποίος υπό σημαντικούς όρους ενσαρκώνεται μέσω του κράτους, προκειμένου να επέλθει η επιτυχής πραγματοποίηση των πολιτικών σκοπών του².

Βεβαίως, στο σημείο αυτό γεννιέται η ανάγκη περαιτέρω αποσαφήνισης των μέσων αυτών που χρησιμοποιεί ο δρών, όσο και το περιβάλλον, στο οποίο καλείται να δράσει. Αναφορικά με το τελευταίο, ως «διεθνές σύστημα», κατά τον καθηγητή Διεθνών Σχέσεων, Σ. Λίτσα, ορίζεται: «ένα πλαίσιο χωροταξικής ταξινόμησης, αντίδρασης, διάδρασης, ώσμωσης και εφαρμογής πολιτικών των κύριων συστημικών δρώντων, των

---

¹ Φ. Κόντογλου, *Η πονεμένη Ρωμοσύνη*, Αθήνα, Εκδόσεις Άγκυρα, 2015, σ. 16.

² Κ. Κολιόπουλος, *Η Στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2008, σ. 44.

κρατών, με στόχο την ενίσχυση των προοπτικών της επιβιώσής τους»³. Κυρίαρχο στοιχείο στη συνθήκη αυτή είναι ο ανταγωνισμός, χωρίς την ύπαρξη και αναγνώριση μιας ανώτερης αρχής, κατά το «superiorem non recognoscens». Είναι η λεγόμενη «διεθνής αναρχία», όρος του Goldsworth Lowes Dickinson, στον οποίο αναφέρεται ο Hedley Bull, προκειμένου να αποτυπώσει τη διεθνή πραγματικότητα, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τη μη ύπαρξη μιας αρχής, στην οποία δεν υφίσταται και κατ' επέκταση η υποταγή των δρώντων συλλήβδην⁴.

Η παντελής έλλειψη ενός τέτοιου παράγοντα επιβολής και η παράλληλη διακριτή έντονη παρουσία, νευραλγικής σημασίας, ανταγωνισμού και επιβίωσης, φέρει ως κεντρικό στοιχείο και πάλι το φαινόμενο του πολέμου. Πρόκειται για την «ύψιστη μορφή οργανωμένης βίας μεταξύ των κρατών- δίχως βέβαια να σημαίνει ότι δεν μπορεί να αναπτυχθεί και στο εσωτερικό ενός κράτους υπό τη μορφή εμφυλίου πολέμου- που ως στόχο έχει τη πραγμάτωση πολιτικών σκοπών»⁵. Η εμβριθής ενασχόληση με το φαινόμενο του πολέμου αποσκοπεί, πρώτον, στην τελειοποίησή του και κατά δεύτερον, στην αποσόβηση, όσο το δυνατόν, οριοθέτηση και μη ανάπτυξή του ή και ακόμη στην πλήρη απαλοιφή του⁶.

Κατόπιν, της αποτύπωσης των παραπάνω, η Υψηλή Στρατηγική ούσα παρούσα στο φαινόμενο του πολέμου, λαμβάνει πέντε διαστάσεις, όπως αναφέρει ο Χαράλαμπος Παπασωτηρίου. Πρόκειται για τη Στρατιωτική Στρατηγική, την Οικονομική διάσταση, την εσωτερική πολιτική, τη διεθνή νομιμοποίηση και τη διπλωματία⁷. Πιο συγκεκριμένα, ως στρατιωτική στρατηγική ορίζεται η επιλογή ένοπλης βίας σε όλο το εύρος των στρατιωτικών της μέσων προς ικανοποίηση και ευόδωση των πολιτικών σκοπών. Σε αυτό το πλαίσιο διακρίνεται και η έννοια της «Τακτικής», η οποία παίρνει τη σκυτάλη από τη Στρατηγική, την ώρα της διεξαγωγής της μάχης, με την χρησιμοποίηση των

³ Σ. Ν. Λίτσας, *Ιλιάδα και διεθνής πολιτική: Μια θεωρητική προσέγγιση*, Εκδόσεις Ποιότητα, 2014, σ. 38.

⁴ H. Bull, *Η Άναρχη Κοινωνία*: Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Γ' έκδοση, 2007, μτφ. Η. Στροϊκού, επιμ. Η. Κουσκουβέλης, σ. 86-87.

⁵ Σ. Ν. Λίτσας, *Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές*, Εκδόσεις Ποιότητα, 2010, σ. 29.

⁶ Η. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Ποιότητα, Ε' Έκδοση, 2007, σ. 323.

⁷ Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική: 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Δ' έκδοση, 2004, σ. 16-22.

ένοπλων δυνάμεων για την επίτευξη της νίκης, την οποία καρπώνεται η Στρατηγική προς εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπών της πολεμικής διαδικασίας. Για το λόγο αυτό και η Στρατηγική μεριμνά για την επιτυχία ή μη έκβαση της τακτικής, εφόσον στο επίπεδο αυτό επιφέρουν αντίστοιχο πρόστιμο και στη στρατηγική⁸.

Στην περίπτωση της οικονομικής διάστασης αφορά τον τρόπο οικονομικής ενίσχυσης για τις ένοπλες δυνάμεις, αλλά και την αντίστοιχη πρόκληση πλήγματος στην οικονομική αυτή τροφοδότηση του αντιπάλου⁹. Η δυνατότητα άντλησης πόρων έρχεται και σε συνάρτηση με τη διάσταση της εσωτερικής πολιτικής και την ικανότητα των πολιτικών παραγόντων, υπό το πρίσμα της υψηλής πολιτικής, να αποσπά πόρους και τον γενικό πληθυσμό, όπως και την ανοχή αυτού προς την πολεμική διαδικασία μέσω της εσωτερικής νομιμοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται λόγος και για την πρόκληση δυσλειτουργίας στην απόκτηση εσωτερικής νομιμοποίησης του αντιμαχόμενου δρώντα μέσω διαδικασίας προπαγάνδας και ψυχολογικών πιέσεων¹⁰.

Ταυτόχρονα επιδιώκεται και η νομιμοποίηση των πολεμικών ενεργειών και σε διεθνές επίπεδο και η εναρμόνιση με το αξιακό αποτύπωμα της εποχής. Για τον λόγο αυτό επιδιώκεται η σύνθεση ενός ιδεολογικού αφηγήματος, σε συνάρτηση με τις πολεμικές ενέργειες και τους πολιτικούς σκοπούς τους, για να τυγχάνει διεθνούς αποδοχής. Πλαίσιο, από το οποίο δεν απέχει και το ζήτημα της διπλωματικής διάστασης, αναφορικά με την εύρεση και εξασφάλιση, έμμεσα ή άμεσα, συμμαχίας δρώντων, από μέρους των εμπόλεμα εμπλεκόμενων δρώντων. Ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δυο διαστάσεων της Υψηλής Στρατηγικής είναι ότι, η διπλωματία εστιάζει και προτεραιοποιεί το εθνικό συμφέρον του κράτους, εκτός των διεθνών αξιών¹¹. Γενικότερα για την εξωτερική πολιτική, η διπλωματία αποτελεί ένα εργαλείο επίτευξης των

---

⁸ Ο.π., σ. 18.

⁹ Πρόκειται για διάσταση που σχετίζεται άμεσα με την αρχή της επιμελητείας πολέμου, εφόσον μέσω της οικονομικής διάστασης εξυπηρετούνται ζητήματα σιτισμού και στέγασης των στρατιωτικών δυνάμεων, με τον Clausewitz να αναφέρει ότι: «Σε μια γενική προσέγγιση η τέχνη του πολέμου περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες που λαμβάνουν μέρος χάριν του πολέμου, όπως η δημιουργία των στρατιωτικών δυνάμεων, η συγκέντρωση του στρατού, ο εξοπλισμός, ο εφοδιασμός και η εκπαίδευσή του». Von Clausewitz, *On war*, επιμ. Howard- P. Paret, Princeton, University Press, 1989, σ. 30.

¹⁰ Χ. Παπασωτηρίου, ό.π., σ. 20-21.

¹¹ Ο.π., σ. 21.

πολιτικών στόχων, αποκτώντας, προϊόντος του χρόνου, μια επαγγελματική και θεσμική υπόσταση, όπως αναφέρεται και σε επόμενο κεφάλαιο¹².

Κομβικής σημασίας, βεβαίως, είναι και οι τέσσερις τύποι μακροσκοπικής υψηλής στρατηγικής: α) η στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης- επέκτασης, β) των συμμαχιών, γ) των εξισορροπήσεων και δ) του κατευνασμού. Πρόκειται για στρατηγικές υπαρξιακού χαρακτήρα των δρώντων στο προαναφερθέν άναρχο και ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον, με την αποτύπωσή τους σε ένα αναλυτικό πλαίσιο που προσεγγίζει τις προβληματικές γύρω από τη μακροσκοπική υψηλή στρατηγική¹³.

Αναλυτικότερα, στη στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης- επέκτασης, ο δρών με ίδιες δυνάμεις προσπαθεί να αποτρέψει ή να αποκρούσει επιβουλές του, είτε να λειτουργήσει επεκτατικά έναντι αυτών. Η χρήση των ένοπλων μέσων, σε αυτή την περίπτωση, είναι πιο δραστική, συγκριτικά με άλλους τρόπους, όπως οι οικονομικές κυρώσεις, αλλά παράλληλα και πιο κοστοβόρα, λαμβάνοντας υπόψη την προοπτική αντιμετώπισης των, εν δυνάμει, αντιπάλων. Επίσης, υφίσταται στη στρατηγική αυτή και η συνάφεια με το ζήτημα του «δίλληματος της ασφάλειας»¹⁴. Γενικότερα, η στρατηγική ανάσχεσης- επέκτασης εστιάζει στη στρατιωτική στρατηγική.

Στη στρατηγική των συμμαχιών εντοπίζεται ο σχηματισμός συνασπισμού δυνάμεων προς αντιμετώπιση κοινού εχθρού. Στην παρούσα περίπτωση λειτουργεί βελτιωτικά για τους εμπλεκόμενους δρώντες, όπως σε επίπεδο ισχύος¹⁵ και πόρων. Ταυτοχρόνως, όμως, στερεί κινήσεων ως ένα βαθμό των συμμετεχόντων της συμμαχίας και δύνανται κάποιοι εξ' αυτών να λειτουργούν επιβαρυντικά έναντι των υπολοίπων συμμάχων, προς αποφυγή δικών τους οφελών στη συμμαχία (Free Rider). Για τη

---

¹² Σ. Ν. Λίτσας, *Πόλεμος και Ορθολογισμός*, ό.π., σ. 97- 98.

¹³ Χ. Παπασωτηρίου, ό.π., σ. 22-23.

¹⁴ Το «δίλημμα ασφάλειας» εισάγεται ως όρος, στο άρθρο του John Herz το 1950, στο περιοδικό «World Politics» και σχετίζεται με την ανάπτυξη όλων εκείνων που του δίνουν τη δυνατότητα επιβίωσης στη «διεθνή αναρχία». Κατά αυτόν τον τρόπο, προκαλείται ανασφάλεια σε άλλους δρώντες, καταφεύγοντας με τη σειρά τους στην αρχή της αυτοβοήθειας, δηλαδή, στη διεύρυνση αντίστοιχων προϋποθέσεων επιβίωσης, επιτείνοντας τον ανταγωνισμό, ως προς την αύξηση των ζητούμενων περί επιβίωσης, με τελικό αποτέλεσμα τη σύγκρουση. Σ. Ν. Λίτσας, *Πόλεμος και Ορθολογισμός*, ό.π., σ. 89-90.

¹⁵ Ως ισχύς ορίζεται, σύμφωνα με τον Ηλία Κουσκουβέλη: «η δυνατότητα να ενεργεί κανείς θετικά ή αρνητικά (με διαταγή ή απαγόρευση) πάνω σε κάποιον ή σε κάτι». Ηλ. Κουσκουβέλης, ό.π., σ. 140.

διατήρηση της συνοχής, το ρόλο αυτό τον επωμίζεται η διπλωματία, ενώ σε επίπεδο νομιμοποίησης, σημαίνουντα ρόλο καταλαμβάνει ένα κοινό αξιακό περιβάλλον, όπως ο πολιτισμός και η θρησκεία, διευκολύνοντας την εξασφάλιση νομιμότητας, αλλά και οικοδόμησης μιας αγαστής και μακρόπνοης συνεργασίας, συγκριτικά με τους συμμαχικούς σχηματισμούς μονοσήμαντου χαρακτήρα, υπολογισμού συμφερόντων¹⁶.

Αναφορικά με τις εξισορροπήσεις για την επιτυχή αντιμετώπιση των εχθρών, οι δρώντες δεν υπόκεινται στους περιορισμούς ελευθερίας των συμμαχιών και επιδεικνύουν ευελιξία προσαρμογών στους συσχετισμούς ισχύος, φιλικά διακειμένων δυνάμεων. Το μειονέκτημα αυτής της στρατηγικής έγκειται στις όχι τόσο κοστοβόρες απαιτήσεις, είτε σχετικά με την πρόκληση διχασμού, είτε προς την δύναμη συμμαχίας δρώντα- αντιπάλου στη δύναμη που στρέφεται απειλητικά. Καθοριστικό ρόλο και στην περίπτωση αυτή έχει το επίπεδο διπλωματίας προς την επίτευξη του σκοπού αυτού, εφόσον, οι γρήγορες αναδιαμορφώσεις προς άμεση αντιμετώπιση των ηγεμονικών προσδοκιών έτερου δρώντα προκαλεί ρευστότητα, τόσο σε επίπεδο εσωτερικής, όσο και διεθνούς νομιμοποίησης. Σε διεθνές επίπεδο, αυτό συντελείται, λόγω μιας ενδεχόμενης πληττόμενης εικόνας περί φερεγγυότητας, κάτι που διαχέεται και εσωτερικώς, καθώς ενδέχεται να εκλείπει το υπόβαθρο πρόκλησης παραλληλισμού της συλλογικής συνείδησης με τις εν λόγω προσαρμογές¹⁷.

Τέλος, στη στρατηγική του κατευνασμού, εκφράζεται η προσήλωση προς την αποφυγή σύγκρουσης, είτε με ένθεν και ένθεν παραχωρήσεις, είτε μονομερώς. Εδώ, διακρίνεται ένα ευρύ φάσμα κατευνασμού του αντιπάλου σε συνάρτηση με τη μεταβλητή του χρόνου, από βραχείας κεφαλής χρονικά συμφωνίες, προς ανάκτηση δυνάμεων, μέχρι μεγάλου βάθους χρόνου για την προσπέραση μιας αντιπαλότητας, όπως στην περίπτωση Ισραήλ- Αιγύπτου και τη συνθήκη ειρήνης του 1978. Το πλεονέκτημα, λοιπόν, της συγκεκριμένης στρατηγικής στις μακροσκοπικές υψηλές στρατηγικές είναι η απομείωση συγκρούσεων, υπερβαίνοντας το «δίλημμα του φυλακισμένου»¹⁸ προς το κοινό

---

¹⁶ Χ. Παπασωτηρίου, ό.π., σ. 25-27.

¹⁷ Ό.π., σ. 27- 28.

¹⁸ Βλ. σχετικά Η. Κουσκουβέλης, *Λήψη Αποφάσεων- Κρίση- Διαπραγμάτευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1997, σ. 64- 66.

συμφέρον των δυο πλευρών. Παράλληλα, μέσω του κατευνασμού ανακύπτει και το ζήτημα, ο αντίπαλος να εκλαμβάνει τη στάση αυτή, ως εκπομπή μηνύματος αδυναμίας¹⁹.

Και σε αυτήν την περίπτωση της στρατηγικής του κατευνασμού, νομιμοποίηση και διπλωματία έχουν περίοπτη θέση για την επιτυχή έκβαση της σύναψης συμμαχίας. Έπονται η οικονομία και στρατιωτική στρατηγική, ως στοιχεία που μπορεί να αφορούν ζητήματα αποχωρήσεων προς τη συντέλεση της συμφωνίας. Σε μια συνολική αποτίμηση, οι τέσσερις αυτοί τύποι μπορούν να συνδυαστούν σε συνάρτηση με τις διαστάσεις της Υψηλής Στρατηγικής, αλλά και των πιθανών συνεπειών που μπορεί να προκληθούν από αυτή τη σύζευξη²⁰.

Επιπλέον, προς την καλύτερη ανάδειξη και κατανόηση στοιχείων που πρόκειται να αναφερθούν είτε άμεσα, είτε έμμεσα, εντοπίζεται διάχυτα στον κορμό των παρακάτω κεφαλαίων, το ζήτημα της ισχύος για το οποίο έχει γίνει μια πρώτη εννοιολογική νύξη. Πέραν τούτου, η ισχύς διαρθρώνεται μέσω της κατηγοριοποίησης των συντελεστών της σε υλικούς, λειτουργικούς και υποκειμενικούς συντελεστές. Στους υλικούς συγκαταλέγονται η γεωγραφία, ο πληθυσμός, οι πηγές πλούτου και οι Ένοπλες Δυνάμεις. Στους λειτουργικούς συντελεστές εντοπίζονται το πολιτικό σύστημα, η διοίκηση του κράτους, η στρατιωτική κινητοποίηση και η θέση του κράτους στο διεθνές σύστημα. Τέλος, στους υποκειμενικούς συντελεστές ενυπάρχουν η ηγεσία και το κύρος του δρώντος²¹.

Επίσης, η ισχύς διακρίνεται σε «σκληρή» και «ήπια». Στην πρώτη περίπτωση γίνεται λόγος για τη δυνατότητα κινητοποίησης των μιλιταριστικών τομέων ισχύος προς την πραγμάτωση των οριοθετημένων πολιτικών στόχων του δρώντος²².

---

¹⁹ Στην περίπτωση αυτή σχετίζεται και η άλλη όψη του «δίληματος ασφάλειας», το «δίλημα αδυναμίας» με το υφιστάμενο status που καταλαμβάνει κάθε δρών, να τίθεται υπό αμφισβήτηση, λόγω της αδυναμίας που εκπέμπει, με αποτέλεσμα την όξυνση σχέσεων και αύξησης επιθετικότητας άλλων δρώντων που το αντιλαμβάνονται ως ευκαιρία και εύκολο στόχο (easy pray), οδηγώντας στη σύγκρουση. Στοιχείο, το οποίο οδηγεί και στο λεγόμενο Θουκυδίδειο αδιέξοδο, καθιστώντας την αύξηση πιθανοτήτων πολεμικής σύγκρουσης, τόσο σε περίπτωση αποδυνάμωσης (δίλημα αδυναμίας), όσο και ενδυνάμωσης (δίλημα ασφάλειας). Σ. Ν. Λίτσας, *Πόλεμος και Ορθολογισμός*, ό.π., σ. 299.

²⁰ Χ. Παπασωτηρίου, ό.π., σ. 28-30.

²¹ Βλ. σχετικά Η. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ. 148 κ.ε.

²² Σ. Ν. Λίτσας, *Ιλιάδα και διεθνής πολιτική*, ό.π., σ. 84, υπ. 76.

Στην περίπτωση της Ήπιας Ισχύος, ο J. Nye, ως εισηγητής της θεωρίας αυτής αναφέρει το εξής: «κάποιες φορές είναι δυνατόν να αποκομίσεις τα οφέλη που επιθυμείς χωρίς να χρησιμοποιείς αισθητές απειλές. Ο έμμεσος τρόπος να επιτύχεις κάτι, συχνά ονομάζεται ως το δεύτερο πρόσωπο της ισχύος»²³ και εν συνεχεία του λόγου του, λίγο παρακάτω αναφέρει: «ένα κράτος ίσως επιτύχει τα αποτελέσματα που επιθυμεί στη διεθνή πολιτική επειδή άλλα κράτη, τα οποία είτε θαυμάζουν τις αξίες που εκφράζει, είτε εμπνέεται από την εξωστρέφειά του, επιθυμούν να το ακολουθήσουν και να στηρίξουν την πολιτική του»²⁴.

Επί της ουσίας, γίνεται λόγος για την ανάπτυξη της ικανότητας να ορίζει τις επιλογές έτερων μονάδων στο διεθνές σύστημα άνευ χρήσης βίας. Για το λόγο αυτό, ο Nye προβαίνει και στην αναφορά των τριών ενωτικών στοιχείων της ήπιας ισχύος, τον πολιτισμό, τις πολιτικές αξίες και την εξωτερική πολιτική. Έννοιες, οι οποίες οπωσδήποτε απαιτούν έναν ιδιαίτερο χειρισμό, ως πολύπλοκες μεταβλητές, οι οποίες, όμως, δεν μπορούν να κινηθούν και πλήρως ασύντακτα, χωρίς την ύπαρξη ενός σημαντικού υπόβαθρου σκληρής ισχύος. Την εξίσωση αυτή συσχετισμών και δεξιοτεχνικής ισορροπίας και αποτελεσματικότητας επιχειρείται η από μέσα όλη σκιαγράφηση σημαντικών πτυχών της χιλιετούς πορείας της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ή αλλιώς, Βυζάντιο μιας μεγάλης δύναμης, η οποία εμπεδώνει στην τεράστια ιστορική της πορεία ότι, η ισχύς είναι αποτελεσματικότερη για τα συμφέροντά της, όταν- κατά το δυνατόν περισσότερο- δεν γίνεται χρήση αυτής σε πολέμους, αναφέροντας τη συλλογιστική του Kenneth Waltz²⁵. Είναι γεγονός ότι, η μετάβαση από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη δεν αποτελεί απλά μια μετατόπιση του κέντρου βάρους, αλλά και μια αναδιάταξη ευρύτερης αντίληψης για την άσκηση δράσης στη διεθνή αρένα της εποχής.

Η διατήρηση της Pax Romana δεν επαφίεται στην ανιδιοτέλεια ή τον ιδεαλισμό ενός περιβάλλοντος, αλλά στην πραγματιστική επικράτηση του ισχυρότερου έναντι υπολοίπων δρώντων της Αυτοκρατορίας. Σε αυτό το πλαίσιο καλείται, με ορθολογικό τρόπο, να εξεταστεί το πολυσχιδές ζήτημα της διαχείρισης σκληρής και ήπιας ισχύος.

²³ J. Nye, *Soft Power: The means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σ. 16.

²⁴ Ο.π., σ. 18.

²⁵ Αναφέρεται στο Η. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ. 210.

Υπό το πρίσμα αυτό, οι επιλογές πρόκλησης ενός απόρθητου κύρους και υπεροχής σχηματίζει την κλήση και το μείγμα πολιτικής, όπως και τα μέσα εξυπηρέτησης αυτής, τα οποία με τη σειρά τους τείνουν να λειτουργούν αυτοπροσδιοριστικά ορισμένες φορές, ως προς την ολότητα της πολιτικής μονάδας, μέσα στη διάσταση του χρόνου. Τα γεγονότα, για παράδειγμα, του 71 π.Χ. στη νότια Ιταλία και της θηριωδίας²⁶ των Ρωμαίων στη νίκης τους έναντι του Στρατού των Μονομάχων αποτελεί μια πράξη που επιφέρει μεν καθοριστικό πλήγμα στους κατοικούντες της Αυτοκρατορίας για βούληση παρόμοιας εξέγερσης για την Pax Romana, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί τμήμα επιλογής των ισορροπιών μεταξύ του προαναφερθέντος ζεύγους, ήπιας και σκληρής ισχύος²⁷.

Καθοριστικής σημασίας στην αποσαφήνιση και ανάδειξη της διεθνούς πραγματικότητας των νοοτροπιών και διαχείρισης της διεθνούς πραγματικότητας μεταξύ Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, αποτελεί το χρονικό διάστημα μετακίνησης του Ρωμαίου Αυτοκράτορα προς την αργότερα, νεότευκτη Νέα Ρώμη. Πρόκειται για τοσημείο καμψής και ανάδειξης των αιτιών- συσχετισμών από τον 3^ο αιώνα μ.Χ. μέχρι και το 480 και την καταβάρθρωση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας²⁸.

Πρόκειται για το διάστημα που διαφωτίζει προς την εύρεση των λόγων πρόκλησης της μετάβασης, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη στην εύρεση των αιτιών τους τόσο σε εσωγενείς, όσο και σε εξωγενείς παράγοντες, όπως και την ανάγκη αλλαγής πλεύσης σε επίπεδο Υψηλής Στρατηγικής και όσων περικλείονται σε αυτή. Η ενέργεια, άλλωστε, αυτή καθαυτή της μετακίνησης σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης προδιαθέτει, ως ένα βαθμό, για την ύπαρξη μιας προβληματικής στη μέχρι τώρα χάραξη πολιτικής της Ρώμης. Για το λόγο αυτό κρίνεται αναγκαία μια ευσύνοπτη καταγραφή των αιτιών-οικοδόμησης της Κωνσταντινούπολης.

Είναι προφανές ότι, η Ρώμη βυσσοδομείται από μια σειρά αρνητικών εξελίξεων απέναντι στις οποίες η προβολή ωμής στρατιωτικής βίας για τη διατήρηση της Pax Romana, αποτελεί πλέον μια αλυσιτελής πολιτική σε ένα πολυμέτωπο και πολυεπίπεδο

---

²⁶ Ως θηριωδία ορίζεται η οργανωμένη πράξη μεσαίου ή μεγάλου βεληνεκούς υπάρχουσας εγκληματικότητας σε διεθνές επίπεδο, αποκλίνοντας των συμβατικών πλαισίων πραγμάτωσης βίας. Σ. Ν. Λίτσας, *Ιλιάδα και Διεθνής Πολιτική*, ό.π., σ. 240.

²⁷ Σ. Ν. Λίτσας, *Ιλιάδα και Διεθνής Πολιτική*, ό.π., σ. 65-66, 246.

²⁸ W. Treadgold, *Βυζάντιο- Επίτομη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2007, μτφ. Γ. Λεβενιώτης, επιμ. Γ. Αβραμίδης, σ. 11.

αγώνα. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, κατά τον 3^ο αιώνα μ. Χ., χειμάζεται από μια σειρά αρνητικών γεγονότων. Τα κύματα επανεμφανίσεων επιδημιών του παρελθόντος σε συνδυασμό με επιθέσεις «βάρβαρων» φύλων που επιδιώκουν τη λεηλάτηση, όπως και οι εμφύλιες συγκρούσεις, διαμορφώνουν ένα εκρηκτικό μείγμα πληθυσμιακής, οικονομικής-φοροδοτικής αδυναμίας, η οποία με τη σειρά της επιφέρει αρνητικό αντίκτυπο στη δυνατότητα ακροβολισμού του στρατού στην αχανή έκταση της Αυτοκρατορίας²⁹.

Για το λόγο αυτό, άλλωστε, η Ρώμη παύει να είναι χρήσιμη στη λειτουργική της διάσταση, εφόσον ως πρωτεύουσα ορίζεται ο εκάστοτε τόπος επιλογής στρατοπέδευσης του Αυτοκράτορα για την αναχαίτηση των βορείων και ανατολικών λαών. Στη Σαλώμη (Σπλιτ) της Δαλματίας, στο Μιλάνο, στη Νικομήδεια (Ιζμίτ) της Βιθυνίας, στους Τρεβήρους (Τριέρ) της Γερμανίας, στο Εβόρακον (Υόρκη), εντοπίζεται να διαμένει ο αυτοκράτορας, αλλά σπανίως πλέον στην «αιώνια» πόλη³⁰. Για το λόγο αυτό, ως Ρώμη χαρακτηρίζεται οποιαδήποτε πόλη, στην οποία ο αυτοκράτορας επιλέγει να βρίσκεται, εισάγοντας την έννοια της *Roma mobilis* (κινητής Ρώμης)³¹.

Επαφές με τη Ρώμη, ακόμη και σε επίπεδο συναισθηματικών δεσμών, δεν ορίζονται πλέον, όπως στο παρελθόν. Αυτοκράτορες παύουν να είναι Ρωμαίοι ή ευρύτερα Ιταλοί στην καταγωγή. Η παραχώρηση του Καρακάλλα, το 212 της Ρωμαϊκής υπηκοότητας στους κατοίκους της Αυτοκρατορίας, οι οποίοι είναι ελεύθεροι, συνιστά μια πρωτοβουλία ολικής αλλαγής για τους μελλοντικούς πρωταγωνιστές στη νομή της Ρωμαϊκής εξουσίας. Ο Μαξιμίνος (235- 238) είναι γόνος Γότθου πατέρα και Αλανής μητέρας, ο Διοκλητιανός (284- 305) γιος σκλάβου από τη Δαλματία, ενώ και ο Μέγας Κωνσταντίνος έχει ως γενέθλιο τόπο του την Ιλλυρία³².

Καθίσταται πλέον σαφής η αδήριτη ανάγκη επαναχάραξης του τρόπου λειτουργίας της Αυτοκρατορίας, με καταφανή την υστέρηση της Ρώμης στη νέα αυτή

---

²⁹ Ο.π., σ. 20-23.

³⁰ C. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού: Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα, Εκδόσεις Τουρική, 2008, μτφ. Α. Στεφάνου, επιμ. Μ. Μπλέντας, σ. 30.

³¹ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Πόσο Ελληνικό είναι το Βυζάντιο; : Πόσο Βυζαντινοί οι Νεοέλληνες;*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2016, σ. 20.

³² C. Woodhouse, *ό.π.*, σ. 30- 31.

προοπτική. Η «Τετραρχία» του Διοκλητιανού φέρει ένα νέο πρότυπο λειτουργίας, με την ύπαρξη πλέον δυο αυτοκρατόρων ως Αύγουστοι, στη Δύση και Ανατολή αντίστοιχα, με την τελευταία να έχει τον πρεσβύτερο ηλικιακά Αύγουστο. Στους δυο επικεφαλής των δυο αυτών τμημάτων της Αυτοκρατορίας εντοπίζονται και δυο αντικαταστάτες τους, που φέρουν το αξίωμα του Καίσαρα. Στη νέα, λοιπόν, αυτή μορφή της, η Αυτοκρατορία γνωρίζει και εσωτερικούς τριγμούς έπειτα από μια σειρά εμφύλιων συγκρούσεων, με τον Μέγα Κωνσταντίνο να καταφέρνει να αναδειχθεί, όχι μόνον νικητής αυτών, αλλά και ο αυτοκράτορας που με την ενέργεια ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης στις 11 Μαΐου του 330 μέλλει να ορίσει την αρχή μιας από τις μακροβιότερες αυτοκρατορίες παγκοσμίως- όχι η μακροβιότερη- στην ανθρώπινη ιστορία³³.

Η νέα αυτή πραγματικότητα θέτει την Κωνσταντινούπολη, η οποία παίρνει το όνομά της από την ιδρυτή της, φαινόμενο το οποίο ουσιαστικά συναντάται ως παράδοση στον Μέγα Αλέξανδρο³⁴, ως το εφελτήριο της θεμελίωσης της σύγχρονης απόδοσης της ευρωπαϊκής έννοιας, παραθέτοντας τον ορισμό του Paul Valery, το 1922 «*Ευρωπαίος είναι αυτός που γνώρισε τον αρχαιολογικό στοχασμό, τη ρωμαϊκή νομοθετική και ζει σύμφωνα με την Ιουδαιοχριστιανική πραγματικότητα*»³⁵.

Τόσο η παρουσία του Χριστιανισμού, όσο και της ελληνικής γλώσσας καθίστανται ως σύμφυτα χαρακτηριστικά της «Βασιλεύουσας» Κωνσταντινούπολης. Το Διάταγμα των Μεδιολάνων το 312/3, η παύση, δηλαδή, των διώξεων των Χριστιανών και η εισαγωγή της πίστης τους, ως ισότιμη μεταξύ των άλλων θρησκευτικών δοξασιών, όπως και η παρουσία του ίδιου του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου στην Α' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας το 325, με τα πρακτικά της να κατοχυρώνονται στα ελληνικά³⁶, αποτελούν το καταφανές του πράγματος, όπως και το πρελούδιο μιας σύνθεσης πολιτικής- πολιτισμικής ταυτότητας, η οποία συντελείται σε αυτό που αργότερα ο Αυτοκράτορας Λέων ΣΤ' ο Σοφός αναφέρει «έθνος Χριστιανικόν»³⁷, διαμορφώνοντας τη

---

³³ C. Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2006, μτφ. Ο. Καραγιώργου, επιμ. Γ. Μουσειδίου, σ. 43- 45.

³⁴ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2012, σ. 17.

³⁵ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο;*, ό.π., σ. 19.

³⁶ Ό.π., σ. 17- 18.

³⁷ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο*, ό.π., σ. 23.

Νέα Ιερουσαλήμ της Χριστιανικής Οικουμένης, όπως σφυρηλατείται από την πρώτη στιγμή της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης, με τα λόγια της αναθηματικής ιδρυτικής στήλης³⁸.

Το τέλος του 4^{ου} αιώνα, η χριστιανική πίστη γίνεται επίσημη θρησκεία του κράτους από τον Μέγα Θεοδοσίο, ενώ αντίστοιχα επί Ηρακλείου (610-641) η ελληνική γλώσσα είναι η επίσημη γλώσσα της Αυτοκρατορίας³⁹, η οποία δεν παύει ποτέ να είναι Ρωμαϊκή. Ο J. Burg, κατά αποπλιστικό τρόπο, δηλώνει χαρακτηριστικά: «*Το Βυζάντιο δεν υπήρχε ποτέ, η Ρώμη έπεσε το 1453*»⁴⁰.

Την περίοδο του 16^{ου} αιώνα, με την πτώση της Κωνσταντινούπολης να προηγείται έναν αιώνα πριν, ο μαθητής του Μελάχθονος, Hieronymas Wolf (1516-1580) προβαίνει στη χρήση του νεολογισμού αυτού περί Βυζαντίου, λόγω της πόλης Βυζάντιο, αποικίας των Μεγαρέων κατά το 657 π.Χ., οφείλοντας το όνομά του στον ιδρυτή της Βύζα. Πρόκειται για το ίδιο σημείο, στο οποίο αιώνες μετά ο Μέγας Κωνσταντίνος οικοδομεί την Κωνσταντινούπολη. Η χρήση, λοιπόν, του όρου αυτού αποσκοπεί στη δημιουργία ιστορικής ασυνέχειας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, σχετικά με την Κωνσταντινούπολη⁴¹. Η χρήση της λέξης υιοθετείται, κατά τον 18^ο αιώνα, και από τον Γάλλο ιστορικό, Charles Lebean και τον Άγγλο, επίσης, ιστορικό, Edward Gibbon με τα έργα τους «*Histoire du Bas Empire*» και «*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*» αντίστοιχα, κείμενα, ουσιαστικά, λίβελιοι για τη Νέα Ρώμη. Παραταύτα, η ιστορική πραγματικότητα είναι αμείλικτη για την καθολική χρήση και μόνο της έννοιας του «Ρωμαίου» για την Κωνσταντινούπολη, η οποία φροντίζει να διαγράψει ανεξίτηλα την ιστορική της χιλιετή παρουσία με πολιτική, η οποία της δίνει το δικαίωμα να εκτείνεται, περίπου στα μέσα του 11^{ου} αιώνα, πολύ περισσότερο, απ' ό,τι πριν εξακόσια χρόνια⁴².

---

³⁸ «Σοι Χριστέ Κόσμου Βασιλεύς και δεσπότης, σοι προστίθημι την δε την δούλην πόλιν και σκήπτρα της δε και το παν Ρώμης κράτος φύλαττε ταύτην, σώζε δε εκ πάσης βλάβης». Αναφέρεται στην Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο*, ό.π., σ. 19.

³⁹ Ε. Αρβελέρ, *Σας μιλώ για το Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Ερμής, 2019, σ. 16-17.

⁴⁰ Αναφέρεται στην Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο*, ό.π., σ. 17.

⁴¹ Χ. Γιανναράς, *Πολιτιστική Διπλωματία: Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, β' έκδοση, 2003, σ. 61- 62.

⁴² W. Treadgold, *Βυζάντιο*, ό.π., σ. 16.

Η Ανατολική Αυτοκρατορία ή Βυζάντιο, όπως πλέον λειτουργικά κυριαρχεί να λέγεται, σηματοδοτεί μια τομή σε έκταση χώρου και βάθος χρόνου, η οποία μελετάται και προκαλεί εντύπωση μέχρι σήμερα⁴³. Υπό αυτό το πρίσμα, η παρούσα εργασία καλείται να αποτυπώσει, όσο το δυνατόν προσφυώς, την πυκνή και χιλιόχρονη δράση της Αυτοκρατορίας της Νέας Ρώμης, αναφορικά με το πώς η βυζαντινή πειθώ και η πολιτική-πολιτισμική της γοητεία επιφέρει τα θαυμαστά αυτά αποτελέσματα. Στην περιγραφή αυτών των μεταβλητών, μέσω της εξωτερικής πολιτικής, αποπειράται η εργασία αυτή να αγγίξει ζητήματα της βυζαντινής υψηλής στρατηγικής, των οποίων το βάθος και η ιστορική τους πορεία, όσο και αξία αποτιμώνται στη διεθνή βιβλιογραφία, ως αυτόνομα αντικείμενα, δείγμα του βυζαντινού μεγαλείου.

Σε περίγραμμα, λοιπόν, της αντίληψης και της υλοποίησης των πολιτικών σκοπών της Αυτοκρατορίας, αρχικώς, τίθεται η νευραλγικής σημασίας αποτύπωση της εσωτερικής διάρθρωσης του Βυζαντίου, προς καλύτερη σφαιρική, αλλά και αναγκαία πρόσληψη γνώσης του εσωτερικού του πολιτικού σχηματισμού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Εν συνεχεία, γίνεται αναφορά στην επιλογή της τοποθέτησης της εξωτερικής πολιτικής, ως τη συνολική εκείνη προσπάθεια ανάδειξης των διπλωματικών και αναίμακτων λύσεων στο διεθνές περιβάλλον, σε συνάρτηση του μεγαλείου της Αυτοκρατορίας και πολιτικού σκοπού πρόκλησης θαυμασμού, γοήτρου, αλλά και πολιτισμικής αφομοίωσης λαών που συνθέτουν τη διεθνή αρένα. Στοιχεία, τα οποία μερικώς λειτουργούν, κατά τρόπο ετερόκλητο, αλλά στον κοινό άξονα της εκπλήρωσης της βυζαντινής πειθούς, μέσω της θρησκευτικής προσέγγισης και των διπλωματικών γάμων. Εφαρμογές που συνιστούν την πυρηνικής σημασίας εξωτερική πολιτική της Αυτοκρατορίας, εμπεριέχοντας πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, διπλωματικές, αλλά και στρατιωτικές μεταβλητές έμπρακτης υλοποίησης του οικουμενικού της ρόλου, ως «χωνευτήρι», όπως ορίζεται και στην αρχή του κειμένου από τον Φώτη Κόντογλου.

---

⁴³ Είναι χαρακτηριστικό ότι, από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα διαμορφώνεται ένα δίκτυο σημαντικών κέντρων έρευνας και αποτίμησης της βυζαντινής κληρονομιάς. Ορισμένες από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι η ίδρυση του Κέντρου Βυζαντινών Σπουδών, υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου του Harvard το 1941 στην Ουάσιγκτον D. C, όπως και η ίδρυση του Βυζαντινού Ινστιτούτου, το 1946 στο Παρίσι από τον Th. Whittemore. Χ. Γιανναράς, *Πολιτιστική διπλωματία*, ό.π., σ. 67- 68.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΑΙ Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1. Η θεσμική υπόσταση

1.1. Η πολιτική εξουσία

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία που έπεται της Ρωμαϊκής, αποτελεί ένα κράμα στοιχείων της ελληνικής παραδοσιακής σκέψης και κουλτούρας, ρωμαϊκού δικαίου και ρωμαϊκής κρατικής οργάνωσης με την ορθόδοξη χριστιανική πίστη και τις αξίες που απορρέουν από αυτήν, παράλληλα ως ηθικός οδοδείκτης της ζωής των Βυζαντινών. Η συνένωση του Χριστιανισμού με τον ελληνισμό είναι άρτια και η επιρροή που ασκεί ο Χριστιανισμός και η Εκκλησία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία είναι, μάλιστα, τόσο σημαντική, ώστε μπορεί ο καθένας να αναρριχηθεί και να φθάσει στον αυτοκρατορικό θρόνο, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων⁴⁴.

Ως προς την κοινωνική διάρθρωση του Βυζαντίου και τους φορείς της άσκησης της πολιτικής εξουσίας αξίζει να σημειωθεί πως στην κορυφή της βρίσκεται ο Αυτοκράτορας, ο εκλεκτός του Θεού, του λαού και του στρατού. Έπεται η Άρχουσα- Ανώτερη τάξη, την οποία απαρτίζουν: α) η Σύγκλητος, β) η Πολιτική Αριστοκρατία, γ) η Στρατιωτική Αριστοκρατία, δ) οι Δυνατοί (γαιοκτήμονες με μεγάλη περιουσία) και στ) η Εκκλησία. Στη Μεσαία τάξη, που είναι η πολυπληθέστερη κοινωνική ομάδα, συμπεριλαμβάνονται: α) οι Καλλιεργητές-Γαιοκτήμονες, β) οι Κατώτεροι Κρατικοί Υπάλληλοι, γ) οι Ελεύθεροι Επαγγελματίες, δ) οι Τεχνίτες και ε) οι Στρατιώτες και στην Κατώτερη τάξη ο Όχλος- Πένητες και οι Δούλοι.⁴⁵

Σε μια αφετηριακή και συνεχώς εξελισσόμενη πορεία διακρίνεται ότι η Πόλη αποτελεί τον πυρήνα της Αυτοκρατορίας. Οι κοινωνικές ομάδες ιεραρχούνται αυστηρά,

---

⁴⁴ Γ. Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό κράτος-Κρατική οργάνωση Κοινωνική δομή*, Αθήνα, Εκδόσεις Ερμής, 1983, σ.109.

⁴⁵ Β. Πέννα, «Βυζαντινοί Θεσμοί», στο: Χ. Γάσπαρης, Ν. Νικολούδης, Β. Πέννα,(επιμ.), *Ελληνική Ιστορία*, Τόμος Β΄, Πάτρα, Ε.Α.Π, 1999, σ. 84-87.

με νόμο λαμβάνουν θεσμικό χαρακτήρα και παγιώνονται κληρονομικά. Ειδικότερα, το ενδιαφέρον εστιάζεται στην Άρχουσα τάξη, την οποία συνιστούν οι Συγκλητικοί, καθώς τους επανδρώνουν Βυζαντινοί με διαφορετική, όμως, κοινωνική προέλευση, αριστοκρατική καταγωγή, εμπειρία σε ανώτερα αξιώματα και προσωπικό κύρος.⁴⁶ Στην Άρχουσα τάξη περιλαμβάνονται, ακόμη, οι Βουλευτές, δηλαδή, πολίτες κάθε πόλης με μεσαία ακίνητη περιουσία, γαιοκτήμονες έμποροι, οι κατώτεροι συγκλητικοί, οι οποίοι διαβιούν στις επαρχίες, οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι πολιτικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι, όπως και η Εκκλησία με τον ανώτερο και ανώτατο κλήρο⁴⁷.

1.2. Ο θεσμικός ρόλος της Εκκλησίας

Η υιοθέτηση του Χριστιανισμού, ως επίσημης θρησκείας του βυζαντινού κράτους εκ μέρους του Μεγάλου Κωνσταντίνου, φέρει στο προσκήνιο και το ζήτημα της σχέσης της αυτοκρατορίας με τη νέα επίσημη θρησκεία. Η στάση του αυτοκράτορα απέναντι στην Εκκλησία είναι προστατευτική, καθώς μεριμνά για την παγίωσή της και την επικράτησή της σε σχέση με τις υπόλοιπες θρησκείες. Ακολούθως, αυτό σημαίνει ότι, η Εκκλησία εμπίπτει στην Αυτοκρατορία και ο αυτοκράτορας αποκτά ταυτόχρονα την πρόσβαση και τη συμμετοχή σε ποικίλα θρησκευτικά θέματα⁴⁸.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία καλείται εύλογα, βέβαια, ως το εκχριστιανισμένο Imperium που αποτελείται από το Imperium Romanorum και τον Χριστιανισμό, ως φυσικό επακόλουθο της αρμονικής και αμοιβαίας συνεργασίας και αλληλεξάρτησης του Χριστιανισμού με την αυτοκρατορία. Ο Χριστιανισμός, ειδικότερα, ενσωματώνει στη βιοθεωρία του τα εξωτερικά στοιχεία των υπαρχόντων ιστορικών δεδομένων της αυτοκρατορίας, χωρίς, δηλαδή, να τα αλλάζει. Με αυτόν τον τρόπο, ο Χριστιανισμός διαμορφώνει τις νέες δομές των ιστορικών δεδομένων και τον τρόπο των θεσμικών λειτουργιών τους. Ο Χριστιανισμός, δηλαδή, μεταβάλλει το ιστορικό σχήμα της

---

⁴⁶ Ν. Σβορώνος, «Οι κύριες γραμμές των κοινωνικών δομών», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Ζ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 304.

⁴⁷ Ο.π., σ. 304, 305.

⁴⁸ Σ. Ράνσιμαν, *Βυζαντινός πολιτισμός*, Αθήνα, Εκδόσεις Γαλαξίας-Ερμείας, 1969, μτφ. Δ. Δετζώρτζη, σ. 122.

πολιτειολογίας της ρωμαϊκής εποχής, η οποία άλλωστε κατέχει στοιχεία που ανταποκρίνονται στις οικουμενικές βλέψεις του Χριστιανισμού⁴⁹.

Η προστασία που παρέχει ο βυζαντινός αυτοκράτορας στην Εκκλησία, καθώς και η ενίσχυση για την πραγματοποίηση της στόχευσής της, αποκαλύπτεται και στο ένα από τα νομοθετικά κείμενα του Ιουστινιανού, τις Νεαρές, στο οποία τονίζει χαρακτηριστικά: «...τα μεγαλύτερα αγαθά που έδωσε ο φιλόανθρωπος Θεός στους ανθρώπους, είναι η ιεροσύνη και η βασιλεία. Και τόσο η πρώτη που υπηρετεί τα θεία όσο και η δεύτερη που διοικεί και φροντίζει τα ανθρώπινα, προέρχονται από την ίδια αρχή και αποτελούν κόσμημα του ανθρώπινου βίου»⁵⁰.

Στα καθήκοντα του αυτοκράτορα συγκαταλέγεται η σύγκλιση των οικουμενικών συνόδων, φέρει τον τίτλο του αρχιερέα, χωρίς, όμως, να συμμετέχει στις λειτουργικές πράξεις, ενώ η άποψή του έχει ισχύ στις αποφάσεις της Εκκλησίας, σεβόμενος και τηρούμενος, βέβαια και ο ίδιος τους ιερούς κανόνες⁵¹. Φυσικά και η Εκκλησία με τους κληρικούς, εφόσον ανήκουν στην αυτοκρατορία, οφείλουν να υπακούν στην τελευταία, ενώ και ο αυτοκράτορας έχει λόγο σε ζητήματα οργάνωσης και λειτουργίας της Εκκλησίας και των ιδρυμάτων της, ως βασικός εκπρόσωπος της τήρησης της τάξης και εφαρμογής της ηθικής. Η θεσμική αλληλεπίδραση των δυο πυλώνων της κοσμικής και θρησκευτικής, αντίστοιχα, παρουσίας αποδίδεται μέσα από τη διακριτή σχέση του καθεστώτος της «θεσμικής συναλληλίας». Σύμφωνα με αυτό το καθεστώς, η θρησκεία αποτελεί θεσμικό ηγέτη, χωρίς να λειτουργεί, όμως, ολοκληρωτικά. Η Εκκλησία συμπορεύεται με την αυτοκρατορία σε κάθε τομέα και περισσότερο σε αυτόν της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου⁵².

Μάλιστα, η επίδραση του θρησκευτικού αυτού ηγέτη στο Βυζάντιο είναι τόσο μεγάλη, ώστε να λειτουργεί, συχνά, καταλυτικά σε ζητήματα που ταλανίζουν επί μακρόν την αυτοκρατορία και συμπαρασύρουν σε αλλότριες και αιρετικές στάσεις έναντι του

---

⁴⁹ H.G. Beck, *Η βυζαντινή χιλιετία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2005, μτφ. Δ. Κούρτοβικ, σ. 114.

⁵⁰ Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1988, σ. 306.

⁵¹ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ψυχογιός, 2007, μτφ. Τ. Δρακοπούλου, σ. 165.

⁵² Κ. Κωτσιόπουλος, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Μυθδονία, 2017, σ. 280.

Χριστιανισμού, βυζαντινούς αυτοκράτορες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός τέτοιου ζητήματος είναι η Εικονομαχία⁵³, μια από τις μεγαλύτερες εσωτερικές αναταραχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με διάρκεια ζωής εκατό έτη από το 726- 843 μ.Χ, φτάνοντας, μάλιστα, το Βυζάντιο στα όρια της υπαρξιακής του τελμάτωσης. Ο Χριστιανισμός ασκεί μεγάλη επιρροή στους χριστιανούς, μερικοί όμως των οποίων, οι λεγόμενοι Εικονολάτρες αντί να αποδίδουν τιμή στο πρωτότυπο της εικόνας, όπως υποστηρίζει και πράττει ο Χριστιανισμός, δηλαδή στο πρόσωπο που εικονίζεται, λατρεύουν το υλικό της, φτάνοντας μάλιστα συχνά σε ακρότητες, με λατρευτικές εκδηλώσεις του υλικού αυτού, εκφράσεις βεβαίως που παραπέμπουν στις ειδωλολατρικές συνήθειες του παρελθόντος. Τέτοιες κινήσεις βρίσκουν αντίθετη τη μερίδα των Χριστιανών που απορρίπτει την λατρεία απλών αντικειμένων και αποδίδει τιμή στο εικονιζόμενο πρόσωπο⁵⁴.

Κατά την πρώτη περίοδο της Εικονομαχίας (726- 780 μ.Χ.), ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος αντιτίθεται της λατρείας των εικόνων. Η σύνοδος της Ιέρειας το 754 υποστηρίζει την εικονομαχική τάση και την επιβολή του αυτοκράτορα σε εκκλησιαστικά ζητήματα, για να καταργηθούν οι αποφάσεις της με την Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας το 787. Στη δεύτερη εικονομαχική περίοδο (813- 843 μ. Χ.), οι εικόνες αποκαθίστανται, όπως και οι σχέσεις μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Εκκλησίας⁵⁵.

Η θέση της Εκκλησίας για απόδοση της τιμής στις ιερές εικόνες τελικώς επικρατεί και κατοχυρώνεται νομοθετικά, καθώς αποτελεί τον συνδετικό ιστό του πολυεθνικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας. Εξάλλου, η διαφοροποίηση μεταξύ της θεόδοτης αυτοκρατορικής εξουσίας και των φορέων της είναι προσδιοριστική και της σχέσης του αυτοκράτορα με το λαό. Ο τελευταίος, ο οποίος δέχεται χωρίς αμφισβήτηση τη θειότητα και το περιεχόμενο της αυτοκρατορικής εξουσίας, διατηρεί ακέραιο το δικαίωμά του να ασκεί έλεγχο και κριτική, τόσο στη σύνδεσή της με το συγκεκριμένο πρόσωπο του αυτοκράτορα, όσο και στη, σύμφωνη με το θείο νόμο, άσκησή της. Η

---

⁵³ «...είναι ο όρος που προσδιορίζει το κίνημα που στράφηκε κατά της κατασκευής και της λατρείας των εικόνων που απεικονίζουν τον Θεό ή τους αγίους. Το αντίθετο κίνημα ήταν αυτό της εικονολατρίας» στο C. Mango (επιμ.), *Η Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2006, μτφ. Ο. Καραγιώργου, σ. 212.

⁵⁴ Β. Θεοχάρης, *Η πολιτιστική επιρροή του Βυζαντίου στη Δυτική Ευρώπη και στην Αναγέννηση*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2016, σ. 266.

⁵⁵ Ι. Καραγιαννόπουλος, ό.π., σ. 135-136.

επίδραση του θρησκευτικού συναισθήματος αντανακλάται, δηλαδή, στις σχέσεις Εκκλησίας και αυτοκρατορίας.

2. Κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της Αυτοκρατορίας

2.1. Βυζαντινή παιδεία

Προκειμένου να αποτυπωθεί με τον εναργέστερο τρόπο το μορφωτικό επίπεδο των γυναικών της βυζαντινής περιόδου και ιδιαίτερα των πριγκιπισσών, είναι απαραίτητη η ανάδειξη της παιδείας που προσλαμβάνουν τη συγκεκριμένη εποχή τα τέκνα των Βυζαντινών, καθώς και η αξία και το αντίκτυπο που έχει αυτή η παιδεία στον κοινωνικό ιστό⁵⁶.

Στην αυτοκρατορία του Βυζαντίου υπάρχει άμεση συσχέτιση μεταξύ της μόρφωσης και της επαγγελματικής εξέλιξης. Ειδικότερα, η μόρφωση αποτελεί απαραίτητο προσόν για να προσληφθεί κάποιος σε μια θέση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς η ίδια η Αυτοκρατορία λειτουργεί σε ένα πλαίσιο αυστηρών συγκεντρωτικών δομών και για τη σωστή και επιμελημένη διαχείριση των γραφειοκρατικών της αναγκών απαιτούνται μορφωμένοι υπάλληλοι. Μάλιστα, στον κρατικό και εκκλησιαστικό τομέα που στελεχώνουν γραμματείς, αντιγραφείς, ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι βάσει της νομοθεσίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, απαιτούν από αυτούς να είναι άριστοι γνώστες της γραφής, της ανάγνωσης και της ευρύτερης παιδείας, ώστε να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στην εργασία τους. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, στην οποία απασχολούνται, όσοι λαμβάνουν την απαραίτητη μόρφωση, δεν ενδιαφέρεται για την κατοχή εξειδικευμένων γνώσεων σε κάθε επάγγελμα από αυτούς και αυτό αποτελεί και έναν λόγο για την μη παροχή της στοιχειώδους κρατικής εκπαίδευσης στον βυζαντινό κόσμο. Η εκπαίδευση των παιδιών του Βυζαντίου, δηλαδή

---

⁵⁶ Βλέπε περισσότερα για τους εκπαιδευτικούς στόχους του Βυζαντινού εκπαιδευτικού συστήματος στο J. Bowen, *A History of Western Education*, I. The Ancient World: Orient and Mediterranean 2000 B. C.- A. D. 1054, Λονδίνο, 1986, β' έκδοση, [κεφ. 12: Preservation of Traditional Learning: Byzantium, σ. 284-314].

στις πρώτες βαθμίδες αποτελεί ιδιωτική υπόθεση, λαϊκή ή και αρκετά συχνά εκκλησιαστική, αλλά και κρατική επικουρία⁵⁷.

Πιο συγκεκριμένα, η στοιχειώδης, δηλαδή, η βασική εκπαίδευση ή αλλιώς προπαιδεία των μαθημάτων⁵⁸ έχει ως αφετηρία την ηλικία μετά τα έξι έτη ή και νωρίτερα⁵⁹ και παρέχεται από τους λεγόμενους διδασκάλους σε όλους τους μαθητές. Η εκπαίδευση αυτή υποστηρίζεται οικονομικά, είτε από την αυτοκρατορία, είτε από την Εκκλησία και σε άλλες περιπτώσεις, καθ' ολοκληρίαν από τους γονείς των μαθητών και το σχολείο φέρει την ονομασία σχολή των γραμμάτων ή παιδευτήριον. Η υποστηριζόμενη διδακτική ύλη είναι τα ιερά γράμματα.

Μετά την προπαιδεία, παρέχεται στους μαθητές από δέκα ή δώδεκα ετών έως εκείνη των δεκαεπτά ή δεκαοχτώ ετών, η παιδεία. Γίνεται λόγος για την εγκύκλιο παιδεία, η οποία αντιστοιχεί στη μέση εκπαίδευση, με περιεχόμενο τα θεία μαθήματα και τη θύραθεν παιδεία. Σχετικά με την κοσμική παιδεία διδάσκεται η γραμματική, η διαλεκτική και η ρητορική και σχετικά με τα μαθηματικά, η γεωμετρία, η αριθμητική, η μουσική και η αστρονομία, η λεγόμενη, δηλαδή, μαθηματική τετρακτύς⁶⁰.

Μεταβαίνοντας στην περίοδο της Εικονομαχίας, ο τρόπος οργάνωσης της κοσμικής παιδείας δεν διαφοροποιείται συγκριτικά με τους προηγούμενους αιώνες και η παιδεία συνεχίζει να διδάσκεται από λαϊκούς διδασκάλους. Βεβαίως, δεν λείπουν οι περιπτώσεις οικογενειών που αναθέτουν τη μόρφωση των τέκνων τους σε ανθρώπους της Εκκλησίας. Για τη μέση εκπαίδευση που παρέχεται στους μαθητές τον 10^ο αιώνα πληροφορείται κάποιος από τις επιστολές ενός «ανώνυμου καθηγητή»⁶¹. Στην

---

⁵⁷ E. V. Malteze, *Ecole et enseignement a Byzance*, Europe 822 (octobre), 1977, σ. 22- 23.

⁵⁸ P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός, Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, 1981, μτφ. Μαρία Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, σ. 91-97.

⁵⁹ Βλέπε *Βίος Θεοδώρου Κυθήρων*, σ. 282.

⁶⁰ P. Lemerle, *ό.π.*, σ. 130- 134.

⁶¹ Ό.π., σ.220- 230 και Α. Μαρκόπουλος, *Από τη ζωή ενός δασκάλου στην Κωνσταντινούπολη τον 10^ο αιώνα, «Μια μέρα...»*. Δεκαπέντε ιστορίες καθημερινότητας από τα αρχαία χρόνια ως την εποχή μας, Αθήνα, 1988, σ. 107- 121.

Κωνσταντινούπολη ο ίδιος επιτελεί διάφορες εργασίες, με κύρια, όμως, αυτή του διδασκάλου. Το σχολείο του είναι ιδιωτικό και επιδοτείται από το πατριαρχείο⁶².

Η ηλικία των μαθητών του ποικίλει και το σύστημα που εφαρμόζεται είναι αυτό της αλληλοδιδασκαλίας, με τους επιστατούντες να διδάσκουν τους μικρότερους ηλικιακά ή αδύνατους μορφωτικά μαθητές και τον καθηγητή να ελέγχει την επίδοσή τους, παραδίδοντας μαθήματα μόνο στην ανώτερη εκπαίδευση. Σημαντικό είναι σε αυτό το σημείο να τονιστεί πως λίγο πριν από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ξεκινάει να μεριμνά για τα σχολεία της Βασιλεύουσας, καθώς κατά τον 9^ο αιώνα, μόνο στην Κωνσταντινούπολη μπορεί κάποιος να λάβει ευρύτερη- ανώτερη μόρφωση⁶³ και να καταξιωθεί κοινωνικά.

2.2. Η ανάδειξη του ρόλου της γυναίκας

Αξιοσημείωτο ενδιαφέρον παρουσιάζει κατά τον 8^ο και στις αρχές του 11^{ου} αιώνα η εκπαίδευση των γυναικών, η οποία αν και είναι αμυδρή, λόγω της μη ανάληψης δημοσίων αξιωμάτων ή λειτουργημάτων⁶⁴ και της στοχοπροσήλωσής τους στην προετοιμασία του εαυτού τους για να γίνουν ικανές σύζυγοι και μητέρες, πραγματοποιείται κατ' οίκον. Από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, μάλιστα, σημειώνεται αύξηση του ποσοστού των γυναικών που μορφώνονται και την αλλαγή στάσης των λογίων Βυζαντινών απέναντι στην καθεστηκυία αντίληψη περί του θέματος της εκπαίδευσης των γυναικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μια τέτοιας γυναίκας αποτελεί η Άννα Κομνηνή, η οποία επαίρεται όχι μόνο για την βασιλική της γενιά, αλλά και για τη μόρφωση και υψηλού επιπέδου εκπαίδευσή της, τονίζοντας παράλληλα πως το γεγονός της απόκτησης εκ μέρους των γυναικών της υψηλής μόρφωσης πρέπει να γίνεται γνωστό και να θεωρείται κάτι απόλυτα φυσιολογικό και όχι περιαιτολογία⁶⁵.

---

⁶² P. Lemerle, *ό.π.*, σ. 223, σημ. 20.

⁶³ *Ο.π.*, σ. 218-219.

⁶⁴ Βλέπε J. Beaucamp, *Le statut de la femme a Byzance (4e-7e siecle)*, I: Le droit imperial, [Travaux et Memoires du Centre de recherche d'histoire et civilization de Byzance. College de France. Monographies, 5], Παρίσι, 1990, σ. 29-35.

⁶⁵ Annae Comnenae, *Alexiadis libri IV*, Πρόλογος, Εκδόσεις Βόννης I, 1849- 1878, σ. 4.

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να αναφερθεί πως ο ρόλος της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία δεν παρουσιάζει κάποια ομοιότητα με εκείνον της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα ή τη ρωμαϊκή περίοδο, καθώς η γυναίκα αντιμετωπίζεται στην βυζαντινή εποχή ισότιμα με τον άνδρα και για το λόγο αυτό ασκεί και πολλά ανδρικά επαγγέλματα. Η ορθόδοξη χριστιανική πίστη με τις διδαχές της, αξίζει να υπογραμμισθεί πως επιδρά καταλυτικά στην κοινωνικοποίηση της γυναίκας και την ανάληψη ρόλων και ευθυνών που για χρόνια είναι αποκλειστικά ζητήματα του άνδρα. Από τον 4^ο μέχρι τον 14^ο αιώνα, λοιπόν, σταδιοδρομεί επαγγελματικά στο χώρο της ιατρικής, του εμπορίου και πλήθος άλλων, καταλαμβάνει σημαντικές κρατικές θέσεις και ανέρχεται σε υψηλά αξιώματα στη κοινωνία του Βυζαντίου με χαρακτηριστική την τοποθέτηση του Καρόλου Ντηλ για το ζήτημα αυτό: *«Ελάχιστα κράτη άφησαν στη γυναίκα περισσότερη θέση, της έδωσαν σημαντικότερο ρόλο, της εξασφάλισαν πλατύτερη επιρροή στα ζητήματα της πολιτικής και στα κρατικά πεπρωμένα, από ό,τι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία»⁶⁶.*

Ξεχωριστές περιπτώσεις γυναικών με ιδιαίτερη μόρφωση αποτελούν οι βυζαντινές πριγκίπισσες⁶⁷. Οι προοπτικές αυτών των γυναικών, λόγω της κοινωνικής τους θέσης είναι μεγάλες και ως εκ τούτων η μόρφωσή τους είναι αναγκαία. Αναλυτικότερα, αρκετές τελετές και δράσεις του παλατιού απαιτούν τη φυσική παρουσία και ενεργό δράση της αυγούστας, ενώ πολλές φορές συμβαίνει πριγκίπισσες να συνάπτουν γάμους σε χώρες του εξωτερικού για λόγους πολιτικής φύσεως, αναλαμβάνοντας τη θέση της πρέσβειρας του κράτους τους, όπως αναλύεται εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο. Ακόμη, ο ξαφνικός θάνατος του αυτοκράτορα ή η απώλειά του σε μια μάχη συνιστούν γεγονότα που οδηγούν αναπόφευκτα τις γυναίκες της αυτοκρατορικής οικογένειας σε μια σημαντική θέση, από τη θέση της χηρείας του αυτοκράτορα, αν δεν αναλάβουν πλήρως την αυτοκρατορική εξουσία, όπως συμβαίνει με την Ειρήνη την Αθηναία. Αξίζει επίσης να επισημανθεί πως στην περίπτωση της μη ύπαρξης αρσενικού διαδόχου στο αυτοκρατορικό ζεύγος, η πρωτότοκη κόρη επωμίζεται τις ευθύνες της βασιλικής συζύγου. Στην αυτοκρατορική αυλή, λοιπόν, η εκπαίδευση των

---

⁶⁶ Β. Θεοχάρης, ό.π., σ. 259- 261.

⁶⁷ Βλέπε περισσότερα για την εκπαίδευση των βυζαντινών πριγκιπισσών στο J. Herrin, *Theophano: Considerations on the Education of a Byzantine Princess, The Empress Theophano. Byzantium and the West at the Turn of the First Millenium*, Κέμπριτζ, 1995, σ. 64- 85.

διαδόχων και των δυο φύλων κατέχει σημαντική θέση, ενώ και η εκπαίδευση των κοριτσιών της βασιλικής οικογένειας είναι απαραίτητη. Οι αυγούστες παράλληλα μεριμνούν για τη μόρφωση των διαδόχων, ενώ όπως σημειώνεται παραπάνω, βάσει του βυζαντινού πρωτοκόλλου, οφείλουν να παρίστανται σε αρκετές δραστηριότητες του παλατιού, οπότε η μόρφωσή τους είναι αναγκαία⁶⁸. Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί το παράδειγμα του αυτοκράτορα Θεοφίλου, ο οποίος μετά την απώλεια του πρώτου γιου του, Κωνσταντίνου, σε αρκετά νεαρή ηλικία, φροντίζει για την επιμελημένη μόρφωση των πέντε θυγατέρων του, για την σωστή διαδοχή του στο θρόνο⁶⁹.

2.3. Ο κοινοτικός και αντιφεουδαρχικός χαρακτήρας της βυζαντινής κοινωνίας

Σε μια μακροσκοπική κοινωνική ανάλυση της βυζαντινής πραγματικότητας διακρίνεται και ο κεντρικός ρόλος των κοινοτήτων. Οι κοινότητες κάνουν την εμφάνισή τους την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, λειτουργώντας ως ένα μέσο θεολογικής, πολιτικής και οικονομικής έκφρασης. Αποτελούν, ουσιαστικά, το αποκορύφωμα της ελληνορθόδοξης αντίληψης για την σύμπραξη ενός συνόλου προσώπων, θέτοντας μάλιστα, τον ορισμό της θεότητας, μέσω της Τριαδικότητάς του, ως ζωή κοινωνίας προς χάριν όλης της ανθρωπότητας. Ο πυρήνας αυτής της κοσμοθεώρησης συντελείται στην Ορθοδοξία, στην ακατέργαστη μορφή της εντός της κοινότητας, μάλιστα, με τη συνύπαρξη αλλοδόξων και αλλοθρήσκων. Οι Σταυροφόροι, οι οποίοι είναι φορείς της δυτικής κοινωνίας και όχι κοινότητας, μάλιστα, αδυνατούν να κατανοήσουν το γεγονός της ανεκτικότητας των Ορθοδόξων να ζουν με Μουσουλμάνους και να συναναστρέφονται μαζί τους⁷⁰.

⁶⁸ Theophanis Chronographia, Τόμοι Α' - Β', Λυψία, Έκδοση C DE BOOR, 1883-1885, σ. 455.

⁶⁹ Βλέπε Α. Χριστοφιλοπούλου, *Η Αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον*, Σύμμεικτα 2, 1970, σ. 33-34 και Κ. Νικολάου, *Οι γυναίκες στο βίο και τα έργα του Θεοφίλου*, Σύμμεικτα 9, Τόμος Β' 1993, [Μνήμη Δ. Α. Ζακουθνού], σ. 138, 145- 146.

⁷⁰ Είναι αξιοσημείωτο, μάλιστα, το γεγονός ότι, ήδη από τον 8ο έως και τα μέσα του 13ου αιώνα μ.Χ. πραγματοποιούνται αρκετές μεταφράσεις κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και όχι μόνο, στην αραβική γλώσσα, θέτοντας τις βάσεις της αραβικής-ισλαμικής φιλοσοφίας, Γ. Δ. Ζιάκας, *Θρησκευσιολογικά Μελετήματα. Ζώντας αρμονικά με ανθρώπους διαφορετικής πίστης*, Τόμος Α', Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 2004, σ. 191- 192.

Η παρουσία των κοινοτήτων, βεβαίως, δεν περιορίζεται μόνο σε τοπικό και κοινωνικό επίπεδο, αλλά λειτουργώντας ως ψηφίδες, διαμορφώνουν ένα ψηφιδωτό πολιτικών μέτρων και νομικής κουλτούρας που συνδέεται άμεσα και με τον οικουμενικό τρόπο λειτουργίας. Οικοδομείται, λοιπόν, μια νοοτροπία που υπερπηδά τελικώς διαχωρισμούς⁷¹, δρα ανασταλτικά στην ανάπτυξη αριστοκρατικών και φεουδαρχικών τάσεων με έντονη δράση κοινωνικής πρόνοιας⁷². Γεγονός, το οποίο αποτυπώνεται σε θεσμικό επίπεδο στο Βυζάντιο, μέσα από το «*αλληλέγγυον*» που τοποθετεί την αποπληρωμή των φόρων προς την αυτοκρατορία, ως μέλημα της κοινότητας. Επίσης, υπάρχει και ο λεγόμενος θεσμός της «προτιμήσεως» και οι Νομοθετικές πρωτοβουλίες μέσω των Νεαρών, όπως αυτές του Ρωμανού Α' Λεκαπηνού (920-944) που λειτουργούν ως τροχοπέδη στη συγκέντρωση πλούτου και ιδιοκτησίας στα χέρια των λίγων⁷³.

Στο σημείο αυτό, οφείλεται να γίνει μια σύντομη περιήγηση, ως προς το θεσμό της φεουδαρχίας στη Δύση, προς καλύτερη κατανόηση του κοινωνικού, αλλά και πολιτικού αυτού σχήματος. Σχετικά με το φεουδαρχικό σύστημα, η λέξη φέουδο (*feudum*) κάνει την εμφάνισή της, για πρώτη φορά, το 881 μ.Χ.⁷⁴. Ως φεουδαρχία ορίζεται η μορφή κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, η οποία κυριαρχεί στη Δυτική Ευρώπη, ανάμεσα στον 11^ο και στις αρχές του 14^{ου} αιώνα⁷⁵ στη θέση της πόλης *Urbs* έρχεται η *Villa*, η μεγάλη δηλαδή, φεουδαλική γαιοκτησία, που γίνεται το βασικό οικονομικό και κοινωνικό κύτταρο. Ο φεουδάρχης συγκεντρώνει στο πρόσωπό του πολλά αξιώματα, ενώ αποτελεί μεγαλοκτηματίας, αφέντης ενός φέουδου, αρχηγός πιστών πολεμιστών, δικαστής και διαιτητής ανάμεσα στους υπηκόους και τους αυλικούς του, προστάτης των ιερέων. Στις γαίες αυτών των ισχυρών ζει και εργάζεται το 90% του

---

⁷¹ «*Ορθοδοξία κοινωνιολογία σημαίνει, προερχόντως επίγειον αταξικὴν ἀδελφοποισίαν προς μεταφυσικὴν δικαίωσιν*» στο Δ. Τσάκωνας, *Κοινωνιολογική ερμηνεία του νεοελληνικού βίου*, Αθήνα, 1974, σ.15.

⁷² Βλ. Κ. Κωτσιόπουλος, *Το κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη (1342- 1349): Ιστορική, Θεολογική και Κοινωνική διερεύνηση*, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 220.

⁷³ Ι. - Λ. Ζεπόν, *Jus Graecoromanum*, Τόμος Α', Αθήνα, σ. 213. Βλ. σχετικά Κ. Π. Κωτσιόπουλος, *Θρησκεία και Πολιτική: Εξ'επόψεως κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Μυθονία, 2015.

⁷⁴ J. Le Goff, *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2006, μτφ. Ε. Ζέη, σ. 366.

⁷⁵ J. Lagroye, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Εκδόσεις Τυπωθήτω, 2002, μτφ. Ε. Μαγκανιώτης, σ.73.

κοσμικού πληθυσμού, κατά το Μεσαίωνα. Οι μεγάλες φεουδαλικές ιδιοκτησίες διακρίνονται σε δυο τμήματα. Το πρώτο είναι το περιφραγμένο κτήμα (Cour ή Reserve), που το εκμεταλλεύεται απευθείας ο άρχοντας, μέσα από τη δουλειά των χωρικών, ως αγγαρεία. Το άλλο τμήμα, το καλλιεργούν χωρικοί για τις ανάγκες της οικογένειάς τους. Η δυναμική της φεουδαρχίας συντελείται μέσα από τον ανταγωνισμό των μεγαλογαιοκτημόνων για την αρπαγή νέων εκτάσεων γης και τη διεύρυνση του βασιλείου τους. Από τον 12^ο αιώνα, παρατηρείται, λοιπόν ότι, ο βασιλιάς-υπέρτατος κυρίαρχος αδυνατεί να επιβάλλει διαιτησίες και να περιορίσει τη βία σε εδάφη, που δεν ελέγχει άμεσα. Η οικοδόμηση του βασιλείου της Γαλλίας, για παράδειγμα, από τον 12^ο έως τον 16^ο αιώνα εκφράζει την προσπάθεια της επιβολής «του μηχανισμού της μονοπόλησης», προκειμένου ο Λουδοβίκος Στ' ο έκτος, της οικογένειας των Καπετιδών, να επιβληθεί στους άρχοντες της περιφέρειας, οι οποίοι επιδιώκουν, επίσης, την απόκτηση εδαφών. Η δύναμη, λοιπόν, των φεουδαρχών είναι ιδιαίτερα σημαντική και ανεξέλεγκτη σε μεγάλο βαθμό, ώστε να αμφισβητεί ακόμη βασιλείς και πρίγκιπες, όπως επίσης και την εξουσία του πάπα, όπως συμβαίνει το 1376, από μεγάλες φεουδαρχικές οικογένειες⁷⁶.

Επίσης, οι φεουδάρχες σφετερίζονται βασιλικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα να κόβουν νόμισμα και το δικαίωμα να επιβάλλουν φόρους. Χαρακτηριστικό είναι ότι, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα διατυπώνονται φράσεις, όπως αυτή του Φίλιππου Αυγούστου της Γαλλίας «ο βασιλιάς της Γαλλίας δεν αναγνωρίζει κανέναν πάνω από το κεφάλι του, στο βασίλειό του», ενώ έναν αιώνα αργότερα, ο Φίλιππος ο Ωραίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «..ο βασιλιάς είναι αυτοκράτορας στο βασίλειό του, υπογραμμίζοντας με τον πιο έκδηλο τρόπο την ισχύ και ανεξαρτησία των φεουδαλικών μοναρχιών». Το μοντέλο της φεουδαρχίας, λοιπόν, αφορά μόνο τη Δύση, σύμφωνα με τον P. Anderson, ενώ η ανάπτυξη εμπορικών πόλεων και μιας αστικής οικονομικής τάξης, από τον 13^ο αιώνα, αποδυναμώνει τη φεουδαρχία, χωρίς όμως τη διαμόρφωση ενός άλλου πολιτικού κέντρου, αρκετά ισχυρού, ώστε να επιφέρει την κατάρρευση των αμέτρητων φεουδαρχικών βασιλείων⁷⁷.

---

⁷⁶ E. Γλύκατζη- Αρβελέρ, & M. Aymard, *Οι Ευρωπαίοι: Αρχαιότητα, Μεσαίωνα, Αναγέννηση*, μτφ. Π. Μπουρλάκης, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2003, σ. 315.

⁷⁷J. Lagroye, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, ό.π., σ. 77-79.

Στην κοινωνία των πόλεων κάνουν αισθητή την παρουσία τους διάφορες αστικές ελίτ που βρίσκονται ψηλά στην κοινωνική ιεράρχηση της πόλης, με σημαντική εξουσία⁷⁸. Στο Δυτικό, λοιπόν, Μεσαίωνα οι αστοί δεν έχουν έλεγχο από κάποια ανώτερη ομάδα, ούτε αποδέχονται τον πολιτισμό και τις αξίες της εξουσίας. Δημιουργούν το δικό τους πολιτισμό, αξιακό πλαίσιο, βίο και συμπεριφορά. Κατορθώνουν, μάλιστα, να λάβουν την εξουσία, υποτάσσοντας ή εξαφανίζοντας τους αντιπάλους τους. Γενικότερα, με τα φέουδα διαμοιράζεται και κατακερματίζεται η προοπτική συνοχής άσκησης εξουσίας από έναν κεντρικό φορέα. Αντίθετα, στο Βυζάντιο υπάρχει κεντρική εξουσία, όπως αυτή απορρέει από τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, ελλείψει αντίστοιχου φαινομένου ανάπτυξης φεουδαρχίας, κατά το δυτικό πρότυπο. Στοιχείο καθοριστικό, τόσο για την χάραξη κεντρικής πολιτικής για το Βυζάντιο, όσο και ασύγχρονης και άνευ επιδιωκόμενου αποτελέσματος επίτευξης πολιτικών- στρατιωτικών στόχων, από την πλευρά της Δύσης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα, τις πρώτες τις πρώτες Σταυροφορίες και τις πολύχρονες πολεμικές έριδες μεταξύ τους.

2.4. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας της Κωνσταντινούπολης

Η Κωνσταντινούπολη, την εποχή του Βυζαντίου, αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης για αλλοεθνείς. Από τον 10^ο αιώνα και έπειτα στο Βυζάντιο συρρέει μεγάλο κύμα αλλοεθνών, καθώς στοχεύουν να απασχοληθούν επαγγελματικά, με καλά χρηματικά ποσά ως αμοιβή στις αναπτυγμένες χώρες της Ανατολικής Αυτοκρατορίας. Αποβλέπουν στην οικονομική τους ευμάρεια στο Βυζάντιο, αφού η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δύναται να ενσωματώνει το νέο ανθρώπινο δυναμικό στον χώρο της, ενώ η ίδια επιθυμεί να καλύπτει τις ανάγκες της με αυτό σε διάφορες διοικητικές και όχι μόνον θέσεις εργασίας της. Παράλληλα, η ποικιλία πολεμικών δεξιοτήτων από διάφορες εθνικά ομάδες που εγκαθίστανται στο χώρο του Βυζαντίου είναι αρεστή στους ηγεμόνες του και αυτή η αντιμετώπιση των αλλοεθνών από το ίδιο, το οδηγεί στην ανάπτυξη της ενσωμάτωσής

---

⁷⁸ J. Le Goff, *ό.π.*, σ. 366.

τους στο χώρο και αποδοχής της διαφορετικότητά τους, σε πολύ μεγάλο βαθμό, συγκριτικά με άλλες κοινωνίες⁷⁹.

Η Κωνσταντινούπολη, ακόμη, συγκεντρώνει στο χώρο της και πολυάριθμους εμπόρους από κάθε πλευρά της Μεσογείου. Σε μια σατυρική ιστορία αποδίδεται πολύ εύστοχα ο μεγάλος αριθμός εμπόρων που συγκεντρώνεται στην Κωνσταντινούπολη, στο πλαίσιο θρησκευτικού πανηγυριού για την πώληση των εμπορευμάτων τους. Χαρακτηριστικά περιγράφεται, λοιπόν: «*Τα υπόστεγα των εμπόρων είναι τοποθετημένα αντικριστά και παρατάσσονται σε παράλληλες γραμμές [...] και από διάφορα σημεία ξεκινούν υπό γωνία κι άλλες σειρές με υπόστεγα[...]. Το θέαμα αυτό μου δημιούργησε την εικόνα ενός τεράστιου σε μήκος σώματος με αμέτρητα ποδαράκια κάτω από την κοιλιά του [...]. Εβλεπε κανείς όλα τα είδη ανδρικού και γυναικείου ρουχισμού, ενδυμασίες από τη Βοιωτία και την Πελοπόννησο, από την Ιταλία και την Ελλάδα, από τη Φοινίκη, την Αίγυπτο, την Ισπανία και από τις Ηράκλειες Στήλες, όπου φτιάχνονται τα περίτεχνα καλύμματα της Αγίας Τράπεζας*»⁸⁰. Εκφράζεται αφενός, λοιπόν, η μεγάλης σημασίας εμποροπανήγυρη της Μακεδονίας, και εξάιρεται η Κωνσταντινούπολη, ως ένα εξέχον κέντρο πολυπληθών εμπορικών συναλλαγών ανάμεσα σε διάφορα έθνη, ενισχύοντας την οικονομία της και διατηρώντας τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της για αιώνες.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, επομένως, είναι μια κοινωνία υποδοχής και αποδοχής του ξένου στοιχείου και το οποίο με τη σειρά του, της προσφέρει ευκαιρίες ανάπτυξης σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας, με την ποικιλότητα των απόψεών τους, την εργατικότητα και τον εμπορικό νου του.

2.5. Η βυζαντινή ναυσιπλοΐα

Άμεση συνάρτηση του κοσμοπολίτικου αυτού χαρακτήρα και της αυξημένης εμπορικής δραστηριότητας που εντοπίζεται, είναι, βεβαίως, και η ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας. Είναι σημαντικό να επισημανθεί το γεγονός πως με την μετάβαση από την Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη (324 μ.Χ) και την ολοκληρωτική πτώση του δυτικού τμήματος της

---

⁷⁹ J. Herrin, *Τι είναι το Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2020, μτφ. Χ. Σαμαρά, επιμ. Κ. Νικολάου, σ. 363- 364.

⁸⁰ B. Baldwin (μτφ.), *Timarion*, Ντιτρόιτ, 1984, σ. 43- 45.

ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 476 μ.Χ, υπό την πίεση των γερμανικών λαών, η μεσόγειος έρχεται αντιμέτωπη με πολλές δυσάρεστες προκλήσεις. Εμφανίζονται ποικίλες απειλές στις ακτές της με την εγκαθίδρυση πληθυσμών με επιδιώξεις αντίθετες ως προς τις ρωμαϊκές, επιδιώκοντας την δική τους πορεία στη διεθνή κατάσταση. Ως εκ τούτου, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, επιστρατεύει το στρατό και το ναυτικό στόλο της, ανασχηματίζοντάς τα, προκειμένου, δηλαδή, να αναχαιτίσει τις εξωτερικές δυνάμεις από τις οποίες απειλείται και να διασφαλίσει την επιβίωση του λαού της. Ο στόλος, λοιπόν, αναβαθμίζεται, καθώς τα αστυνομικά του καθήκοντα τα προηγούμενα χρόνια της ρωμαϊοκρατίας και ελλείπει σοβαρών απειλών είναι περιορισμένα. Παράλληλα, πραγματοποιεί αλλαγές και στην διοίκησή του, ώστε να προασπίζεται τα σύνορα, τις εφοδιαστικές γραμμές και την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου, κάτω από συνθήκες μεγάλου ανταγωνισμού, ως αποτέλεσμα των ξαφνικών μεταβολών της διεθνής σκηνής. Η θάλασσα λειτουργεί πλέον ως ένα ισχυρό, απροσπέλαστο και καλά επενδεδυμένο- κατά το δυνατόν- τείχος προστασίας για την επιβίωση και ανάπτυξη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, απέναντι σε κάθε εχθρικό εισβολέα και κατακτητή της και για το λόγο αυτό, εύλογα αποκαλείται η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από αρκετούς ιστορικούς, ως «θαλάσσια αυτοκρατορία»⁸¹.

Ο τρόπος οργάνωσης του ναυτικού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αξίζει να σημειωθεί πως, ομοιάζει με αυτόν του στρατού ξηράς. Το κέντρο του βυζαντινού ναυτικού αποτελεί ο βασικός στόλος στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός αναλαμβάνει την ευθύνη υπεράσπισης και προστασίας της Κωνσταντινούπολης από τις διάφορες ναυτικές επιθέσεις. Ταυτόχρονα, αποτελεί τον πυρήνα μεγάλων ναυτικών δυνάμεων της εκστρατείας. Στην ιεραρχία του ναυτικού, τον κεντρικό στόλο ακολουθούν τα τρία ναυτικά θέματα της Ανατολής, των Κιβυρραιωτών στα νότια παράλια της Μικράς Ασίας, του Αιγαίου και της Σάμου. Αυτά τα τρία σε αριθμό ναυτικά θέματα αφορούν στη θαλάσσια άμυνα των κεντρικών επαρχιών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εναντίων των αραβικών στόλων. Πέραν τούτων, ο ναυτικός στόλος απαρτίζεται και από τις περιφερειακές μοίρες, οι οποίες λειτουργούν υπό ποικίλα παραλιακά θέματα της Δύσης

---

⁸¹ M. P. Scafuri, *Byzantine Naval Power and Trade: The Collapse of the Western Frontier*, Texas A & M University, 2002, σ.1.

στα Βαλκάνια και στη Νότια Ιταλία, οι τακτικές αποστολές των οποίων έχουν σχέση με την τοπική ναυτική άμυνα⁸².

Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός πως σε σχέση με τον πόλεμο στην ξηρά και την αντιμετώπιση των εχθρικών επιδρομών, στη θάλασσα η βυζαντινή ναυτική δύναμη βρίσκεται σε αμυντική στάση, τουλάχιστον στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής με επιτυχή αποτελέσματα. Στα μέσα του 9^{ου} αιώνα, στη δυτική Μεσόγειο, το Βυζάντιο έρχεται αντιμέτωπο με τις επιθετικές επιδρομές των Αγλαβιδών της κεντρικής βόρειας Αφρικής, κατακτητές της Σικελίας και περιοχών της νότιας Ιταλίας, επιτιθέμενοι πλέον στους Βενετούς και τα παράλια των Βυζαντινών στα παράλια θυλάκων στη Δαλματία. Ο Βασίλειος Α' (867- 886) συστήνει το Θέμα της Λαγγιβαρδίας στη νότια Ιταλία, με σκοπό την αναχαίτιση των επιθέσεων των Αράβων στην Αδριατική. Αυτό το μέτρο, παρατηρώντας το βάσει της υψηλής στρατηγικής είναι αμυντικό και επιτυχημένο, καθώς εξασθενεί ολοκληρωτικά τις αραβικές επιθέσεις στην Αδριατική, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο, την προστασία των βυζαντινών θέσεων σε αυτό το μέρος από τον κίνδυνο που καιροφυλακτεί τόσο από την πλευρά της θάλασσας, όσο και από τις δυνάμεις των βαρβάρων της κεντρικής Ευρώπης⁸³.

Βεβαίως, ο ναυτικός στόλος, εκτός από την προστασία που προσφέρει στο Βυζάντιο από εχθρικές επιδρομές, αποτελεί και το μέσο ανάπτυξης του ποικιλοτρόπως. Συγκεκριμένα, στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, επί αυτοκράτορος Ιουστινιανού, η μεγάλη ναυτική δύναμη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οδηγεί την τελευταία στο απόγειό της και ακολουθεί την ανοδική αυτή πορεία μέχρι και τον 11^ο αιώνα, με τα πλοία της να δεσπόζουν στα θαλάσσια ύδατα της επικράτειάς της. Μάλιστα, η ανάπτυξη του εμπορίου στο χώρο της Μεσογείου, αλλά και ευρύτερα στην Ευρώπη, αποτελεί την πιο σημαντική γέφυρα επικοινωνίας της Ανατολής με τη Δύση. Τη δεύτερη περίοδο της ίδιας εποχής, εξάίρεται η λειτουργία του πλοίου, καθώς οι μεταφορές πραγματοποιούνται και εκτός του ευρωπαϊκού θαλάσσιου χώρου. Η ναυτιλία, ακολούθως, επενδύει αφενός στην ανάπτυξη εμπορικών επικοινωνιών, σχέσεων και συναλλαγών μεταξύ απομακρυσμένων

---

⁸² E. Ekkehard, *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland: Das Mittelmeer unter byzantinischer und arabischer Hegemonie (650- 1040)*, Berlin, Walter de Gruyter, & Co, 1966, σ. 91.

⁸³ T. Arnold, *Constantine Porphyrogenitus and his world*, London, Oxford University Press, 1973, σ. 472-473.

περιοχών, αποτελώντας με αυτόν τον τρόπο την κινητήριο δύναμη για τη μετέπειτα δημιουργία παγκόσμιας αγοράς και αφετέρου για την ενίσχυση απομακρυσμένων περιοχών με ανθρώπινο δυναμικό, δηλαδή, με την κατοίκησή τους⁸⁴.

2.6. Το βυζαντινό νόμισμα

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία στη χιλιόχρονη και πλέον ιστορίας της, κατά διαστήματα, αποτελεί τον δυναμικότερο δρώντα στην οικουμένη. Η ίδια Αυτοκρατορία αντλεί τη δύναμή της από την οικονομία, το στρατό και τη διπλωματία που την εκτοξεύουν στα ύψη. Αναφορικά με την οικονομία, το νόμισμα, το οποίο είναι ισχυρό και σταθερό, αποτελεί σημαντικό συστατικό της δυναμικής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί ο απειλητικός λόγος που απευθύνει ο αξιωματούχος Χριστόφορος του αυτοκράτορα Νικηφόρου Β' Φωκά στον Λιουτπράνδο, επίσκοπο της Κρεμόνας και πρεσβευτή του Γερμανού βασιλιά Όθωνα- στα μισά του 10^{ου} αιώνα- αναδεικνύοντας την οικονομική ισχύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, λόγω του νομίσματός της: *«Έτσι και ο βασιλιάς σου μας επιτεθεί, τότε όχι μόνο στην Ιταλία, αλλά ούτε και σ' αυτούς τους πειναλέους και δερματοφόρους ομογενείς του, τους Σάζωνες, θα βρίσκει τόπο να κρυφτεί. Γιατί με τα χρήματα, με τα οποία υπερισχύομε, θα υποκινήσουμε όλα τα έθνη, μέχρι να τον συντρίψομε, ωσάν κέραμον μη αναπλάσιμο»⁸⁵*. Το βυζαντινό νόμισμα, δηλαδή, είναι τόσο δυνατό, ώστε να προξενήσει σημαντική βλάβη στο γερμανικό βασίλειο.

Αξίζει να γίνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή του νομίσματος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε αυτό το σημείο που έχει ως αφετηρία τον Μέγα Κωνσταντίνο, ο οποίος αναδημιουργώντας τη νέα αυτοκρατορία εισάγει και καινούριο νόμισμα, δίνοντάς του την ονομασία σόλιδο, λέξη που προέρχεται από τη λατινική *solido*, δηλαδή, σταθερός. Χαρακτηριστικά τονίζει για το νόμισμα ο Γκιόργκ Οστρογκόρσκι: *«Το νομισματικό αυτό σύστημα, το οποίο ονόμασε σόλιδο αποδείχθηκε εντυπωσιακά σταθερό για μακρό χρόνο. Ο *solidus* του Κωνσταντίνου έγινε η βάση του βυζαντινού νομισματικού συστήματος για χίλια ολόκληρα χρόνια και ήταν για πολλούς αιώνες το κατ' εξοχήν*

---

⁸⁴ K. Harley, «Shipping and staple Economies in the Periphery», *The World's Key History*, Edited by G. Harlaftis, S. Tenold & J. M. Vandaliso, Palgrave Macmillan, 2012, p. 29- 42, p. 40.

⁸⁵ Σ. Ζαμπέλιος, *Πηγές της Νεοελληνικής Εθνότητας*, Εκδόσεις Γεωργιάδης, 2007, σ. 421.

νόμισμα του διεθνούς εμπορίου. Βέβαια μεσολάβησαν εποχές σοβαρής κρίσεως, ωστόσο η αξία του άρχισε να υποτιμάται αισθητά μόνον κατά τα μέσα του ενδεκάτου αιώνα, όταν δηλαδή άρχισε να κλονίζεται η ίδια η αυτοκρατορία»⁸⁶. Το νόμισμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, είναι σημαντικό να υπογραμμισθεί πως ζυγίζει 4,48 γραμμάρια, και αναλογεί στο ένα εβδομηκοστό δεύτερο της ρωμαϊκής λίτρας, ενώ η καθαρότητά του φθάνει τα 24 καράτια⁸⁷. Η κυκλοφορία αυτών των νομισμάτων πραγματοποιείται μέχρι τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, με διαφοροποιήσεις ως προς το βάρος, ακολούθως, λοιπόν και στην αξία.

Σημαντική κρίνεται και η αναφορά στα λόγια του Στήβεν Ράνσιμαν για το βυζαντινό νόμισμα, καθώς εξαιρεί τη σημασία του και τη δυναμική του για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία: «Ο Κοσμάς ο Ινδικοπλεύστης αποδίδει την ευημερία του αυτοκρατορικού εμπορίου σε δύο αιτίες, στο χριστιανισμό και στο νόμισμα [...] Από τον Κωνσταντίνο Α' ως τον Νικηφόρο Βοτανειάτη, περισσότερο δηλαδή από έξι αιώνες, διατήρησε αμείωτη την αξία του»⁸⁸.

Παράλληλα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διεθνής αναγνώριση και σημασία του βυζαντινού νομίσματος, έναντι οποιοδήποτε άλλου- η οικουμενική διάσταση και αξία του οποίου αναφέρεται παραπάνω- σημειώνοντας ενδεικτικά ένα περιστατικό που το αναδεικνύει. Ο βασιλιάς της Κεϋλάνης, αποδεχόμενος την επίσκεψη του βυζαντινού εμπόρου Σώπατρου και ορισμένων Περσών, ζητάει να τον ενημερώσουν σχετικά με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα του καθενός και πώς εξελίσσεται η κατάσταση εκεί. Μετά τη θετική απόκριση όλων σε αυτό το ερώτημα και καθώς συνεχίζεται η συζήτηση, ο βασιλιάς τούς απευθύνεται με το ερώτημα, ποιος είναι ο ισχυρότερος βασιλιάς μεταξύ των Βυζαντινών και των Περσών. Οι τελευταίοι αποκρίνονται θετικά για τον δικό τους, αποδίδοντας τα θετικά τους σχόλια στην οικονομική ευμάρεια του βασιλιά τους και στο δικαίωμά του να πράττει, όπως ο ίδιος επιθυμεί. Ο Σώπατρος δεν δίνει κάποια απάντηση στον βασιλιά της Κεϋλάνης για τον δικό του βασιλιά και όταν ερωτάται για τη σιωπή του, ο βυζαντινός έμπορος τον προτρέπει να δει τα χρήματα,

---

⁸⁶ Γ. Οστρογκόρσκι, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Τόμος Α', Ίστορικές Εκδόσεις Στεφάνου Δ. Βασιλόπουλου, 2008, σ. 101.

⁸⁷ Χ. Σ. Βαλασιάδης, *Οδηγός Βυζαντινών Νομισμάτων*, Εκδόσεις Γεωργιάδης, 1995, σ. 15.

⁸⁸ Σ. Ράνσιμαν, *Βυζαντινός Πολιτισμός*, ό.π., σ. 198.

δηλαδή, το βυζαντινό νόμισμα και την περσική δραχμή, να παρατηρήσει τη μορφή τους και να αποφανθεί εκείνος για τη σπουδαιότητα του κάθε βασιλιά. Μόλις ο βασιλιάς παρατηρεί τα νομίσματα, αποφαίνεται θετικά για τον βυζαντινό λαό, τον οποίο χαρακτηρίζει ως λαμπρό, δυναμικό και έξυπνο. Ευθύς αποδίδει ιδιαίτερη τιμή στο Σώπατρο, με το να τον περιφέρουν στην πόλη πάνω σε ελέφαντα, με συνοδεία τυμπάνων⁸⁹. Ο σεβασμός στο βυζαντινό χρυσό νόμισμα που δεν ομοιάζει με κανέναάλλο εκείνη την εποχή, είναι έκδηλος στις Ινδίες, όπου πραγματοποιείται το εμπόριο με τους Βυζαντινούς.

3. Η βυζαντινή πολεμική τέχνη

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια της ιστορικής της πορείας βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση αρκετές φορές. Αυτή η κατάσταση επηρεάζει ποικίλους τομείς της Αυτοκρατορίας, όπως η διοίκηση, η νομοθεσία, ο πνευματικός- πολιτισμικός και θρησκευτικός τομέας. Η πολεμική πρακτική των Βυζαντινών, βέβαια, αποτυπώνεται γραπτώς στις λεγόμενες ιστορίες, στα χρονογραφήματα και τα διάφορα στρατηγικά εγχειρίδια, με διττό σκοπό, καθώς αφενός γνωστοποιούνται τα γεγονότα του πολέμου και αφετέρου αναδεικνύεται ο στρατός και η επιμελής οργάνωσή του.

Το *Στρατηγικόν* αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο και ακριβές στρατιωτικό οδηγό της βυζαντινής περιόδου και η συγγραφή του γίνεται κατά τις ημέρες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας του Μαυρικήου (582- 602) . Το *Στρατηγικόν* αποτελεί, μάλιστα, το βασικό εγχειρίδιο εκστρατείας που αξιοποιούν μεταγενέστεροι στρατιωτικοί συγγραφείς του Βυζαντίου, στρατιωτικοί αυτοκράτορες και οι διοικητές τους. Ειδικότερα, το *Στρατηγικόν* αναφέρεται στη γλώσσα του στρατού, στην στρατιωτική εκπαίδευση, στις κατηγορίες των στρατιωτών, τα όπλα και τον ευρύτερο εξοπλισμό τους, τα επιχειρησιακά τους σχέδια και τα χαρακτηριστικά του καλού στρατιωτικού. Στο περιεχόμενο αυτού του έργου είναι σημαντικό να τονιστεί πως παρουσιάζεται ο στρατός διαφοροποιημένος από εκείνον του κλασικού ρωμαϊκού και αυτή η διαφοροποίηση έγκειται στο γεγονός της

---

⁸⁹ Α. Βασίλειφ, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, Εκδόσεις Πελεκάνος, 2006, σ. 208- 210.

έμφασης στο ιππικό, παρά στο πεζικό⁹⁰. Αυτές οι αλλαγές είναι αποτέλεσμα της προτεραιότητας των Βυζαντινών να αντιμετωπίσουν πρώτα τους Πέρσες και ιδιαίτερα τους λαούς της στέπας που αξιοποιούν αποτελεσματικά αυτό το σώμα⁹¹.

Αξίζει, ακόμη να επισημανθεί η εκπαίδευση των στρατιωτικών, γιατί αποτελεί κύριο παράγοντα της δύναμης του στρατού και της επιτυχημένης εκστρατείας του, την ίδια στιγμή που αρκετές φορές αγνοείται η αξία της από ιστορικούς. Στην περίπτωση, λοιπόν, που οι νεοσύλλεκτοι δεν κατανοήσουν και αποκτήσουν τις δεξιότητες οπλισμού, αλλά και τρόπου διατήρησής τους στη ζωή στη μάχη, κατά το χρονικό διάστημα της βασικής εκπαίδευσής τους, πριν μεταβούν στις μονάδες τους, δεν έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην τακτική εκπαίδευση των μονάδων τους. Ως εκ τούτου, οι μονάδες επωμίζονται το ρόλο της αναπλήρωσης των κενών ως προς τις δεξιότητες των νεοσύλλεκτων κάθε φορά. Για την αποφυγή, λοιπόν, οποιασδήποτε έλλειψης και ανεπάρκειας των στρατιωτών και την επιτυχή έκβαση του πολέμου, βάσει του *Στρατηγικού*, η ατομική εκπαίδευση είναι αυστηρή, με αρκετές απαιτήσεις, εντατικό πρόγραμμα συνεχούς γυμναστικής και πειθαρχία στην πραγματοποίηση επιχειρησιακών πλάνων με ελιγμούς⁹².

Το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού παρουσιάζει σημαντικό αντίκτυπο στους Βυζαντινούς στρατιωτικούς, όπως και στους Βυζαντινούς συγγραφείς, οι οποίοι έχοντας ως βάση του συγγραφικού τους έργο το συγκεκριμένο στρατιωτικό εγχειρίδιο, το παραφράζουν και δημιουργούν τα δικά τους, ενημερώνοντας σχετικώς το αναγνωστικό τους κοινό. Ένα από αυτά τα παραφρασμένα έργα είναι και αυτό του Νταιν που τιτλοφορείται *De militari scientia* («Περί στρατιωτικής επιστήμης»). Το περιεχόμενό του άπτεται του αντικειμένου της μελέτης των μουσουλμάνων Αράβων και για το λόγο αυτό η συγγραφή του υπολογίζεται από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα και μετά. Η στρατιωτική λογοτεχνία των Βυζαντινών είναι ζωντανή, όπως γίνεται φανερό και στα στοιχεία που παρουσιάζει ο Νταιν με τα συγγραφικά του δημιουργήματα, τα οποία περιέχουν μια

---

⁹⁰ E. N. Luttwak, *Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Τουρική, 2009, μτφ. Μ. Μπλέτας, σ. 406- 459.

⁹¹ Βλέπε περισσότερα για τις αλλαγές στο Mc Geer, *Infantry versus cavalry: The Byzantine Response: Some Aspects of early Byzantine Arms and Armour*, REB, 46 (1988), σ. 65-79.

⁹² E. N. Luttwak, *ό.π.*, σ. 409, 459.

παράφραση από τον *Αιλιανό*, ένα κομμάτι από το *Τακτικό* του Ουρβικίου, άλλη μια όψη του *De fluminibus traiciendis* από το *Στρατηγικόν* και διάφορα κείμενα, τα οποία ανιχνεύονται σε έργα που διασώζονται⁹³.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να επισημανθούν οι περίοδοι καμψής και ανάκαμψης της βυζαντινής στρατιωτικής γραμματείας, ώστε να τονιστούν και οι λόγοι που οδηγούν σε αυτές τις φάσεις της συγγραφικής παραγωγής και να αναδειχθεί οποιοδήποτε σημαντικό σχετικό έργο, ως απότοκος των καταστάσεων της εκάστου βυζαντινής περιόδου. Ο 6^{ος} αιώνας, λοιπόν, ορίζεται ως η εποχή, κατά την οποία η βυζαντινή στρατιωτική γραμματεία βρίσκεται στο αποκορύφωμά της, σχετιζόμενη, βεβαίως, με τις κατακτητικές κινήσεις του Ιουστινιανού. Το 541, είναι η εποχή που η πανώλη κάνει την παρουσία της, αποτελώντας κρίσιμο ιστορικό γεγονός με παγκόσμιες διαστάσεις, βλάπτοντας όλους τους θεσμούς της Αυτοκρατορίας και το στρατό και το ναυτικό που περιέχονται σε αυτούς. Διαδοχικές εχθρικές επιθέσεις στη Βασιλεύουσα, η οικειοποίηση εδαφών και άλλης περιουσίας της από τους εχθρούς της με αθέμιτους τρόπους, σχεδόν απογυμνώνουν την ίδια την Αυτοκρατορία από κάθε περιουσιακό της στοιχείο, οδηγώντας την στα τέλη του 7^{ου} αιώνα και στην πνευματική της κάμψη, με αδυναμία ενδιαφέροντος για την ανάγνωση και τη γραφή. Η πνευματική αυτή καμπή ακολουθείται, όμως, στα τέλη του 8^{ου} αιώνα από μια ανάκαμψη που στόχο έχει την αναγέννηση της Αυτοκρατορίας στον οικονομικό, στρατιωτικό και πολιτιστικό τομέα. Η περίοδος, λοιπόν, κατά την οποία η Αυτοκρατορία ενδυναμώνεται σε κάθε τομέα, συνιστά ένα από τα αποτελέσματα, αλλά συγχρόνως και μια αιτία της στρατιωτικής αναγέννησης, κυρίως με το συγγραφικό έργο του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού (886- 912)⁹⁴.

Το έργο του Λέοντα ΣΤ' που αξίζει να μνημονευθεί για την, από κάθε πλευρά, μεγάλη σημασία του είναι τα *Τακτικά* ή *Τακτικές διατάξεις* (*Tacticae Constitutiones*), η συγγραφή του οποίου γίνεται τμηματικά και σε μεταγενέστερο χρόνο δέχεται επεξεργασία από έναν ακόμη άνθρωπο που δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα γράμματα, τον γιο του Λέοντα Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο. Πρόκειται για ένα αυτοκρατορικό διάταγμα που ομοιάζει στο είδος γραφής της προσωπικής επιστολής με συγκεκριμένο αποδέκτη που πιθανολογείται ότι, είναι κάποιος στρατηγός, τον οποίο

⁹³ D. Alponse, *Les strategists byzantins*, επιμ. J.A. de Foucault, Travaux et Memories 2, 1967, σ. 349.

⁹⁴ E. N. Luttwak, ό.π., σ. 462.

όμως δεν ονομάζει ο Λέων. Το περιεχόμενο αυτού του έργου αντλείται απόπρογενέστερα κείμενα με παραφράσεις, από την *Τακτική θεωρία* του Αιλιανού, τον *Στρατηγικό* του Ονασάνδρου και το *Στρατηγικόν*, από όπου ο Λέων δανείζεται τον πρόλογο και μεταφέρει την ελληνική γλώσσα των παραγγεμάτων, στη λατινική. Είναι σημαντικό να σημειωθεί επιπλέον πως ο Λέων προβαίνει σε προσθήκες πρωτογενούς υλικού, καινοτομεί, δηλαδή, προσαρμόζοντάς το στη σύγχρονη πραγματικότητα. Εξου και η αναφορά στον κύριο εχθρό που απουσιάζει από το *Στρατηγικόν*, καθώς δεν υφίσταται την περίοδο συγγραφής του τελευταίου. Οι μουσουλμάνοι, δηλαδή, που ως όρος αρχικά αφορά αποκλειστικά τους Άραβες, μετέπειτα περικλείει όλο και περισσότερο λαούς τουρκικής ή ιρανικής προέλευσης⁹⁵.

Επιπρόσθετα, το εγχειρίδιο κρατικής πολιτικής *De Administrando Imperio*, του οποίου ο συγγραφέας είναι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος (912-959), περιλαμβάνει ένα πλέγμα άτεγκτων κανόνων σιωπής, αναφορικά με το ζήτημα του υγρού πυρ, το οποίο διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στην αντιμετώπιση των εχθρών του Βυζαντίου στα θαλάσσια ύδατα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, τα έτη 673- 674: «*Ο Καλλίνικος, αρχιτέκτονας από την Ηλιούπολη [Μπάαλμπεκ, στο σημερινό Λίβανο, που τότε είχε πρόσφατα περάσει στην κατοχή των Αράβων] κατέφυγε στους Ρωμαίους και κατασκεύασε ένα θαλάσσιο πυρ με το οποίο πυρπόλησε τα πλοία των Αράβων και τα κατέκαψε μαζί με όλο τους το πλήρωμα. Με αυτόν τον τρόπο οι Ρωμαίοι επέστρεψαν μαζί με όλο τους το πλήρωμα. Με αυτόν τον τρόπο οι Ρωμαίοι επέστρεψαν θριαμβευτές και απέκτησαν έκτοτε το θαλάσσιο πυρ*»⁹⁶.

---

⁹⁵ Mc G. Eric, *Two Military Orations of Constantine VII*. Στο: *Byzantine Authors: Literary Activities and Preoccupations: Texts and Translations Dedicated to the Memory of Nicolas Oikonomides*, επιμ. J. W. Nesbitt, Leiden: Brill, 2003, σ. 233-236.

⁹⁶ *The Chronicle of Theophanes Confessor*, A.D. 284- 813, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1997, μτφ. C. Mango & R. Scott, σ. 354.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ο ΣΗΜΑΙΝΟΝΤΑΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΟΔΟΥ

1. Περί βυζαντινής διπλωματίας

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω εγχειρίδια στρατιωτικού χαρακτήρα, αποτιμάται μια κοινή προτροπή μη διεξαγωγής πολέμου. Τόσο στο *Στρατηγικό* του Μαυρικού, όσο και στο *De Administrando Imperio* του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, αλλά και στα *Τακτικά* του Λέοντος Στ' του Σοφού αποσαφηνίζεται η βούληση για την επίτευξη ειρηνικής διεξόδου έναντι του πολέμου. Χαρακτηριστικά στο *Στρατηγικό* του Μαυρικού αναφέρει ότι: «*Η δόλοις ή εφόδοις ή λιμώ τους πολεμίους βλάπτει καλόν ουχί πάντως προς πόλεμον εκκαλείσθαι δημόσιον, ένθα πλέον της τύχης ή της ανδρείας εστί η επίδειξις*»⁹⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ο Edward Luttwak αναφερόμενος στον «*επιχειρησιακό κώδικα*» των Βυζαντινών, κάνει λόγο ότι ακόμα και εν μέσω πολέμου, η Κωνσταντινούπολη συνεχίζει ασίγαστα τη διπλωματική της δράση. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι: «*δεν ίσχυε για τους Βυζαντινούς ο ανόητος αφορισμός ότι όταν τα όπλα μιλούν οι διπλωματίες πρέπει να σωπαίνουν*»⁹⁸.

Είναι γεγονός, όπως επισημαίνεται και προοιμιακά, πως η Αυτοκρατορία στη χιλιόχρονη αυτή πορεία της είναι αντιμέτωπη με μια αέναη ομοβροντία πολεμικών προκλήσεων πανταχόθεν. Η άμεση ένοπλη απάντηση θέτει απευθείας ζήτημα μείωσης συντελεστών ισχύος ανεξαρτήτως του πολέμου, ενώ παράλληλα δεν αποκλείεται και η πρόκληση πολυμέτρου πεδίου πολεμικής δραστηριότητας έτερων δρώντων προς εκμετάλλευση του ήδη ανοιχτού μετώπου. Στο πλαίσιο αυτό δικαιολογείται και η αντιστροφή ιεράρχησης μεταξύ στρατιωτικής δύναμης- επιλογής και διπλωματικής οδού. Η Νέα Ρώμη, πλέον, μετατοπίζει και εστιάζει το ενδιαφέρον της στη διπλωματική

---

⁹⁷ Αναφέρεται στο Σ. Πατούρα- Σπανού, *Όψεις της Βυζαντινής Διπλωματίας στο Διπλωματία και Πολιτική: Ιστορική Προσέγγιση*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2005, επιμ. Σ. Πατούρα- Σπανού, σ. 147.

⁹⁸ E. N. Luttwak, *ό.π.*, σ. 626.

διαχείριση και όχι τόσο στη στρατιωτική δράση, χωρίς αυτό βεβαίως να αφαιρεί και το εκτόπισμά της μιλιταριστικά⁹⁹.

Προτιμάται, λοιπόν, η ανάπτυξη της διπλωματίας, θέτοντας σε αυτή ειδικό βάρος, μη λησμονώντας παράλληλα και τη ρεαλιστική ανάγκη διατήρησης αξιόμαχου στρατού. Συνθήκη απαραίτητη, εφόσον μεταξύ άλλων- πέραν των προφανών λόγων- μια άξιου λόγου στρατιωτική δύναμη λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής για τη διαπραγματευτική διαδικασία. Ταυτόχρονα, όμως, και η διπλωματική διαχείριση, εν δυνάμει, αποδίδει υπέρ της ισχύος και της αύξησης αυτής, όπως αναφέρει ο Μακιαβέλι¹⁰⁰.

Στην αμφίδρομη αυτή συνάφεια καθίσταται απαραίτητη η αποσαφήνιση των όρων «εξωτερική πολιτική» και «διπλωματία», εφόσον και η εξωτερική πολιτική δρα ως παράγοντας επιρροής, σχετικά με το επίπεδο ανεξαρτησίας, αλλά και εσωτερικής προόδου για τον εκάστοτε δρώντα στο διεθνές σύστημα¹⁰¹. Κατά τον διεθνολόγο James Rosenau, ως εξωτερική πολιτική ορίζεται: «η προσπάθεια ενός οργανωμένου κοινωνικού συνόλου να ελέγχει το εξωτερικό του περιβάλλον με την αξιοποίηση των ευνοϊκών και τη μεταβολή των δυσμενών γι' αυτό καταστάσεων προς το καλύτερο»¹⁰². Υπό το πλαίσιο δε της αφοσίωσης στο συμφέρον του δρώντος και της ισχύος του διεθνώς, όπως της αλληλεπιδρούμενης σχέσης εσωτερικών και εξωτερικών συσχετισμών, ο Πάρις Βαρβαρούσης ορίζει ως εξωτερική πολιτική: «τη διαδικασία αλληλενέργειας, κατά την οποία ένα πολιτικό σύστημα επιδιώκει ανταγωνιστικά προς άλλα συστήματα, την υλοποίηση των βασικών στόχων και αξιών του. Η διαδικασία αυτή επηρεάζεται τόσο από εσωτερικούς παράγοντες του συστήματος, όσο και από άλλους του διεθνούς συστήματος. Το αποτέλεσμα είναι μια διαδικασία αμοιβαίων επιρροών και προσαρμογών που πραγματοποιούνται στο πεδίο της εσωτερικής και της διεθνούς πολιτικής»¹⁰³. Η

---

⁹⁹ R. C. Blockley, *East Roman Foreign Policy: Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds, Francis Cairns, 1992, σ. 151 κ.ε.

¹⁰⁰ G. R. Berridge, Mavrice Keens- Soper, T. G. Otte, *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, New York, Palgrave, 2001, σ. 7 κ.ε.

¹⁰¹ Π. Βαρβαρούσης, *Διεθνείς Σχέσεις και Εξωτερική Πολιτική στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004, σ. 172.

¹⁰² J. Roseau, *Domestic Sources of Foreign Policy*, New York, The Free Press, 1997, σ. 133.

¹⁰³ Π. Βαρβαρούσης, *ό.π.*, σ. 183- 184.

διπλωματία, από την άλλη, εννοιολογικά¹⁰⁴ ορίζεται ως η «τέχνη να ικανοποιήσεις τα εθνικά συμφέροντα μέσα από την πρακτική της πειθούς», αναφέρει ο Gordon Smith, Καναδός διπλωμάτης¹⁰⁵.

Επίσης, κατά τον Άγγλο διπλωμάτη Harold Nicolson: «η διπλωματία είναι η διαχείριση των διεθνών υποθέσεων, η μέθοδος με την οποία διεκπεραιώνονται οι υποθέσεις αυτές, καθώς και η τέχνη της διαπραγμάτευσης»¹⁰⁶. Η διπλωματία, συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω διαπιστώσεις, ενσαρκώνει το ρόλο του μεθοδολογικού εργαλείου προς την πραγματοποίηση και εκπλήρωση των σκοπών και στόχων, με τους διπλωμάτες να εκτελούν τις αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας. Στοιχείο, που οριοθετεί τα διακριτά όρια, επομένως, μεταξύ εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας¹⁰⁷.

Στην προκειμένη, όμως, περίπτωση οφείλεται να επισημανθεί και ο όρος «διπλωματία» και ό,τι αυτός φέρει σε χρόνο ενεστώτα για τη σύγχρονη εποχή υφίσταται λίγο πριν από τον 18^ο αιώνα¹⁰⁸. Η χρήση, λοιπόν, της λέξης «διπλωματία» πραγματοποιείται περισσότερο για λόγους λειτουργικούς για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, εφόσον η θεσμική υπόσταση επαγγελματικής διπλωματικής οργάνωσης και ενός «εξειδικευμένου γραφείου εξωτερικών υποθέσεων» δεν υφίσταται στην Κωνσταντινούπολη¹⁰⁹.

Στα λόγια, λοιπόν, του Λουί Μπρεγιέ (Louis Brehier): «Η διπλωματία ήταν το θεμέλιο του βυζαντινού κράτους και βοήθησε περισσότερο απ' ό,τι τα όπλα για την

---

¹⁰⁴ Όσον αφορά την ετυμολογική πτυχή της λέξης, προέρχεται από το ρήμα διπλώ- διπλώ με παράγωγο ουσιαστικό τη λέξη δίπλωμα (γαλ. *diplome*, λατ. *diploma*) και σχετίζεται με το διπλωμένο έγγραφο προς ασφάλεια του περιεχομένου, σφραγισμένο προς υπόδειξη γνησιότητας για την ξένη Αρχή, στην οποία ενεχυριάζεται από τους επιτετραμμένους έτερου δρώντα. Εξού και διπλωμάτης- διπλωματία, αναφορικά με τους διακομιστές των προαναφερόμενων εγγράφων. Χ. Γιανναράς, *Πολιτιστική διπλωματία: Προθεωρία ελληνικού Σχεδιασμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, 2003, Β' έκδοση, σ. 13.

¹⁰⁵ Αναφέρεται στο Π. Βαρβαρούση, ό.π., σ. 287.

¹⁰⁶ H. Nicolson, *Diplomacy*, 3ed, London, Oxford University Press, 1969, σ. 4.

¹⁰⁷ Βλέπε σχετικά A. Watson, *Diplomacy, the Dialogue between States*, London, Routledge, 1984.

¹⁰⁸ Θ. Καρβουναράκης, *Η τέχνη της διπλωματίας και οι τεχνικοί της*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις θύραθεν-Ιστορική βιβλιοθήκη, 2013, σ. 89.

¹⁰⁹ E. N. Luttwak, ό.π., σ. 164.

ασφάλεια και την επιβίωσή του. Όλη η ιστορία του Βυζαντίου δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια μακρά διπλωματική διαπραγμάτευση που διακόπτονταν από πολέμους- οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αμυντικοί¹¹⁰- για τη διασφάλιση του κράτους ή για την κατάληψη χαμένων εδαφών»¹¹¹, διακρίνεται μια διττή πραγματικότητα. Αφενός, ο Μπρεγιέ εξαίρει τη διαπραγματευτική δεινότητα της Αυτοκρατορίας στην εξεύρεση αναίμακτων λύσεων, ως θεμελιώδες κομμάτι της ιδιοπροσωπίας της Νέας Ρώμης. Αφετέρου, η ανάγνωση του φαινομένου αυτού επιχειρείται με χρήση μεταγενέστερων όρων προς την επίτευξη αναγνώρισης του πλαισίου λειτουργίας της Κωνσταντινούπολης. Παρατηρείται, λοιπόν, τόσο η χρήση της λέξης «διπλωματική», όσο και η χρήση της λέξης «κράτος», η οποία είναι προϊόν προερχόμενο από την δυτική ευρωπαϊκή επικράτεια και τρόπο σκέψης αντίστοιχα¹¹² και δεν συμβαδίζει, βεβαίως, ούτε εννοιολογικά στο πρότυπο λειτουργίας της Αυτοκρατορίας, λαμβάνοντας υπόψη και τον κοινοτικό χαρακτήρα της, όπως αυτός αναφέρεται στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η βυζαντινή διπλωματία διατρέχεται, λοιπόν, υπό ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, όπως αυτό εκπορεύεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιστορικής της πορείας, στην οποία το πνεύμα της μέριμνας για μη εμπλοκή στις πολεμικές προκλήσεις, διαχέεται στην εξωτερική της πολιτική. Υπό το πρίσμα αυτό, ολοκληρώνοντας τον κύκλο της συγκεκριμένης ενότητας, επαναφέρεται και το ζήτημα της ειρήνης, το οποίο δεν ορίζεται, πλέον, ως «*Pax Romana*», με την κυρίαρχη παρουσία της Ρώμης, αλλά καλείται να σχηματιστεί σε μια νέα διεθνή και ρευστή πραγματικότητα επίδοξων διεκδικητών της βυζαντινής επικράτειας. Σε αυτό το πλαίσιο, έγκειται και η άρρηκτη σύνδεση της

---

¹¹⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι και στο πλαίσιο σύνδεσης της βυζαντινής διπλωματίας με την εν γένει κοσμοαντίληψη της Αυτοκρατορίας, στην οποία αναγνωρίζεται η υπεροχή της, γίνεται λόγος περί αμυντικής διπλωματίας εντός της πολιτικής του «αμυντικού επεκτατισμού», βλ. σχετικά D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, Actes du XIIe Congres International d' Etudes Byzantines, Βελιγράδι, τ.1, 1963-4, σ. 52.

¹¹¹ Αναφέρεται στο Ε. Χρυσό, *Η βυζαντινή διπλωματία. Αρχές και μέθοδοι*, στο *Διπλωματία και Πολιτική*, ό.π., σ. 57.

¹¹² Το κράτος, ως πολιτική οντότητα που ανάγεται στο σήμερα, παρουσιάζεται περίπου τον 14^ο- 15^ο αιώνα, περίοδο τελικής αποδόμησης του φεουδαρχικού προτύπου λειτουργίας στη Δύση. Για τον λόγο αυτό, πέρα από το ότι χαρακτηρίζεται ως «μοντέρνο» ή «νεότερο», ορίζεται και ως «δυτικό». Η. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ. 109.

εξωτερικής πολιτικής της Αυτοκρατορίας με μια αμυντική αντίληψη, προδήλως εκμεταλλεζόμενη τη διπλωματική φαρέτρα της. Ο Αυτοκράτορας, μάλιστα, φέρει και τον τίτλο του «*ειρηνικότατου*» και «*ειρηνοποιού*», ενώ χρησιμοποιείται και η έννοια της ειρήνης σε περιπτώσεις χαιρετισμού προς τους θύραθεν ηγεμόνες¹¹³.

Ο διττός αυτός ρόλος της διπλωματίας, ως εργαλείο υλοποίησης των στόχων της εξωτερικής πολιτικής και συγχρόνως όργανο ενίσχυσης των πιθανοτήτων επίτευξης ή διατήρησης της ειρήνης, μέχρι όσο το δυνατόν για περισσότερο χρονικό διάστημα, εκκινείται, βεβαίως, ήδη από την Αρχαία Ελλάδα των πόλεων- κρατών. Κεντρικό ρόλο ως εκλεκτικά όργανα της εκάστοτε κεντρικής πολιτικής στόχευσης, ήδη από την ομηρική περίοδο, αναλαμβάνουν οι τότε επιτετραμμένοι «*άγγελοι*» ή αλλιώς «*αγγελιοφόροι*», οι οποίοι αναφέρονται ως πρόσωπα οξυδερκή και δεξιοτέχνες, κατά προτύπωση του Ερμή, ο οποίος και φέρει το ρόλο του «*αγγελιοφόρου*» των Ολύμπιων¹¹⁴.

Σημαντικότερη, όμως, συμβολή για την εναργέστερη εικόνα των πρεσβειών προέρχεται από τον Θουκυδίδη. Οι κατέχοντες τον ρόλο του «*πρέσβη*», προς συσχέτιση σημαίνοντος και σημαινόμενου, είναι η πρεσβυτέρα μεταξύ των πολιτών, συνήθως, όχι κάτω των πενήντα ετών και κυρίως εστιάζεται η παρουσία τους περισσότερο ως ρήτορες, παρά ως δεινοί διαπραγματευτές. Στοιχείο, που σχετίζεται με το γεγονός της βαρύτητας που υπάρχει, ως προς την παρουσίαση των όσων δηλώνει ως θέσεις στη Συνέλευση των πολιτών. Ταυτόχρονα, θέτει και ένα αυστηρό πλαίσιο στη δράση και κυρίως πρωτοβουλιών από μέρους του πρέσβη. Το ζήτημα της εμπειρίας που είθισται να τέμνει και με την ηλικιακή ωριμότητα, εντοπίζεται και στην περίπτωση της Ρώμης. Μάλιστα, η σχετική εμπειρία μπορεί να απορρέει από ήδη υφιστάμενα διοικητικά καθήκοντα, με έπαρχους να αναλαμβάνουν και διπλωματικά καθήκοντα. Το σημαντικό, βέβαια, κληροδότημα προς τη Νέα Ρώμη άπτεται ζητημάτων νομικού πολιτισμού, όπως τα περί τήρησης των συμπεφωνημένων (*pacta sunt servanda*)¹¹⁵.

Η Κωνσταντινούπολη, όμως, λόγω των συνθηκών της διεθνούς αρένας καλείται σε πυκνή δράση και μάλιστα πολυμέτωπα και με πολιτισμική ετερομορφία και ποικιλία,

---

¹¹³ Ν. Κουτράκου, *Βυζαντινή διπλωματική παράδοση και πρακτικές. Μια προσέγγιση μέσω της ορολογίας*, στο *Διπλωματία και πολιτική*, ό.π., σ. 97.

¹¹⁴ Π. Βαρβαρούσης, ό.π., σ. 300- 301.

¹¹⁵ Θ. Καρβουναράκης, ό.π., σ. 14, 19-21.

όπως αυτή αποπνέει από το πλήθος των δρώντων στο τότε διεθνές πεδίο. Παρά τη μη ύπαρξη σώματος επαγγελματικών διπλωματών συντίθεται μια ετερόκλητη, αλλά και απαιτητική σε προσόντα εικόνα ενός πρέσβη. Λόγιοι, ιεράρχες, αξιωματούχοι και στρατιωτικοί συμπεριλαμβάνονται στη διπλωματικά παλέτα της Αυτοκρατορίας, με την τήρηση ορισμένων ελάχιστων απαιτούμενων προσόντων, όπως η ευστροφία, με θρησκευτική ευσέβεια, μεγαλοθυμία, να μην έχει διατυπωθεί καταγγελία ή καταδίκη για εγκληματική πράξη και βεβαίως να τον χαρακτηρίζει προσηγές ύφος και ευπροσηγορία απέναντι στις έτερες πολιτικές οντότητες, με τις οποίες καλείται να διαπραγματευθεί. Το πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός, λόγω ότι η αποστολή του επισείει σημαντικούς κινδύνους για τη ζωή του, αλλά και για την Αυτοκρατορία, σε περίπτωση διαρροής πληροφοριών, οι υποψήφιοι πρέσβεις καλούνται να ανταποκριθούν σε υποθετικά σενάρια, εξετάζοντας τις αποφάσεις που προτείνουν προς την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους¹¹⁶. Πρόκειται, επί της ουσίας, για ένα στάδιο δοκιμασίας, το οποίο φέρει έντονα χαρακτηριστικά σχετικά με τις σύγχρονες θεωρίες περί λήψεων αποφάσεων και των ειδικών συνθηκών που πιθανώς περιλαμβάνονται στην όλη διαδικασία¹¹⁷.

Μέσα από τη συγκεκριμένη διαδικασία αναδύεται και το, μείζονος σημασίας, ζήτημα για την ορθή διαχείριση πληροφοριών, αλλά και εύρεση- ανίχνευση αυτών, προς όφελος της Αυτοκρατορίας. Καθήκον, το οποίο αντηχεί μέχρι σήμερα με επίσημες, μάλιστα, αναφορές, όπως στη Σύμβαση της Βιέννης (14-04-1961), κάνοντας λόγο για τη συλλογή πληροφοριών από μέρους του διπλωμάτη, σχετικά με τη χώρα στην οποία φιλοξενείται¹¹⁸. Οι πρέσβεις, λοιπόν, πέραν των εξεζητημένων γνώσεων που απαιτούνται, όπως και να είναι επαΐοντες σχετικά με κάθε κοσμική, στρατιωτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή του λαού με τον οποίο καλείται να έρθει για λόγους εξωτερικής πολιτικής, σε επαφή¹¹⁹. Οφείλουν να είναι σε μια συνεχή επαγρύπνηση και εγρήγορση, για λήψη πληροφοριών, λειτουργώντας, επί της ουσίας, ως κατάσκοποι.

---

¹¹⁶ E.N. Luttwak, ό.π., σ. 164-165.

¹¹⁷ Βλ. σχετικά Η. Κουσκουβέλης, *Λήψη αποφάσεων- Κρίση- Διαπραγμάτευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1997.

¹¹⁸ Ν. Δ. 503/10 70- ΦΕΚ Α' 108.

¹¹⁹ C. Diehl, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις Ηλιάδης, 2002, μτφ. Ε. Ταμπάκη, σ.163.

Σε κρίσιμες, μάλιστα, καμπές της ιστορικής πορείας της Αυτοκρατορίας, ο καταστροφικός ρόλος τους λειτουργεί προς ενίσχυση της Κωνσταντινούπολης. Το 715, για παράδειγμα, δυο χρόνια, δηλαδή, πριν την πολιορκία των Αράβων στην Βασιλεύουσα. Η αποστολή πρεσβείας του Αρτέμιο- Αναστάσιο Β' (713-715), προς τους Άραβες για τη σύναψη συνθήκης ειρήνης αποτελεί προπέτασμα καπνού για τον πραγματικό επιχειρησιακό στόχο, που αποβλέπει στην αξιολόγηση της πολεμικής προεργασίας των επικείμενων πολιορκητών¹²⁰. Σημαντικό ρόλο στις επισφαλείς, για τη ζωή τους, διπλωματικές αποστολές, ως πρέσβεις κατέχει και ο κλήρος, εφόσον, όπως προαναφέρεται, συμπεριλαμβάνονται και οι ιερείς ή οι μοναχοί σε συνθέσεις αποστολών. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι, καταφέρνουν να φέρουν εις πέρας την αποστολή τους, με αποδοτικότερο τρόπο, συγκριτικά με τους κοσμικούς συνοδοιπόρους τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των δυο μοναχών στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, οι οποίοι με έναν ευρηματικό τρόπο καταφέρνουν να αποσπάσουν και να μεταφέρουν εντός των ραβδιών τους, σπόρους μεταξοσκώληκα στη βυζαντινή επικράτεια, στην οποία η κατανάλωση του μεταξιού ξεπερνάει κάθε άλλη ζήτηση διεθνώς¹²¹. Βεβαίως, καθοριστικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική μέσω πρεσβειών- μεικτών ή μη- διαδραματίζουν οι κληρικοί στον τομέα του εκχριστιανισμού και των συμφωνιών που περιλαμβάνουν και θρησκευτικό περιεχόμενο, όπως σε περιπτώσεις διπλωματικών γάμων. Ζητήματα στα οποία γίνεται εκτενέστερη αναφορά στα δυο κεφάλαια που έπονται.

Γενικότερα, οι πρεσβείες είναι επιφορτισμένες και με το καθήκον της επιμελούς εύρεσης και τροφοδότησης και αξιολόγησης πληροφοριών προς την Κωνσταντινούπολη, λειτουργώντας όχι μόνο ως «σαρωτές» του αντίπαλου, αλλά ακόμα και των ατόμων που απαρτίζουν την πρεσβεία. Για τους συμπρεσβευτές απαιτείται από πλευράς κεντρικής διοίκησης, η ξεχωριστή αναφορά έκαστου πρέσβη, κατόπιν της επιστροφής τους, με τη σύνταξη των τεκταινόμενων, των πληροφοριών, αλλά και των παρατηρήσεων, οι οποίες ενδέχεται να αντιπαραβάλλονται με διαφορετικό ή/και αντίθετο περιεχόμενό τους. Μια από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αλληλοσύγκρουσης αναφορών συμπρεσβευτών

---

¹²⁰ Theophanis Chronographia, CSHB, σ. 588.

¹²¹ Σ. Κορδώσης, *Οι Τούρκοι ανάμεσα στην Κίνα και το Βυζάντιο (552-659 μ.Χ.): Ο ρόλος τους στην ευρασιατική πολιτική, διπλωματία και στρατηγική*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2012, σ. 97, 268.

είναι αυτή του ευνούχου Βασιλείου και του Λέοντος Χοιροσφάκτη στις αρχές του 10^{ου} αιώνα, όταν ο πρώτος μέσω της αναφοράς του κατηγορεί τον δεύτερο για μηδισμό-παραπρεσβεία, κατά τη βυζαντινή ορολογία, με αποτέλεσμα την εξορία του δεύτερου στο φρούριο της Πέτρας το 908. Οφείλεται, άλλωστε, να μη λησμονείται το γεγονός ότι, ακριβώς λόγω της μη ύπαρξης διπλωματικών αποστολών μονίμου χαρακτήρα, οι πρέσβεις καλούνται να ανταπεξέλθουν σε ειδικές αποστολές (roving ambassadors), επισημαίνοντας έτι περισσότερο τη σημασία τελεσφόρησης της εκάστοτε αποστολής¹²².

Βεβαίως, σε μια συνολικότερη απεικόνιση των διπλωματικών αποστολών διακρίνονται κάποιοι θεματικοί άξονες που συνήθως διατρέχουν το χαρακτήρα των πρεσβευτών, πέραν του ad hoc αντικειμένου εντός αυτού του πλαισίου. Πιο συγκεκριμένα, παρατίθεται αυτολεξεί η παρακάτω σταχυολόγηση τυπολογίας των διπλωματικών αποστολών, κατά τον καθηγητή Χρυσό:

«1. Πρεσβείες της «αυτοκρατορίας» (με τη λέξη αυτοκρατορία να αποτελεί εδώ τεχνικό όρο), δηλαδή, πρεσβείες που αναγγέλλουν την ανάρρηση στον θρόνο ενός βυζαντινού αυτοκράτορα και που προϋποθέτουν ουσιαστικά την επικύρωση του status quo στις υπάρχουσες διεθνείς σχέσεις (πρόκειται για τα σημερινά συγχαρητήρια τηλεγραφήματα).

2. Πρεσβείες για αναγνώριση ξένων ηγεμόνων μετά την ανάδειξή τους (πρόκειται δηλαδή για πρεσβεία εθιμοτυπικού χαρακτήρα, όπως και η προηγούμενη).

3. Πρεσβείες «ενημέρωσης», δηλαδή πρεσβείες που αναγγέλλουν νίκες ή ευχάριστα γεγονότα, όπως έναν αυτοκρατορικό γάμο.

4. Πρεσβείες κατά παράκληση άλλων που προσκαλούσαν ανάμειξη του Βυζαντίου ως επιδιαιτητού στις υποθέσεις τους.

5. Πρεσβείες για εμπορικές ανταλλαγές.

6. Πρεσβείες που είχαν σκοπό να εμποδίσουν την κήρυξη πολέμου ή κάποια εχθρική ενέργεια, και

7. Πρεσβείες για σύναψη συνθηκών ειρήνης μετά το πέρας ενός πολέμου»¹²³.

¹²² Ν. Κουτράκου, *Βυζαντινή διπλωματική παράδοση και πρακτικές, Μια προσέγγιση μέσω της ορολογίας στο Διπλωματία και Πολιτική*, ό.π., σ. 115, 124- 125.

¹²³ Ό.π., σ. 107.

Το εύρος των τομέων που καλούνται να εξυπηρετήσουν, λοιπόν, οι πρέσβεις ενέχει, εκ των πραγμάτων, μια άμεση συσχέτιση με την ίδια την Αυτοκρατορική Αυλή, η οποία παρατηρεί και συντονίζει τις εξελίξεις μέσω εμπλοκής διαφόρων οργάνων της. Αδρομερώς και κατά χρονική σειρά, αναφέρεται η ανάμιξη σε ζητήματα διπλωματικού χαρακτήρα από τον «*μάγιστρο των θείων οφικίων*» (magister officiorum), του «*Λογοθέτου του δρόμου*», το «*Σκρίνιο των βαρβάρων*» και του «*Μεγάλου Λογοθέτου*». Πρόκειται για υπηρεσίες της Αυλής, οι οποίες συγκεντρώνουν μια σειρά αντικειμένων που καλούνται να φέρουν εις πέρας¹²⁴. Για παράδειγμα, ο «*Λογοθέτης του δρόμου*» συντονίζει το ταχυδρομικό δίκτυο της Αυτοκρατορίας, ως επικεφαλής της συσσώρευσης πληροφοριών για λογαριασμό της Αυτοκρατορίας, αλλά παράλληλα είναι υπεύθυνος για την υποδοχή απεσταλμένων από ξένες δυνάμεις στην Κωνσταντινούπολη¹²⁵. Στον τόπο, δηλαδή, όπου θα μπορούσαν οι ξένοι πρέσβεις να συναντήσουν εκ του συστάδην τον Αυτοκράτορα, ο οποίος από τον 5^ο μέχρι και τον 14^ο αιώνα, διαχειρίζεται τα διπλωματικά ζητήματα μέσα από τα Αυτοκρατορικά ανάκτορα και την εθιμοτυπική τελετουργία που περικλείει την ανάδειξη του Αυτοκρατορικού Μεγαλείου προς τις ξένες διπλωματικές αποστολές¹²⁶.

2. Η εργαλειοποίηση του Αυτοκρατορικού Μεγαλείου

Είναι γεγονός ότι, η Αυτοκρατορία φροντίζει στην εξωτερική της πολιτική να αξιοποιεί στο έπακρο κάθε μέσο δημιουργίας ανέφελων σχέσεων με τους διεθνείς συνδαιτημόνες της, ακόμα και την τράπεζα διαπραγμάτευσης, κατά κυριολεξία. Η διάχυτη πολυτέλεια της Βασιλεύουσας, αποτελεί ακόμη ένα ρότορα προς την εκπλήρωση των σκοπών της βυζαντινής πολιτικής. Ένα σύνολο οργανωμένων θεαμάτων, με τη συμμετοχή πλήθους κόσμου, με αξιωματούχους και στρατιωτικούς πανάκριβων δώρων, περίτεχνων μηχανικών κατασκευών και τη, χωρίς φειδώ, προβολή βυζαντινού πλούτου αποτελούν

---

¹²⁴ Ε. Χρυσός, *Η βυζαντινή διπλωματία: Αρχές και Μέθοδοι στο Διπλωματία και Πολιτική*, ό.π., σ. 58- 59.

¹²⁵ Θ. Καρβουνάρακης, ό.π., σ. 23.

¹²⁶ Ε. Χρυσός, ό.π., σ. 59.

ένα περίλαμπρο, αλλά και επιβλητικό φόντο για την αυτοκρατορική αυλή και τον ίδιο τον Αυτοκράτορα¹²⁷.

Ο Αυτοκράτορας με τη σειρά του φροντίζει επιμελώς να ενσαρκώνει την έκφραση όλου αυτού του μεγαλείου και την επιβλητικότητα, την οποία αποπνέει μέσα από ένα απροσπέλαστο ύφος σιωπής. Η περιγραφή του πρέσβη Νασρ Μπεν αλ Άζχαρ είναι άκρως κατατοπιστική για υποδοχή του από τον Αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (842- 867 μ. Χ.): *«Ο βασιλιάς ήταν σε ένα βάθρο και οι πατρίκιοι έστεκαν τριγύρω του. Τον χαιρέτησα και κάθισα στην άκρη της μεγάλης εξέδρας...Δεν τον άκουσα να λέει ούτε μια λέξη, από τη στιγμή που εμφανίστηκα στη βυζαντινή επικράτεια έως όταν έφυγα. Μόνον ο μεταφραστής μίλησε, ο αυτοκράτορας κινούσε το κεφάλι για να δείξει ναι ή όχι. Δεν μίλησε ποτέ»*¹²⁸.

Μια ακόμα περιγραφή που επιβεβαιώνει την αριστοτεχνική προώθηση του αυτοκρατορικού μεγαλείου με επίκεντρο την Αυτοκρατορία, συναντάται ακόμα στα σπάργανα σχεδόν της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, κατά τον 4^ο αιώνα, νωρίτερα, δηλαδή, από την εποχή του Ιουστινιανού (527- 565) και το άξιο θαυμασμού και στον υλικοτεχνικό τομέα έργο του, όπως η περίφημη Αγία Σοφία. Κατά την περιγραφή του συγγραφέα Ιορδάνη ακολουθείται η παρακάτω ευσύνοπτη διήγηση για όσα προκάλεσαν τον θαυμασμό του Αθανάριχου, βασιλιά των Γόθων: *«Ο Θεοδόσιος...με τον πιο γενναιόδωρο τρόπο, κάλεσε [τον βασιλιά Αθανάριχο] να τον επισκεφτεί στην Κωνσταντινούπολη. Ο Αθανάριχος συναίνεσε πολύ ευχαρίστως και όπως έκανε την είσοδό του στην βασιλική πόλη αναφώνησε με θαυμασμό: «Ιδού βλέπω τώρα ό,τι έχω ακούσει τόσες φορές με δύσπιστα αυτιά», εννοώντας τη μεγάλη και φημισμένη πόλη. Στρέφοντας τα μάτια του εδώ κι εκεί, έμεινε εκστατικός, καθώς έβλεπε καθημερινές σκηνές της πόλης, το πηγαινέλα των πλοίων, τα θαυμαστά τείχη, και ανθρώπους από τόσο διαφορετικά έθνη να είναι συγκεντρωμένα σαν πλημμύρα νερών που συγκλίνουν ρέοντας από διάφορες περιοχές στην ίδια λεκάνη. Το ίδιο ένιωσε και όταν είδε το στρατό να*

¹²⁷ Θ. Καρβουναράκης, ό.π., σ. 21-22.

¹²⁸ Αναφέρεται στη Ν. Μ. Ελ Σέιχ, *Το Βυζάντιο όπως το είδαν οι Άραβες*, μτφ. Ν. Κελέρμενος, επιμ. Ν. Καραμπελιάς, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2013, σ. 158- 159.

παρελαύνει. «Αληθινά», αναφώνησε, «ο αυτοκράτορας είναι θεός πάνω στη γη, και όποιος σηκώνει χέρι εναντίον του φταίει ο ίδιος για τον όλεθρό τους»¹²⁹.

Χαρακτηρισμός- δηλαδή «θεός»- για τον αυτοκράτορα, ο οποίος έρχεται σε πλήρη παραλληλισμό με την επιδίωξη της βυζαντινής αυλής να προσδώσει στον Αυτοκράτορα ένα σχεδόν απόκοσμο ρόλο στην παρουσία του στην όλη διαδικασία- τελετουργία, ιδιαίτερα, αν ληφθεί υπόψη και ο μηχανισμός ανύψωσης του αυτοκρατορικού θρόνου μπροστά στα μάτια των ξένων πρεσβευτών¹³⁰. Θέαμα, για το οποίο έκπληκτος αναφέρεται ο απεσταλμένος του βασιλιά των Λογγοβάρδων Βερεγγάριου, Λιουτπράνδος από την Κρεμόνα (920- 972). Παραθέτει, παράλληλα, και μηχανικά πουλιά που έβγαζαν ανάλογους ήχους κελαηδίσματος, όπως και αντιστοίχως, βρυχηθμούς ακούγονταν από τα δυο χρυσά λιοντάρια ένθεν και ένθεν του θρόνου¹³¹.

Βεβαίως, η παρουσίαση του αυτοκρατορικού μεγαλείου ποικίλει από αποστολή σε αποστολή ξένων πρεσβευτών, αναλόγως με το πολιτισμικό και στρατιωτικό επίπεδό τους, όπως και με τον βαθμό βούλησής τους σχετικά με την προοπτική πολεμικής σύγκρουσης, όπως αυτό διακρίνεται από το διπλωματικό αισθητήριο των Βυζαντινών. Επιπλέον, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα κατασκοπίας από μέρους των επισκεπτόμενων πρεσβειών¹³².

Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις απεσταλμένων από ισχυρές παρακείμενες δυνάμεις, υπάρχει συχνή παρακολούθηση των κινήσεών τους, όπως και περιορισμών αυτών στη διάρκεια της φιλοξενίας τους στην Κωνσταντινούπολη, τόσο στην επίσκεψη συγκεκριμένων τόπων, όσο και στην επιλεκτική επαφή με άτομα, όπως η απαγόρευση επαφής με βυζαντινές αρχόντισσες. Προτιμάται, μάλιστα, η ξενάγησή τους αποκλειστικά σε τόπους, όπως τα περίφημα τείχη της Πόλης, στο στρατιωτικό τμήμα και εν γένει σε ό,τι αναδεικνύει τη στρατιωτική ισχύ της Αυτοκρατορίας¹³³.

---

¹²⁹ Αναφέρεται στην E.N. Luttwak, ό.π., σ.200.

¹³⁰ G. Brett, *The Automata in the Byzantine Throne of Solomon*, Speculum, 1954, σ. 477- 487.

¹³¹ Ζ. Ουνταλτσόβα, Γ. Λιτάβριν, Ι. Μεντβέντιεφ, *Βυζαντινή διπλωματία*, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1995, ό.π., μτφ. Π. Ματέρη- Δ. Πατέλης, σ. 78-79.

¹³² Γ. Γρυντάκης, Γ. Δαλκός, Α. Χόρτης, Ε. Χόρτης, *Η άγνωστη πλευρά του Βυζαντίου: Ιστορικά παράδοξα*, Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2014, σ. 30.

¹³³ Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Τόμος Β1', Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1952, σ. 51.

Επίσης, πέραν της στρατιωτικής ισχύος που μπορεί να χαρακτηρίζει έναν λαό που δια εκπροσώπου έρχεται σε επαφή με το Βυζάντιο, εντοπίζεται και πολιτισμική ποικιλομορφία. Για τους Άραβες, για παράδειγμα, απαιτείται μια μεγαλύτερη ζέση στην τελετουργία ανάδειξης του μεγαλείου, προκειμένου να τους προκληθεί η επιθυμητή αντίληψη για τους Βυζαντινούς. Στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου «*Περί της Βασιλείου Τάξεως*» εντοπίζονται περιγραφές που διαφωτίζουν τα μέσα και τους χώρους που επιστρατεύει η Αυτοκρατορία, για να εντυπωσιάσει τους Άραβες, αρχής γενομένης ήδη από το πολυτελές ενδιαίτημά τους, το μητάτον, στο οποίο φιλοξενούνται μέχρι να τους κάνει δεκτούς ο Αυτοκράτορας¹³⁴.

Στην αποστολή, λοιπόν, του 946 από τους Άραβες, όλη η Βασιλεύουσα ορίζεται ως το σκηνικό επίδειξης Μεγαλείου, με την όλη διαδρομή της μέχρι τον Ιππόδρομο, η διακοσμημένη με την ταυτόχρονη παρουσία χορωδιών, ενώ στον Ιππόδρομο υπάρχει ειδική για την παρακολούθηση ψυχαγωγικών θεαμάτων από τους Άραβες πρέσβεις¹³⁵. Μάλιστα, προς ακόμα μεγαλύτερη πρόκληση θαυμασμού εξηγείται και η αυστηρή τήρηση του πρωτοκόλλου περί ένδυσης, αναφορικά με τους αξιωματούχους του πολεμικού. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αναπόσπαστο τμήμα της βυζαντινής κουλτούρας και εθιμοτυπικού είναι η αυστηρή τήρηση συγκεκριμένης ενδυμασίας κατά αντιστοιχία του βαθμού που φέρει ο εκάστοτε αξιωματούχος. Μέσω, λοιπόν, των πολύτιμων ενδυμάτων επιχειρείται η εργαλειοποίηση της εμφάνισης ως «*politique de prestige*» που εντοπίζεται, μάλιστα, πέραν του Βυζαντίου και στην παράδοση των Σασσανιδών και αργότερα των Μουσουλμάνων¹³⁶. Γεγονός, το οποίο δικαιολογεί και την πρωτοβουλία του Αυτοκράτορα προς επίταση της λαμπρότητας των ενδυμάτων, εφόσον για τους Άραβες, μέσω περιγραφών συγγραφέων τους, αποτυπώνεται η κατοχή γνώσης και εμπειρία τους για την αξία των συγκεκριμένων ενδυμάτων και μάλιστα με λεπτομέρειες.

---

¹³⁴ A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his world*, London, Oxford University Press, 1973, σ. 500 κ.ε.

¹³⁵ E.N. Luttwak, ό.π., σ. 203- 205.

¹³⁶ Βλέπε στους N.M. Έλ Σέιχ, ό.π., σ. 156 και E. Piltz, *Middle Byzantine Court Costume* στο *Byzantine Court Culture From 829 to 1204*, Washington, Dumbarton Oaks Research Library- Harvard University Press, 1997, σ. 39- 51.

Περιγραφές, όπως αυτή του Αμπού αλ- Φαντλ για τον αυτοκράτορα Μιχαήλ αποδεικνύουν του λόγου το ασφαλές: «Για τη Μεγάλη Γιορτή, το αυτοκρατορικό φόρεμα ήταν στολισμένο με 3.000 κόκκους μαργαριταρένιους»¹³⁷. Για τον λόγο αυτό, ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος δεν επαναπαύεται στα εθιμοτυπικά, κατά τα ειωθότα, αλλά γνωρίζοντας την αναλυτική καταγραφή ακόμα και τέτοιων λεπτομερειών- όπως η προαναφερόμενη στην περιγραφή του Αμπού αλ- Φαντλ- επιλέγει να ενεργήσει ο ίδιος αυτοπροσώπως, κατά παράβαση των ειωθότων. Απότοκος αυτού, πέρα από την ένδυση βυζαντινών αξιωματούχων με ρούχα ανώτερης λαμπρότητας από τα ενδύματα που φορούν, κατά ανακολουθία, του βαθμού τους, είναι και η αυτοκρατορική πρωτοβουλία παροχής πολυτελών ρούχων και στους Άραβες πρέσβεις: «Είναι ενάντια στους κανόνες για έναν μη ευνούχο (βαρβάτο)... να φορέσει μανιάκιο όπως αυτό, είτε με μαργαριτάρια είτε με πολύτιμους λίθους· αλλά για λόγους επίδειξης, και για την περίπτωση αυτή και μόνο, έλαβαν την εντολή να φορούν αυτά τα στολίδια από τον Κωνσταντίνο τον φιλόχριστο δεσπότη»¹³⁸.

Επιπλέον, στο πλαίσιο και της συγκεκριμένης υποδοχής της αραβικής αποστολής γίνεται περιγραφή μεγαλειώδους συμποσίου με τη συνοδεία δυο χορωδιών και της μουσικής υπόκρουσης μηχανικού οργάνου μουσικής, λαμβάνοντας προς ολοκλήρωση του γεύματος οι πρέσβεις πολύτιμα δώρα και φιλοδωρήματα για την κουστωδία που τους ακολουθεί¹³⁹.

Τα υψηλής αξίας δώρα αποτελούν έναν ακόμα τρόπο πρόκλησης εντυπωσιασμού και αντανάκλασης μέσω αυτού του πλούτου και του κύρους της Κωνσταντινούπολης. Η βυζαντινή αυλή φροντίζει να επιδαμιλεύσει πολύτιμα δώρα προς τους πρέσβεις και τους ηγεμόνες αυτών, με τη φήμη των πολύτιμων αυτών αντικειμένων να φθάνει μέχρι την Κίνα. Κατά την περίοδο του 643, μάλιστα, και της πρώτης στα χρονικά πρεσβείας Βυζαντινών προς τη χώρα του «ανατέλλοντος ηλίου», φροντίζουν πέραν των πολύτιμων λίθων να προσκομίσουν και γυαλί. Υλικό, το οποίο είναι ακριβοθώρητο για τα δεδομένα της εποχής¹⁴⁰.

---

¹³⁷ Αναφέρεται στο Ν.Μ. Ελ Σείχ, ό.π., σ. 156.

¹³⁸ Α. Toynebee, ό.π., σ. 502.

¹³⁹ Ε.Ν. Luttwak, ό.π., σ. 205.

¹⁴⁰ Σ. Κορδώσης, ό.π., σ. 251.

Το μεγαλείο, λοιπόν, της Νέας Ρώμης θεωρείται σε όλα τα μήκη και πλάτη του γνωστού κόσμου, επιτυγχάνοντας την πρόκληση δέους¹⁴¹, ιδιαίτερα σε λαούς με πρωτόγονες συνθήκες διαβίωσης και ένδρα θεσμικής- πολιτειακής οργάνωσης αντίστοιχης της Κωνσταντινούπολης. Πρόκειται για μια άσκηση πολιτισμικής και οικονομικής γοητείας, της οποίας το επιτυχημένο αποτέλεσμα καθρεπτίζεται στην τάση των ίδιων των πρεσβειών να επιθυμούν την παράταση της διαμονής τους στην Βασιλεύουσα. Γεγονός, το οποίο σημαίνει ταυτόχρονα τον όποιο, έμμεσο ή άμεσο θετικό αντίκτυπο που μπορεί να έχει αυτό στις εξελίξεις των διαπραγματεύσεων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, η επίδραση που ασκεί σε πρέσβεις η θέα του αυτοκρατορικού μεγαλείου είναι τέτοιου βαθμού, ώστε να ορίζεται σχεδόν ως αυτοσκοπός των κοινωνιών του συγκεκριμένου πλούτου και εντυπωσιασμού, η είσοδος στην αυτοκρατορική αυλή. Στοιχείο, το οποίο άπτεται μαρτυριών για προσπάθεια απόκτησης βυζαντινών τίτλων, από μέρους των πρέσβων, ακόμα κι όταν αυτοί οι τίτλοι δεν συνοδεύονται από οικονομικά και ενδυματολογικά προνόμια ή παραχώρησης θέσης αξιώματος. Απλά επιδιώκεται δια μέσω της απονομής του τίτλου η δυνατότητα ή αύξηση πιθανοτήτων αυτής, για την πρόσβαση στις διασκεδάσεις, τα συμπόσια και τις τελετές των Αυτοκρατορικών Ανακτόρων¹⁴². Να γίνουν, δηλαδή, μέτοχοι, όλων αυτών που ανάλογα με τον τόπο προέλευσής τους, υστερούν, ένεκα της δικής τους πολιτισμικής πενίας, συγκριτικά με τη Βασιλεύουσα.

3. Η διαχρονική σημασία του πολιτισμικού παράγοντα

Είναι χαρακτηριστικό ότι, η βυζαντινή διπλωματία ορίζεται από τον Charles Diehl, ως η «επιστήμη διακυβέρνησης των βαρβάρων»¹⁴³. Η βυζαντινή πολιτική δεξιοτεχνία

---

¹⁴¹ Κατά τον καθηγητή των Διεθνών Σχέσεων, Σπυρίδωνα Λίτσα: «Το αντανακλαστικό αποτέλεσμα μιας απροσδιόριστα αρνητικής συναίσθησης που δεν μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί ούτε να τοποθετηθεί σε πλαίσιο ορθολογικής ανάλυσης καταργώντας τις όποιες δυνατότητες αποτίμησης, κόστους και οφέλους» στο Σ. Ν. Λίτσα, *Ηλιάδα και Διεθνής Πολιτική: Μια θεωρητική προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2014, σ. 236.

¹⁴² E.N. Luttwak, ό.π., σ. 211.

¹⁴³ Σ. Πατούρα- Σπανού, *Όψεις της βυζαντινής διπλωματίας* στο *Διπλωματία και Πολιτική*, ό.π., σ. 131.

καταφέρνει να επιτύχει τους σκοπούς της ανάμεσα στην πανσπερμία φυλών, γλωσσών και θρησκευτικών δοξασιών εντός της μακραίωνης ανάπτυξης μηχανισμών διπλωματικής αναχαίτισης, πολιτισμικής αφομοίωσης, αλλά και έμμεσης αντεπίθεσης, καθώς επιτυγχάνει να υπερτονίσει έριδες μεταξύ λαών, όπως διαπιστώνει και ο Λαμαρτίνος (19^{ος} αιώνας) και να «ορθώσει βαρβάρους εναντίον βαρβάρων»¹⁴⁴.

Με τη λέξη «*βάρβαρος*», *βεβαίως*, δεν συνεπάγεται αποκλειστικά με μια «υποβαθμισμένη» θεσμικά οργάνωση ή το να υπολείπονται τεχνολογίας- τεχνογνωσίας, αλλά ενέχει μια ευρύτερη έλλειψη γνώσης προς την πολιτική τέχνη, τον πολιτικό βίο και τον «*τρόπον της πόλεως*», τουλάχιστον συγκριτικά με το επίπεδο που εντοπίζεται στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία¹⁴⁵. Η βυζαντινή εξωτερική πολιτική αντιλαμβανόμενη το κενό αυτό, επιλέγει να το καλύψει με την προσθήκη της δικής της πολιτισμικής ταυτότητας, προσαρμοζόμενη στην ιδιοπροσωπία των λαών αυτών. Γεγονός, το οποίο της προσδίδει έναν ρόλο αναβαθμισμένου καθοδηγητή, εφόσον δεν αρκείται στη στρατιωτική ισχύ, αλλά στην πλήρη εκμετάλλευση του πολυδιάστατου της διπλωματικής επιρροής¹⁴⁶.

Στο πλαίσιο αυτό αναδύεται και η έννοια της λεγόμενης «*πολιτισμικής διπλωματίας*», με τον Χρήστο Γιανναρά να την ορίζει ως έννοια της λεγόμενης «*μεθοδικής χρήσης στοιχείων (ή γνωρισμάτων ιδιαιτερότητας) του πολιτισμού μιας χώρας κατά την άσκηση διαχείρισης των εξωτερικών της (διεθνών) σχέσεων*», ενώ σε συνέχεια της συλλογικής αυτής αναφέρει ότι: «*Η διεύρυνση στο διεθνή χώρο του αριθμού των ανθρώπων που γνωρίζουν και χρησιμοποιούν τη γλώσσα ενός λαού, τα πολιτιστικά του επιτεύγματα, την ιστορία και τις καλλιτεχνικές μνημονεύσεις του πολιτισμού του αλλά και το επικουρικό κάθε φορά επίπεδο καλλιέργειας που εμφανίζει, συνιστά δυνατότητες για την άσκηση εξωτερικής πολιτικής*»¹⁴⁷.

Πρόκειται για μια διαχρονική αξία έκφρασης οικοδόμησης σχέσεων εντός της εξωτερικής πολιτικής, δια μέσου των συνολικών πνευματικών, αλλά και υλικών

---

¹⁴⁴ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Σας μιλώ για το Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Ερμής, 2019, σ. 83.

¹⁴⁵ Χ. Γιανναράς, *ό.π.*, σ. 14- 15.

¹⁴⁶ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο καθηγητής Διεθνών Σχέσεων, Ηλίας Κουσκουβέλης: «*Το πεδίο της διπλωματίας είναι ευρύτατο. Εκτός της πολιτικής καλύπτει τομείς και θέματα όπως της οικονομίας, του εμπορίου, του πολιτισμού, της ανάπτυξης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της τεχνολογίας*», Η. Κουσκουβέλης, *ό.π.*, σ. 123.

¹⁴⁷ Χ. Γιανναράς, *ό.π.*, σ. 13-14.

επιτευγμάτων που απαρτίζουν και ορίζουν την έννοια του πολιτισμού. Υπό το πρίσμα αυτό, μέχρι σήμερα προσφυσά δρώντες του διεθνούς συστήματος και ιδιαιτέρως όσοι κατέχουν περίοπτη θέση σε αυτό, μεριμνούν επισταμένως στην πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που εκπορεύονται από την «πολιτισμική διπλωματία». Είτε μέσω άμεσης συνδρομής της εκάστοτε Πολιτείας, είτε μέσω ιδιωτικών φορέων, πολλά κράτη επιλέγουν εξωτερική πολιτική με κύριο γνώμονα την προώθηση και ικανοποίηση των σκοπών της εξωτερικής τους πολιτικής¹⁴⁸.

Το Γαλλικό Ινστιτούτο (με την παλαιότερη ονομασία Alliance Francaise) του Ινστιτούτου Γκαίτε (Goethe Intitut), όπως και το Βρετανικό Συμβούλιο (British Council), όπως και η ευρύτερη έντονη δράση, με την καταβολή μεγάλου ύψους δημόσιων κονδυλίων με την αντίστοιχη ενασχόληση ανθρώπινου δυναμικού, επιβεβαιώνει τη βαρύνουσα σημασία και την αναγνώριση του πολιτισμού στην άσκηση πολιτικής στις διεθνείς σχέσεις. Είναι ταυτόχρονα, όμως, και ένα κληροδότημα της Νέας Ρώμης, η οποία φροντίζει να αξιοποιήσει στο έπακρο, τον πλούτο της αντιλαμβανόμενη ότι, αναπόσπαστο κομμάτι και έκφρασή της είναι η πολιτισμική της υπεροχή¹⁴⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, αποπειράται να γίνει μια αναφορά όλων εκείνων των μεθοδικών ενεργειών της Αυτοκρατορίας απέναντι στις συνεχείς προκλήσεις του πολύμορφου διεθνούς μωσαϊκού της εποχής του. Μια εποχή που διαρκεί επί χίλια έτη και καταφέρνει να ορίσει τον εαυτό της, ως την κοιτίδα ενός οικουμενικού πρωτοπόρου στη διευθέτηση των διεθνών τεκταινόμενων, όχι μόνο σε πλάτος, αλλά και σε βάθος, με την πολιτισμική διείδυση, τόσο στις ηγεμονικές αυλές, όσο και στην ολότητα των λαών που τελούν υπό τις διαταγές των Αυλών αυτών. Απόρροια της εξέλιξης αυτής είναι η διαμόρφωση ενός περίτεχνου κράματος, μιας Αυτοκρατορίας «νεφεληγερέτη» αξεπέραστου κύρους και αίγλης, αλλά και ταυτόχρονα μια πολιτικής οντότητας που γνωρίζει να αφομοιώνει και να παρασύρει πολιτισμικά, ακόμα και τους έσχατους αντιπάλους της. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ακόμα και δεκαετίες μετά από την Άλωση της

---

¹⁴⁸ Π. Βαρβαρούσης, ό.π., σ. 234- 237.

¹⁴⁹ Χ. Γιανναράς, ό.π., σ. 38-41, 254.

Κωνσταντινούπολης το 1453, οι Οθωμανοί χρησιμοποιούν ως επίσημη γλώσσα της Αυτοκρατορίας τους την ελληνική¹⁵⁰.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Ο ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ- ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

1. Το αντίπαλο δέος και η διελκυστίνδα της Αυτοκρατορίας της Μέσης Ανατολής

Σύμφωνα με τα παραπάνω, καθίσταται σαφές πως η διπλωματική οδός για την Αυτοκρατορία αποτελεί κεντρικό πυλώνα διευθέτησης, εξομάλυνσης, αλλά και διείσδυσης στους δρώντες της διεθνούς σκακιέρας. Ένας άκρως αποδοτικός παράγοντας εκπλήρωσης αυτών των στόχων αποτελεί ο εκκλησιαστικός- θρησκευτικός. Αυτή η διττή αποτύπωση εννοιών, άπτεται του ζητήματος τριβής με έτερα δόγματα του Χριστιανισμού ή και αλλόθρησκους λαούς. Ακόμη, περιλαμβάνει και τη δογματική παρέκκλιση προσώπων της Ορθοδοξίας, όπως στην περίπτωση επικράτησης του Αρειανισμού ή τις περιπτώσεις ασπασμού του Νεστοριανισμού¹⁵¹. Για το λόγο αυτό, ορίζεται και ο τίτλος

---

¹⁵⁰ Σε ανταλλαγή εγγράφων Βενετών- Οθωμανών την περίοδο του 1479- 1481, η γλώσσα που χρησιμοποιείται αμιγώς στα κείμενα των εγγράφων αυτών είναι τα ελληνικά. Κ. Σαθάς, *Η Ιστορία της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας*, Τόμος 1, Αθήνα, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη, 1995, απόδοση στη Νέα Ελληνική Κ.Ι. Τσαούσης, σ. 50.

¹⁵¹ Βλ. Ι. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Τόμος Α', Αθήνα, 1994 2, όπου αναφέρεται ότι, η διδασκαλία του Αρειανισμού εμφανίζεται στις αρχές του 4ου αιώνα και αμφισβητεί την τριαδικότητα του Θεού και τη φυσική θεότητα του Υιού και Λόγου του Θεού (σ. 385). Αυτή η διδασκαλία ασκεί σημαντική επιρροή στους υπηκόους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά και στα γερμανικά φύλα, εκτός των Φράγκων. Οι θέσεις της καταδικάζονται από την Α' Σύνοδο της Νίκαιας το 325, αλλά και από την Α' Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 381 (σ. 418, 519). Ακόμη, αναφορικά με τον Νεστοριανισμό, υποστηρίζεται η θέση ότι, ο Χριστός υπάρχει ως δυο πρόσωπα, ο άνθρωπος Ιησούς και ο θεϊκός Υιός του Θεού ή Λόγος και

του συγκεκριμένου κεφαλαίου, κατά αυτόν τον τρόπο. Επιπρόσθετα, όμως, δεν αφαιρεί τον καίριο και ιστορικό κεντρικό ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ως το μέσο έκφρασης και πραγμάτωσης θεολογικών και πολιτικών επιδιώξεων της Κωνσταντινούπολης, εκπληρώνοντας παράλληλα και την επιθυμητή εσωτερική νομιμοποίηση και συσπείρωση, ως δέουσα ανάγκη για τις εξωτερικές δράσεις, σε πολλές των περιπτώσεων. Γεγονός, το οποίο αναδεικνύεται και από το προοιμιακό- πρώτο κεφάλαιο, αναφορικά με τη βαρύτητα που φέρει η Εκκλησία στα εσωτερικά πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης.

Παράλληλα, ακριβώς λόγω της άρρηκτης αυτής σύνδεσης της Εκκλησίας με την ιστορική πορεία της Αυτοκρατορίας, καταγράφεται και η αλληλένδετη δυναμική του θεσμού της Εκκλησίας, ως αντανάκλαση της βυζαντινής ισχύος. Συσχέτιση, η οποία ακολουθείται σε όλο το χρονικό φάσμα της ακμής, αλλά και της παρακμής της Βασιλεύουσας, με την ανάδειξη του εκκλησιαστικού- θρησκευτικού στοιχείου, τότε ως επισφράγιση της διάδοσης του βυζαντινού πνεύματος και της εμπέδωσης της υπεροχής αυτού και τότε ως το μέσο προσέγγισης και διάδοσής του. Εξελικτική πορεία, η οποία εντοπίζεται και στις παρακάτω ενότητες του κεφαλαίου.

Σημαντικό στοιχείο διάρθρωσης του διπλωματικού αυτού «εργαλείου» για την Αυτοκρατορία, αποτελεί, βεβαίως, και ο οικουμενικός χαρακτήρας που αναδύεται από τη χριστιανική λατρεία και πως αυτός προσχωρεί και στο ρόλο του αυτοκράτορα. Ευαγγελικές ρήσεις, όπως «*Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας*¹⁵²» αναδιαμορφώνουν τις κοινωνικές νόρμες. Ο εναγκαλισμός όλων των λαών, ως ισότιμα μέλη της οικουμενικότητας του Χριστιανισμού συνάδει άρρηκτα με την πολυεθνική Αυτοκρατορία των «Ρωμαίων» που επεκτείνεται, μάλιστα, σε τρεις ηπείρους. Η εθνική ετερότητα, λοιπόν, συσχηματίζεται ως ένα «έθνος Χριστιανών», όπως αναφέρει και ο αυτοκράτορας Λέων Στ' ο Σοφός, χωρίς, όμως, να καταφέρεται της πολιτισμικής ταυτότητας των λαών της Αυτοκρατορίας. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο το γεγονός της διάδοσης του Ευαγγελίου με την ταυτόχρονη πρωτοβουλία των ιεραποστόλων για τη δημιουργία αλφαβήτου, σύμφωνα με τη γλωσσική ταυτότητα του εκάστοτε λαού, όπως

όχι ως ενιαίο πρόσωπο. Αυτή η θεολογική θέση καταδικάζεται στη Σύνοδο της Εφέσου το 431 (σ. 593-595).

¹⁵² Γαλ. 3, 28.

συμβαίνει με τους Γότθους, τους Αρμένιους, τους Σλάβους, τους Αιθίοπες και περιοχές, όπως της Καυκάσιας Αλβανίας, Γεωργίας κλπ. Ο «Ρωμαίος» πολίτης ταυτίζεται λοιπόν με τον όρο «Χριστιανός» προς συσπείρωση και κοινό αγώνα υπέρ των αλύτρωτων αδελφών που τελούν καθεστώς αλλοθρήσκων¹⁵³.

Είναι γεγονός ότι, η Αυτοκρατορία ταλανίζεται αδιάλειπτα εντός ή εκτός της επικράτειάς της από «βάρβαρους», μέσω επιδρομών, λεηλασιών και κατακτήσεων, καθιστώντας το φαινόμενο αυτό ως χαίνουσα πληγή για την εύρυθμη λειτουργία των Βυζαντινών. Η διάδοση του Ευαγγελίου πέραν, λοιπόν, των αμιγώς θεολογικών σκοπών εκπλήρωσης προς τους μη κατηχούμενους, μεσολαβεί και στην ευόδωση πολιτικών, αλλά και στρατιωτικών σχηματισμών απορρόφησης και αποσόβησης συγκρούσεων, ιδιαίτερα σε μεθοριακές περιοχές. Πρόκειται για έναν άνευ όπλων απομειωτή ισχύος των αντιπάλων του Βυζαντίου με τον ταυτόχρονο προσεταιρισμό αυτών. Επικεφαλής της όλης προσπάθειας καθίσταται ο ίδιος ο Αυτοκράτορας, επιβεβαιώνοντας και την πολιτική πτυχή των εκκλησιαστικών- θρησκευτικών στάσεων, ως αναπόσπαστο και κομβικής σημασίας μέρος της εξωτερικής πολιτικής της Κωνσταντινούπολης¹⁵⁴.

Μάλιστα, η εξωστρέφεια που μεσολαβείται μέσω της Χριστιανικής πίστης, ως στοιχείο χρηστικό για τις διεθνείς σχέσεις της Αυτοκρατορίας, αντικατοπτρίζεται και στο χαρακτηρισμό που φέρει ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ήδη από την εποχή του Κωνσταντίνου, ως ο «κοινός επίσκοπος» ή και «επίσκοπος των εκτός». Τίτλος, ο οποίος ερμηνεύεται, όχι μόνο ως την ανάδειξη του αυτοκράτορα σε θεματοφύλακα του Χριστιανισμού και των πιστών- απανταχού της εμφυλίου- αλλά και ως αυτόν που καλείται να μεταλαμπαδεύσει την Πίστη στους, εκτός των κόλπων της Εκκλησίας, απίστευτους- ειδωλολάτρες¹⁵⁵.

Η Σύνοδος της Χαλκηδόνας το 451, η οποία χαρακτηρίζεται ως Οικουμενική Σύνοδος, με τη συμμετοχή 351 επισκόπων, αναγνωρίζει την Κωνσταντινούπολη ή

---

¹⁵³ Ε. Γλύκατζη- Αρβελέρ, *Πόσο Ελληνικό είναι το Βυζάντιο; : Πόσο Βυζαντινοί οι Νεοέλληνες;* Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2017, σ. 54-56.

¹⁵⁴ Σ. Πατούρα- Σπανού, *Χριστιανισμός και Παγκοσμιότητα στο Πρώιμο Βυζάντιο: Από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2008, σ.125-127, 143-144.

¹⁵⁵ Ρ.- Ρ. Joannou, *La legislation et la christianisation de l' empire romain (311- 476) (OCA 192)*, Rome, 1972, σ. 32-33.

αλλιώς, Νέα Ρώμη, ως ισοστάσια της Παλαιάς Ρώμης, η οποία πλέον τιμητικά φέρει μόνο την πρωτοκαθεδρία, λόγω ότι ιδρύεται από τον Απόστολο Πέτρο, ενώ ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα, η Βασιλεύουσα αναφέρεται και ως η Νέα Ιερουσαλήμ, δείγμα της πνευματικής περίοπτης θέσης που επιδιώκεται για το κέντρο της Αυτοκρατορίας. Ο Θεοδόσιος φέρει εις πέρας τη βούλησή του, λοιπόν, να θέσει ως πατριαρχική έδρα την Κωνσταντινούπολη, αλλά και την Ιερουσαλήμ, προκειμένου να τυγχάνουν της ίδιας αίγλης, όπως οι αντίστοιχες έδρες της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας, αλλά και της Ρώμης. Γεγονός, το οποίο προδίδει ταυτόχρονα και τη βαρύτητα που φέρει η πλούσια Μέση Ανατολή για την Αυτοκρατορία και τα ερείσματα που προκύπτουν μέσω των Ανατολικών Πατριαρχείων, ως κέντρα εκκλησιαστικού- θρησκευτικού σκοπού με αναπόφευκτες πολιτικές, όμως, απολήξεις για τη βυζαντινή υψηλή στρατηγική¹⁵⁶.

1.1 Οι χριστιανικές κοινότητες της Περσίας

Η προσέγγιση, λοιπόν, των περιοχών στη Μέση Ανατολή αποδίδει μείζονος σημασίας πολιτικών, οικονομικών και στρατηγικών πλεονεκτημάτων, η δε παρουσία της πλησίον του «αντίπαλου δέους» της Περσίας, συνιστά την όλη αυτή γεωγραφική περιοχή ως σημείο έντονης τριβής μεταξύ των δυο ανταγωνιστικών δυνάμεων. Βεβαίως, η παρουσία των Πατριαρχείων στην περιοχή μαρτυρεί και την ιστορική πορεία τους, εφόσον οι έδρες της Αντιοχείας και της Αλεξάνδρειας μετρούν την παρουσία τους εκεί, από την εποχή των Αποστόλων. Είναι ένα σημαντικό ιστορικό πλεονέκτημα, το οποίο επιφέρει επάλληλες συνέπειες στην ευρύτερη περιοχή της χριστιανικής παρουσίας από τους πρώτους αιώνες. Στο βαθμό αυτό, μάλιστα που συμπεριλαμβάνει ακόμα και την επικράτεια της ίδιας της Περσίας, που χρονολογείται από τις αρχές του 3^{ου} αιώνα και μετά την άνοδο των Σασσανιδών. Πρόκειται για τη διάδοση του Χριστιανισμού, όπως αυτή επιτυγχάνεται αφητηριακά, μέσω των ιεραποστολών των Αρμενίων- για τους οποίους γίνεται εκτενέστερη αναφορά παρακάτω- και από τους κατοίκους της Έδεσσας της Οσροηνής. Θεμελιώνεται, λοιπόν, η βάση για τη δημιουργία μιας χριστιανικής κοινότητας εντός της Περσίας, η οποία λαμβάνει έναν ευρύτερο ρόλο ρυθμιστή των βυζαντινών-περσικών σχέσεων. Η βαρύνουσα σημασία της συγκεκριμένης κοινότητας

---

¹⁵⁶ J. Herrin, *Τι είναι το Βυζάντιο*, ό.π., σ. 78.

σηματοδοτείται ήδη από τις πρώτες στιγμές σύγκρουσης και δίωξης της χριστιανικής αυτής μειονότητας, κατά τον 3^ο και 4^ο αιώνα. Πρόκειται για τη χρονική περίοδο που ο Μέγας Κωνσταντίνος διευκρινίζει στον Σαβάρη Β', μέσω επιστολής, τον οικουμενικό του ρόλο ως προστάτης των απανταχού Χριστιανών. Γεγονός, το οποίο δρα ως προπομπός της ιστορικής συγκρουσιακής σχέσης Βυζαντίου- Περσίας, υπό το πρίσμα του χριστιανικού οικουμενισμού και την επιβεβαίωση του ρόλου των χριστιανικών κοινοτήτων, τόσο εντός της Περσίας, αλλά και στην ευρύτερη διασπορά του στον τότε γνωστό κόσμο¹⁵⁷.

Οι σχέσεις των δυο αυτοκρατοριών λειτουργούν αμφίδρομα ως προς την ευημερία ή μη των χριστιανικών αυτών κοινοτήτων. Την εποχή του Ισδιγέρδη Α', για παράδειγμα, οι χριστιανικές μειονότητες στην Περσία ακμάζουν, λόγω των μη οξυμένων πολιτικών εκατέρωθεν των δυο μεγάλων δυνάμεων της διεθνούς αρένας¹⁵⁸. Είναι ηπερίοδος, κατά την οποία, αποστέλλεται από την Κωνσταντινούπολη ο επίσκοπος Σωφήνης, Μαρούθας για τη διευθέτηση εσωτερικών ερίδων των κληρικών της Περσίας. Ο επίσκοπος δέχεται θερμής υποδοχής από τον Πέρση Αυτοκράτορα. Ο Μαρούθας συντελεί καθοριστικά στην οργανωτική λειτουργία της Εκκλησίας στην Περσία, μέσω της Συνόδου της Σελευκείας το 410, αναγορεύοντας παράλληλα και επικεφαλής της τοπικής αυτής Εκκλησίας, τον επίσκοπο Σελευκείας, υπό τον τίτλο «καθολικός». Υπό την θετική ανταπόκριση του Ισδιγέρδη, ο απεσταλμένος του βυζαντινού αυτοκράτορα τυγχάνει πολλών ευεργεσιών και γόνιμου εδάφους ανάπτυξης της εκκλησιαστικής δράσης και ιεραποστολικού έργου. Η περσική αυτοκρατορία, με γνώμονα τα πολιτικά οφέλη που αποκομίζει από τη συγκεκριμένη συγκυρία, αναγνωρίζει ανεξαρτησία και ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων των Χριστιανών, ενώ παράσχει οικονομική συνδρομή για την υλοποίηση της προαναφερθείσας Συνόδου του 410¹⁵⁹.

---

¹⁵⁷ Α. Κόλια- Δερμιτζάκη, *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος»: Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Βασιλόπουλος, 1991, σ. 146- 186.

¹⁵⁸ Κ. Συνέλλη, *Οι διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας έως τον 6^ο αιώνα*, Ιστορικές Μονογραφίες 1, Αθήνα, Εκδόσεις Βασιλόπουλος, 2004, σ. 51.

¹⁵⁹ Α. Α. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324- 1453*, Αθήνα, Εκδόσεις Πελεκάνος, 2006, σ. 127.

Η εύκολη πολιτική χροιά των όσων διαδραματίζονται σε εκκλησιαστικό επίπεδο στην Περσία, αποδεικνύονται και εν συνεχεία, αυτή τη φορά, όμως, με αρνητικό πρόσημο, εφόσον τον Ισδιγέρδη διαδέχεται ο Βαράμ, ασκώντας μια εκ διαμέτρου αντίθετη πολιτική για όσους ασπάζονται την χριστιανική πίστη στην Περσία. Αρνητικά διακείμενος ο Βαράμ ή Βαραράνης προβαίνει σε μια σειρά διωγμών, κατά της χριστιανικής κοινότητας, προκαλώντας ένα κύμα φυγής και αιτήματος προστασίας από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και τον Θεοδόσιο. Η όξυνση που προκαλείται μεταξύ των δυο διεθνών δρώντων, ως απόρροια των συνεπειών και του γεγονότος αυτού οδηγεί στην κήρυξη πολέμου το 421¹⁶⁰.

Στο πεδίο πρόκλησης της πολεμικής αυτής σύγκρουσης, βεβαίως, συμπεριλαμβάνεται ως δεδομένη και η παρακράτηση φορτίων από εμπόρους του Βυζαντίου στη συνοριακή γραμμή. Η οικονομική, όμως, αυτή πτυχή των διενέξεων μεταξύ των δυο αυτοκρατοριών δεν δύναται από μόνη της να επιφέρει αρχικώς την εσωτερική νομιμοποίηση και δυναμική εκπλήρωσης μιας πολεμικής διαδικασίας. Το θρησκευτικό σκέλος της όλης αντιπαράθεσης τοποθετεί τον πόλεμο αυτό σε ένα επίπεδο πρώτης ανάγνωσης, ως ζήτημα τιμής και κύρους για τον αυτοκράτορα, ως εγγυητή του οικουμενικού χριστιανισμού, εκπέμποντας παράλληλα δέος προς πάσα κατεύθυνση που επιβουλεύεται την πίστη των Χριστιανών και αμφισβητεί εμμέσως την πρωτοκαθεδρία της Κωνσταντινούπολης. Ο πόλεμος αυτός, λοιπόν, αναδεικνύεται ως «ιερός πόλεμος», ο οποίος, μάλιστα, λήγει με συμφωνία ειρήνης, ως απότοκος της μεγαλοθυμίας που αρμόζει σε ένα χριστιανικό ηγέτη, με απώτερο, όμως, σκοπό την απρόσκοπτη αντιμετώπιση του κινδύνου από τον Δούναβη. Η «ιερότητα» του όλου περιγράμματος διπλωματικών, αλλά και πολεμικών επιχειρήσεων συνάδει απόλυτα, λοιπόν, ως πλατφόρμα αξιώσεων, αλλά και ευελιξίας¹⁶¹.

1.2 Ο Χριστιανισμός στην Αρμενία και ο ευρύτερος ρόλος της στην περιοχή

Υπό το πλαίσιο αποδοτικότερης διπλωματίας και στρατηγικής, εν μέσω εκκλησιαστικών δικτύων επιρροής, η περιοχή της Αρμενίας, αλλά και η χριστιανική της δράση, όπως

---

¹⁶⁰ Κ. Συνέλλη, *ό.π.*, σ. 52.

¹⁶¹ Α. Κόλια- Δερμιτζάκη, *ό.π.*, σ. 148.

εκπέμπεται σε παρακείμενους λαούς, αξιώνει ένα σημαντικό κέντρο αναμετάδοσης των βυζαντινών επιδιώξεων και «αναχώματος» στις αντίστοιχες της περσικής Αυτοκρατορίας. Ο λόγος της σημαίνουσας παρουσίας της Αρμενίας, ως νευραλγικής σημασίας, για το αλληλένδετο χριστιανικοπολιτικό ορμητήριο της Κωνσταντινούπολης, έγκειται όχι μόνο στη γεωγραφική της θέση, ως συντελεστής ισχύος για την Αυτοκρατορία, αλλά και τα ιστορικά θεμέλια του Χριστιανισμού στην πολιτισμική ιδιοπροσωπία των Αρμενίων.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Αρμενική παράδοση, ο Χριστιανισμός διαδίδεται στην περιοχή, ήδη από την περίοδο του 1^{ου} αιώνα και των Αποστόλων, Σίμωνα, Ιούδα Θαδδαίο και Βαρθολομαίο¹⁶². Ο αρμενικός λαός, μάλιστα, σύμφωνα με ιστορικές αναφορές γίνεται και ο πρώτος που συλλογικά ασπάζεται την Χριστιανική πίστη, με κεντρικό ρόλο στην υλοποίηση του όλου εγχειρήματος από ιεραποστολικής πλευράς, να κατέχει ο Άγιος Γρηγόριος ο Φωτιστής. Ο τελευταίος επιτυγχάνει τον λαϊκό ασπασμό του Χριστιανισμού από τους Αρμενίους, τη χρονική περίοδο του 285, κατόπιν, βεβαίως, της αρχικής κατήχησης και βάπτισης του Τιριδάτη, του Αρμένιου βασιλιά. Παράλληλα, ως χριστιανικός, πλέον, λαός δρα ως κέντρο ιεραποστολής του Χριστιανισμού περιμετρικά της περιοχής με αποτελεσματική δράση, όπως αποτυπώνεται από το εύρος του Χριστιανικού φάσματος, μέχρι και τον Καύκασο, ως τον 4^ο αιώνα¹⁶³. Γεγονός, το οποίο, σαφέστατα, λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής ισχύος για την εξωτερική πολιτική της Κωνσταντινούπολης, ιδιαίτερος από τη στιγμή που οι νεοπαγείς Εκκλησίες υπεισέρχονται υπό την εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Βασιλεύουσας¹⁶⁴.

---

¹⁶² F. Dvornik, *Byzantine Missions Among the Slavs: SS. Constantine- Cyril and Methodius*, Ne Brunswick, Rutlgers University Press, 1970, σ. 260.

¹⁶³ Βλέπε σχετικά, Σ. Πατούρα- Σπανού, *Η διάδοση του Χριστιανισμού στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντινού Κράτους (4^{ος}- 5^{ος} αιώνας)*, Σύμμεικτο 7, 1987, σ. 217, 226- 227.

¹⁶⁴ Ιστορικά διακρίνεται η διευρυνόμενη δικαιοδοσία της Κωνσταντινούπολης εντός, αλλά και εκτός της Βυζαντινής επικράτειας, αρχής γενομένης των δύο πρώτων Οικουμενικών Συνόδων από το 325 μέχρι το 381 του διαστήματός τους. Χαρακτηριστικοί, επίσης, είναι και ο 28^{ος} και 36^{ος} κανόνας της Δ' Οικουμενικής Συνόδου (451) και Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (692) αντίστοιχα, οι οποίοι αποδίδουν πρόδηλα την κλιμακούμενη δυναμική της Κωνσταντινούπολης επί άλλων τοπικών Εκκλησιών. Βλέπε σχετικά Χ. Μπουλάκη- Ζήση, *Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βρυέννιος, 1989, σ. 87- 111.

Η διάδοση και επικράτηση, λοιπόν, του Χριστιανισμού στην Αρμενία, νωρίτερα του Βυζαντίου και σύμφωνα με μελετητές, και πριν το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313, επιφέρει αναπόφευκτα μια αγαστή σχέση χριστιανικού, αλλά και πολιτικού περιεχομένου με την Κωνσταντινούπολη, ιδιαίτερα, αν εκληφθεί σοβαρά υπόψη και ο έντονος πολιτικός ανταγωνισμός Βυζαντίου- Περσίας, με την τελευταία να καταφεύγει σε πρακτικές θρησκευτικής διπλωματίας και διείσδυσης στην Αρμενία με την ειδωλολατρία ή τον ζωροαστρισμό¹⁶⁵. Η συνύπαρξη των θρησκευτικών δοξασιών, από πλευράς Περσίας, αποτελούν την επιβεβαίωση αναγνώρισης του σημαίνοντα ρόλου πολιτικής και για τις δυο αυτοκρατορίες, όπως εκ των πραγμάτων αναδύεται και από την εκατέρωθεν μέριμνα προώθησης της δικής του πίστης, ως προέκτασης του status quo τους στην περιοχή. Η Αρμενία, λοιπόν, καθίσταται μια από τις κονίστρες αναφοράς για το διεθνές εκτόπισμα των δυο δυνάμεων. Παρατηρείται, λοιπόν, πως την περίοδο του Αρμένιου βασιλιά, Αρσάκη Β' (345- 368), τα επίπεδα ανταγωνισμού μεταξύ της περσικής και της χριστιανικής, αντίστοιχα, αυτοκρατορίας διατηρούνται υψηλά, με διάρκεια περίπου δυο αιώνες, υπό τον μανδύα της θρησκευτικής συσχέτισης κατά κύριο λόγο. Διαβλέπεται μια ξεκάθαρη πρόθεση έντονης παρουσίας του ζωροαστρισμού, από μέρους της Περσίας και ένας πατερναλιστικός ρόλος της Ανατολικής χριστιανικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή, με κεκτημένη ταχύτητα και από τον παγιωμένο, πλέον, ρόλο του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου στα τεκταινόμενα του Χριστιανισμού, ιδιαίτερα μετά και τη συμμετοχή του στη Σύνοδο της Νίκαιας (325), όπου διακηρύσσεται η τοποθέτησή του υπέρ ενός χριστιανικού προσανατολισμού¹⁶⁶.

Η Αρμενία αποτελεί, κατά αυτόν τον τρόπο, ένα από τα μείζονα ζητήματα διαχείρισης ευρύτερα, εφόσον στο όλο πλαίσιο του κομβικού της ρόλου, υλοποιούνται και στρατιωτικές επιχειρήσεις με εναρκτήριο λάκτισμα την επέμβαση της Περσίας. Η έντονη δράση του πολύ πιστού προς τον Αρειανισμό αυτοκράτορα Ουάλη (364- 378), στα πολιτικά δρώμενα της Αρμενίας λειτουργεί ως θρυαλλίδα μιλιταριστικής κρούσης από το αντίπαλο δέος. Ενέργεια, η οποία καταμαρτυρεί την αδυναμία ανταγωνισμού των Περσών στη θρησκευτική- πολιτική εφόρμηση του Ουάλη στην Αρμενία και στην αριστοτεχνική άσκηση εξωτερικής πολιτικής μέσω του συγκεκριμένου τρόπου. Η μορφή,

¹⁶⁵ Βλέπε σχετικά, J. R. Russel, *Zoroastrianism in Armenia*, Cambridge, Harvard University, 1987.

¹⁶⁶ R. Grousset, *Historie de l' Armenie, des origines a 1071*, Paris, 1973, σ.138, 144-145.

λοιπόν, του ανταγωνισμού λαμβάνει χαρακτηριστικά ένοπλης σύρραξης εντός της Αρμενίας από τους δυο ισχυρούς πόλους της διεθνούς αρένας. Η πολεμική αυτή διεκκυστική, κατόπιν πολλών παλινωδιών οδηγεί στον δυσανάλογο διαμελισμό της Αρμενίας το 387 σε δυτική και ανατολική, η οποία ανήκει στη σφαίρα ελέγχου και επιρροής των Περσών και έχει πενταπλάσιο μέγεθος από το έτερο δυτικό μέρος¹⁶⁷.

Είναι αξιοσημείωτη, λοιπόν, η επιμελημένη, αλλά και ευέλικτη διπλωματική δράση της Κωνσταντινούπολης στην Αρμενία μέσω της θρησκείας, σε τέτοιο βαθμό που να προκαλεί ως ανάγκη τη στρατιωτική επέμβαση της Περσίας, στον επικαλούμενο κίνδυνο δυσμενέστατων προοπτικών για αυτή και τα ερείσματά της στην περιοχή. Η δεινότητα της Κωνσταντινούπολης στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής τεκμαίρεται και στην προκειμένη περίπτωση, καθώς, όπως προαναφέρεται, ο Ουάλης ασπάζεται τον Αρειανισμό, ενώ η Εκκλησία της Αρμενίας διατηρείται δογματικά στην Ορθοδοξία. Η επίσημη υιοθέτηση του Αρειανισμού στο Βυζάντιο για σαράντα περίπου χρόνια (338- 379), προς τον Αρειανισμό δημιουργεί ένα συγκεχυμένο πλαίσιο επικοινωνίας με την Αρμενία, με πρόκληση, μάλιστα, εσωτερικών διενέξεων για τους Αρμένιους. Σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας, η Αρμενία συγκλίνει δογματικά με την Αυτοκρατορία, σε επίπεδο, όμως, εκκλησιαστικό διαμορφώνεται ένα απροσπέλαστο εμπόδιο αμετάβατης κατάστασης¹⁶⁸.

Παρά τις όποιες, όμως, προστριβές και έριδες, η Κωνσταντινούπολη που εκείνη την περίοδο κινείται θρησκευτικά, υπό την αίρεση του Αρειανισμού, επιδεικνύει τα διπλωματικά της αντανάκλαστα, θέτοντάς τους κοινό τόπο επικοινωνίας επίλυσης πολιτικών ζητημάτων την ολότητα της Χριστιανοσύνης. Κατά αυτόν τον τρόπο, παρατηρείται και η επί δυο φορές παρουσία του ορθοδόξου πατριάρχη Ναρσή της Αρμενίας στην Κωνσταντινούπολη¹⁶⁹. Παράλληλα, η διατήρηση αυτής της επαφής αποτελεί καθοριστική επένδυση για το εγγύς μέλλον της Αρμενίας στην κρίσιμη καμπή της ιστορίας της, την περίοδο του διαμελισμού της, το 387. Τη χρονική εκείνη στιγμή, ο

---

¹⁶⁷ E. Chrysos, *Some aspects of Roman- Persian legal relations*, Κληρονομιά 8, Thessaloniki, 1976, σ. 41 κ.ε.

¹⁶⁸ N. Garsoion, *Armenia in the Fourth century: An attempt to redefine the concepts "Armenia" and "Loyalty"*, REA 7, 1971, σ. 346.

¹⁶⁹ Σ. Πατούρα- Σπανού, *Χριστιανισμός και Παγκοσμιοότητα στο πρώιμο Βυζάντιο*, ό.π., σ. 214.

γιος του Ναρσή χειροτονείται νέος πατριάρχης της Αρμενίας και λειτουργώντας ταυτόχρονα ως κληρονόμος της υφιστάμενης αλληλοσχέτισης με το Βυζάντιο, παγιώνει και αναγεννά πνευματικά- χριστιανικά τη χώρα του. Η ταύτιση, μάλιστα, με τις θέσεις του Βυζαντίου είναι πρόδηλες σε τέτοιο επίπεδο, ώστε ο Χοσρόης Γ', ο βασιλιάς που επικυρώνει την ανάδειξη του νέου πατριάρχη να ψέγεται ως «γραιοκόφιλος», παρά το γεγονός ότι είναι ο εκλεκτός του θρόνου από τους Πέρσες. Οι τελευταίοι, μάλιστα, αντιλαμβάνονται το ρόλο και την επιρροή των Βυζαντινών μέσω του Αρμενικού Πατριαρχείου, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη συναυτουργία του Χοσρόη Γ' στην πολιτική αυτή διολίσθηση, με τον Πέρση βασιλιά Βαράμ Δ' να αποφασίζει την εσχάτη των ποινών για τον Αρμένιο ηγέτη¹⁷⁰.

Πράγματι, η παρουσία του Σαχάκ αποδεικνύεται καθοριστικής σημασίας για τη χριστιανική, αλλά και εν γένει πολιτισμική παράδοση της Αρμενίας. Στην περιόδο του, εφευρίσκεται το αρμενικό αλφάβητο, το οποίο χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα από τον μοναχό και λόγιο, Μεσρόπ Μαστότς, ο οποίος φέρει ελληνική παιδεία και φροντίζει τη διάδοση του Χριστιανισμού σε περιοχές, όπως η Σιονία, που κυριαρχεί μέχρι τότε η ειδωλολατρία¹⁷¹. Δείγμα της επιρροής του ελληνικού πνεύματος αποτελεί και το γεγονός ότι, το αρμενικό αλφάβητο ορίζεται με τη φορά γραφής από τα αριστερά προς τα δεξιά και όχι αντίθετα, όπως εντοπίζεται στη συριακή γραφή, η οποία ομολογουμένως ασκεί μέχρι τότε σημαντική επίδραση στην Αρμενία. Το ελληνικό πνεύμα, λοιπόν, προωθούμενο από το Βυζάντιο, επεκτείνεται σε σημαντικά πνευματικές και πολιτισμικές βάσεις για την αρμενική παράδοση, με τον Μεσρόη να επισκέπτεται τη Βασιλεύουσα μαζί με συνοδεία μοναχών, οι οποίοι λαμβάνουν ελληνική παιδεία και αναλαμβάνουν τις μεταφράσεις της ελληνικής γλώσσας¹⁷². Πλέον, η ελληνική βιβλιογραφία σε θεολογικό και λογοτεχνικό επίπεδο διαχέεται και επικροτεί έναντι των περσικών και συριακών αντίστοιχων επιδράσεων¹⁷³.

---

¹⁷⁰ R. Grousset, ό.π., σ. 170.

¹⁷¹ Σ. Πατούρα- Σπανού, ό.π., σ. 217.

¹⁷² R. Grousset, ό.π., σ. 173-175.

¹⁷³ Όπως αναφέρει ο εξέχων ιστορικός της Αρμενίας, Μωυσής Χωρηγός: «Γιατί, καίτοι τα περί ημών δεδομένα των συριακών και περσικών βιβλίων είναι πολύ πιο δελεαστικά, εμείς προτιμήσαμε να τα παρουσιάσουμε από τα ελληνικά βιβλία. Κανείς να μην παραξενευθεί για το γεγονός ότι αν και πολλοί λαοί έχουν συγγραφείς- αυτό είναι πασίγνωστο- και πρώτοι οι Πέρσες και οι Σύροι, στα έργα των οποίων

Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, βεβαίως, αφουγκράζεται απολύτως τον ετερόκλητο και ετεροβαρή σχηματισμό υπέρ των Περσών στη διαμελισμένη, πλέον, Αρμενία. Η δημιουργία, λοιπόν, του αρμενικού αλφαβήτου, με τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά, ορίζεται ως το κορυφαίο μέσο, συσπείρωσης και εθνικής ταύτισης των Αρμένιων απέναντι στις ασφυκτικές πιέσεις των Περσών. Η χρήση εθνικού αλφαβήτου αναχαιτίζει, λοιπόν, μέσα από τους ίδιους τους Αρμένιους, τις όποιες πολιτικές επιδιώξεις των Περσών και ταυτόχρονα ενθυλακώνει το πολιτισμικό- θρησκευτικό πνεύμα των Βυζαντινών μέσω των κληρικών- δημιουργών της αρμενικής γλώσσας. Για το λόγο αυτό, η Κωνσταντινούπολη παρέχει τα μέγιστα στην παρουσία της εθνικής γραφής των Αρμενίων, προς επιρροή όλων των κοινωνικών τάξεων, συμπεριλαμβανομένων και της πλατιάς λαϊκής τάξης. Ήδη από την εποχή του Θεοδοσίου Β', για παράδειγμα, αδειοδοτείται στον Μεσρόη να διδάξει στην αρμενική γλώσσα, προς όφελος και της διάδοσης του Χριστιανισμού στη δυτική πλευρά της χώρας, όπου τελεί και υπό Βυζαντινή κηδεμονία¹⁷⁴.

Παράλληλα, το ίδιο μοτίβο πολιτισμικής- πολιτικής επίδρασης εκπέμπεται, με κέντρο την Αρμενία και στην ευρύτερη περιοχή. Κατά τον ίδιο τρόπο, επιτείνονται ιεραποστολές από την Αρμενία, ενώ και πάλι μέσω του κλήρου και του ιδίου του Μεσρόη διαμορφώνεται ένα νέο εξελικτικό πλαίσιο πολιτισμικής υφής, όπως η περίπτωση της Ιβηρίας- σημερινής Γεωργίας- με τη διαμόρφωση αλφαβήτου για τους κατοίκους της περιοχής. Επισφραγίζεται, κατά αυτόν τον τρόπο, η παρουσία του Βυζαντίου στην περιοχή του Καυκάσου, όπως και το γεγονός της αναντίρρητης σημασίας της Αρμενίας και του θρησκευτικού της χαρακτήρα για την Υψηλή Στρατηγική της Κωνσταντινούπολης¹⁷⁵.

Υπό το πρίσμα αυτό, άλλωστε, της εκκλησιαστικής κοινωνίας θεμελιώνεται ο διάυλος επικοινωνίας και επιχειρήσεων εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου, ως επί των

απαντούν πολλές μνείες για την ιστορία του έθνους μας, εμείς μνημονεύουμε μόνο τους Έλληνες. Διότι οι Έλληνες βασιλείς εκδήλωσαν ενδιαφέρον όχι μόνον υπέρ της κοσμοκρατορίας, αλλά και υπέρ της σοφίας, όπως γνωρίζουν αυτήν στους Έλληνες». Αναφέρεται στον Χ. Μπαρτικιάν, *Ελληνισμός και Αρμενία*, Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή- Χορν, 1991, σ. 28.

¹⁷⁴ Σ. Πατούρα- Σπανού, *ό.π.*, σ. 219-223.

¹⁷⁵ Σ. Πατούρα- Σπανού, *Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6^{ος} αι.)*, Σύμμεικτα 8, σ. 413- 415.

πλείστων. Ακόμα και μετά τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας το 451 και την υιοθέτηση του μονοφυσιτισμού από μέρους των Αρμενίων, η σύνδεση με τη Βασιλεύουσα δεν παύει. Αφενός γιατί η μεταστροφή αυτή της Αρμενίας αποτελεί απότοκο των Περσικών διωγμών, κατά των Χριστιανών της Αρμενίας, συνεπώς απόρροια μια πολεμικής- πολιτικής πράξης. Αφετέρου, οι εκκλησιαστικές προσεγγίσεις συνεχίζονται από την αυτοκρατορική αυλή για την επιστροφή των χριστιανών της Αρμενίας στην Ορθοδοξία. Όντως, παρατηρείται μια συνεχής κρούση προς την Αρμενία, μέσω μιας σειράς από Συνόδους για τη δογματική επιστροφή της, με αποτελέσματα επιτυχή, αλλά βραχύβια. Η εκκλησιαστική, όμως, συνεργασία, παρά τις όποιες δογματικές διακυμάνσεις διατηρείται στην όψη πολιτικών ζητημάτων, είτε αφορούν τις Περσικές πιέσεις, είτε αργότερα τις Αραβικές διεκδικήσεις, υπό το πρίσμα μιας «ιερής συμμαχίας»¹⁷⁶.

Συμμαχία, η οποία εξακολουθεί να υπάρχει και στο πλαίσιο της πολιτισμικής ώσμωσης Αρμενίων με το Βυζάντιο, λόγω των μετεγκαταστάσεών τους σε βυζαντινές επαρχίες και σημαντική συνεισφορά στρατιωτικά και πολιτικά προς την Αυτοκρατορία¹⁷⁷. Παρατηρείται, λοιπόν, η ενεργή συμμετοχή των Αρμενίων στα στρατιωτικά σώματα της Αυτοκρατορίας κατά τον 6^ο, 7^ο και 8^ο αιώνα, όπως στην περίπτωση του Ιουστινιανού και του Ηρακλείου¹⁷⁸.

Μάλιστα, οι Αρμένιοι καταλαμβάνουν υψηλά στρατιωτικά αξιώματα, όπως στρατηγοί και επικεφαλής στρατιωτικών σχημάτων συγκροτούμενα αμιγώς από συμπατριώτες τους¹⁷⁹. Επιπλέον, η συνεισφορά και αποδοτικότητα των Αρμενίων, αναρριχάται μέχρι και στην ανάδειξη Αυτοκράτορα και συγκεκριμένα του Λέοντα Ε΄,

---

¹⁷⁶ Κ. Τακιρτάκογλου, *Η Αρμενία μεταξύ Βυζαντίου και Χαλιφάτου (885- 929)*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2018, σ. 360- 396.

¹⁷⁷ S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles- London, 1971, σ. 67-69.

¹⁷⁸ Μ. Μιόττο, *Η Ισλαμική Κατάκτηση της Συρίας: Πως και γιατί το Βυζάντιο έχασε την Ανατολή του*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κ. & Μ. Σταμούλη- Ι. Αρχ. Χαρπαντίδης, 2019, σ. 51.

¹⁷⁹ Ο Ιουστινιανός κατά το έτος 528 προβαίνει στον ορισμό του αξιώματος «magister militum per Armeniam» με τον Τζίττα να είναι πρώτος που καταλαμβάνει το συγκεκριμένο αξίωμα. Ο τελευταίος αιτείται να συμπεριλάβει στα στρατεύματά του ομοεθνείς του Αρμένιους, λόγω της καλής γνώσης τους στην περιοχή της Αρμενίας, Σ. Πατούρη- Σπανού, *Χριστιανισμός και Παγκοσμιότητα στο πρώιμο Βυζάντιο*, ό.π., σ. 227, υπ. 143.

διαδόχου του Μιχαήλ Α'¹⁸⁰. Γενικότερα, οι Βυζαντινο-Αρμενικές σχέσεις μέσω κυρίως της θρησκευτικής διάστασης για τη διεκπεραίωση ζητημάτων πολιτικής υφής, αποδίδει σημαντικά για την Κωνσταντινούπολη σε ένα ευρύ φάσμα άμεσων και έμμεσων επωφελειών για την εξωτερική πολιτική της Βασιλεύουσας.

1.3. Το Βυζάντιο στην Ερυθρά θάλασσα.

Μια ακόμη περιοχή που έλκει μεγάλο ενδιαφέρον για την Αυτοκρατορία είναι η περιοχή της Ερυθράς θάλασσας, τόσο στην Αιθιοπία, όσο και στη Νότια Αραβία. Πρόκειται για εδάφη μεγάλης πολιτικής και οικονομικής σημασίας, για το Βυζάντιο και την Περσία εξίσου. Η Κωνσταντινούπολη, όμως, εντοπίζει ορθώς τα ερείσματα που της προσφέρονται για να προηγηθεί στην περιοχή με δυναμική παρουσία.

Αρχικά, σε ό,τι αφορά στην Αιθιοπία, οι βλέψεις επέκτασης της επιρροής και απολαβής των στρατηγικών οφελών που εκπορεύονται από εκεί, προέρχονται ήδη από την ελληνιστική περίοδο. Οι Αιθίοπες ή αλλιώς Αβησσυνοί δέχονται σημαντική επιρροή από τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, ενώ η αναφορά τους μετράται ήδη από πολύ νωρίτερα, όπως προκύπτει από τον Όμηρο, τον Ησίοδο και τον Ηρόδοτο. Ακόμα και η ονομασία «αιθίωψ» προέρχεται από τα αρχαία ελληνικά και υποδηλώνει άνθρωπο με ηλιοκαμμένη μορφή¹⁸¹. Βεβαίως, την πολιτισμική ελληνική επίδραση μαρτυρούν οι παρουσίες επιγραφών και νομισμάτων, κατά την προαναφερθείσα περίοδο, των ελληνιστικών χρόνων¹⁸².

Παράλληλα, μια άλλη πτυχή της ελληνικής πολιτισμικής διείσδυσης είναι, βεβαίως, και η διάδοση και τα οφέλη της ελληνικής γλώσσας από τους κατοίκους της περιοχής. Επίδραση, η οποία συνεχίζεται και την περίοδο των ρωμαϊκών χρόνων, χαίροντας εκτίμησης, μέχρι τους ανώτατους φορείς αξιωμάτων της περιοχής. Στο έργο «Περίπλους της Ερυθράς θαλάσσης» που υπάγεται τη χρονική περίοδο του 1^{ου} προς 2^ο

---

¹⁸⁰ Χ. Μπαρτικιάν, ό.π., σ. 51 κ.ε.

¹⁸¹ Γ. Παναγόπουλος, *Αιθιοπία (Αβησσυνία), Ένα μικρό Βυζάντιο στο κέρασ της Αφρικής: Ιστορικό και ταξιδιωτικό οδοιπορικό*, Αθήνα, Εκδόσεις Γόρδιος, 2016, σ. 13-15.

¹⁸² Θ. Παπαδόπουλος, *Στοιχεία διαγραφής του βυζαντινο-αιθιοπικού πολιτιστικού χώρου*, Βυζαντινά 13/1, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 676, 678.

αιώνα μ.Χ., ο Ζωσκάλης, βασιλιάς των Αιθίοπων, αναφέρεται ως γνώστης της ελληνικής γλώσσας¹⁸³. Παρόμοια εικόνα εντοπίζεται και στην περίπτωση του βασιλιά Εζανά, του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. υποδηλώνοντας τη μακράιωνη και βαθιά επιρροή του ελληνικού στοιχείου προς το βασίλειο του Αξούμ που κυριαρχεί στην περιοχή. Γεγονός, το οποίο επιβεβαιώνει με σαφήνεια και ο Έλληνας Αλεξανδρινός έμπορος και μετέπειτα μοναχός, Κοσμάς ο Ινδικόπλευσης, ο οποίος αν και μεταγενέστερος (6^{ος} αιώνας μ. Χ.) αναφέρεται στις ελληνικές εμπορικές παροικίες της Αιθιοπίας, με ιδιαίτερη μνεία για το νησί Διοσκουρίδου (Σοκότρα)¹⁸⁴.

Γεγονός, το οποίο προδίδει ταυτόχρονα και τον επιθυμητό ρόλο που επιδιώκεται από επείσακτες δυνάμεις στην περιοχή, καθώς, η εμπορική και πολιτική της σημασία δεν αποτιμάται μόνο τοπικά. Πρόκειται για μια, μακροσκοπικής σημασίας, δράση και επιρροής διεθνών συσχετισμών, εγνωσμένης αξίας μέχρι σήμερα. Ήδη, σε ένα μωσαϊκό που συντίθεται από τις Ινδίες και την Αραβία μέχρι τη Μεσόγειο- δια μέσου της Αιγύπτου- η επικράτηση του αξουμιτικού βασιλείου αποτελεί τον διακαή πόθο των ισχυρών δρώντων του τότε διεθνούς συστήματος. Το βασίλειο των Αξούμ, λοιπόν, με τη σημαντική ναυτική δύναμη και το εύρος επικράτησής του μέχρι τη Σάσου και τη χώρα των Σαβαίων και τη Λευκή Κώμη είναι ο επίσημος στόχος παρείσφρησης για Βυζάντιο και Περσία¹⁸⁵.

Στον ολοένα και αυξανόμενο ανταγωνισμό, λοιπόν, κυρίως μεταξύ αυτών των παραγόντων του, της τότε διεθνούς αρένας, η Κωνσταντινούπολη θέτει σε εφαρμογή, ήδη από τον 4^ο αιώνα, μια σειρά ιεραποστολών, εκμεταλλεζόμενη και το ιστορικό πλεονέκτημα της προηγηθείσας εξοικείωσης των παρακάτω περιοχών της Ερυθράς θάλασσας με το ελληνικό στοιχείο. Εξέχουσες προσωπικότητες του εκκλησιαστικούβίου, όπως ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Θεοδώρητος Κύρου κάνουν μνεία στη χριστιανική διδασκαλία, στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, προς τους Αιθίοπες, αλλά και τους Ομηρίτες της Ερυθράς θάλασσας. Στο, αυταπόδεικτο, αυτό, σημασίας, στρατηγικό και εμπορικό σταυροδρόμι, ο εκχριστιανισμός της περιοχής συμβάλλει τα μέγιστα για την

---

¹⁸³ Ο.π., σ. 680.

¹⁸⁴ Σ. Πατούρα- Σπανού, *Χριστιανισμός και Παγκοσμιότητα στο Πρώιμο Βυζάντιο*, ό.π., σ. 157.

¹⁸⁵ Δ. Λέτσιος, *Βυζάντιο και Ερυθρά Θάλασσα: Σχέσεις με τη Νουβία, Αιθιοπία και Νότια Αραβία ως την Αραβική κατάκτηση*, Ιστορικές Μονογραφίες 5, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Βασιλόπουλος, 1988, σ. 145- 146.

αναβάθμιση και σύσφιξη των σχέσεων με το Βυζάντιο¹⁸⁶. Πλέον, η «εφόρμηση» της Κωνσταντινούπολης, μέσω Ιεραποστολών και παραλλήλων διπλωματικών ζυμώσεων, την τοποθετεί για τα καλά στο κάδρο μιας ισχυρής παρουσίας στα λιμάνια, από τα οποία διαχρονικά διεκδικούν να αποσπάσουν οφέλη Πέρσες, Άραβες και λοιποί λαοί¹⁸⁷.

Πιο συγκεκριμένα, στα μέσα του 4^{ου} αιώνα, επί αυτοκρατορίας Κωνσταντίου Β', αποστέλλεται επιστολή προς τους Αιθίοπες ηγεμόνες Σεζανά και Εζανά με αίτημα την επαναχειροτόνηση από τον αρειανό επίσκοπο Γεώργιο της Αλεξανδρείας, στον επίσκοπο Φρουμέντιο¹⁸⁸. Ενέργεια, η οποία για τον, επίσης, αρειανόφρονα αυτοκράτορα, επισημαίνει την έμμεση εμπλοκή προς τα πολιτικά τεκταινόμενα με τις νέες ισορροπίες που προκύπτουν, καθώς είναι η περίοδος πτώσης του όμορου μεροϊτικού βασιλείου. Εξέλιξη, η οποία λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής για το εκτόπισμα και τον ρόλο-ρυθμιστή της Αιθιοπίας στην περιοχή¹⁸⁹. Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, η εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας σπεύδει ταχέως να εγκολπωθεί τον εναπομείναντα κραταίο τοπικά δρώντα της περιοχής, προκειμένου να αποσοβηθεί και η επίτευξη αντίστοιχης ενέργειας και από τους Πέρσες, διαβλέποντας το κενό που δημιουργείται με την πτώση του μεροϊτικού βασιλείου.

Η ιεραποστολική αυτή πρωτοβουλία επιφέρει, κατά αυτόν τον τρόπο, και τα επιθυμητά πολιτικά οφέλη με προοπτική χρόνου, μέσω της εκκλησιαστικής θεσμικής παρουσίας, με την αφρικανική χώρα να εντάσσεται στη χριστιανική οικουμένη και παράλληλα να λειτουργεί προς όφελος της υψηλής στρατηγικής της Κωνσταντινούπολης. Το βάθος επιρροής έχει σαφέστατα θρησκευτικές-πολιτισμικές αποχρώσεις μακροχρόνιου χαρακτήρα, όπως όσον αφορά στο σχηματισμό της αιθιοπικής

---

¹⁸⁶ Σ. Πατούρα- Σπανού, ό.π., σ. 125, 158- 159.

¹⁸⁷ Σ. Κορδώσης, *Η «άλλη Ινδική» και η νήσος «Διβόυς» του Φιλοστοργίου*, Ιστοριογεωγραφικά 2, Γιάννενα- Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 170.

¹⁸⁸ Ως «Ορθόδοξο», η εκκλησιαστική τους δογματική κατεύθυνση συνάδει με τον Μονοφυσιτισμό. Γεγονός, στο οποίο συμβάλλουν οι επιρροές που δέχονται από το Βυζάντιο, την περίοδο που τελεί υπό την κυριαρχία της Αίρεσης του Αρειανισμού, αλλά και τις επιρροές από τις μονοφυσιτικές τάσεις της Αιγύπτου στο Γ. Παναγόπουλος, ό.π., σ. 35.

¹⁸⁹ Βλέπε σχετικά, Β. Haycock, *The Pater phases of Meroitic civilization*, JEA 53, 1967, σ. 107-120.

γραμματολογίας¹⁹⁰. Δύναται, πλέον, κατά τα βυζαντινά ειωθότα, η μετάφραση των ιερών Γραφών να λαμβάνει χώρα στις γλώσσες των ντόπιων πληθυσμών. Φυσικό επόμενο της ευέλικτης αυτής διαχείρισης, να αναπτυχθεί ένα πολυσχιδές μέτωπο πολιτισμικής αποδοχής σε ένα διευρυμένο επίπεδο αναπαραγωγής, ακόμα και σε πολιτικό πρότυπο λειτουργίας της κοσμικής εξουσίας¹⁹¹.

Στη διαμόρφωση αυτή της βυζαντινής σφαίρας επιρροής, βεβαίως, όπως προαναφέρεται, δεν παραλείπεται και η περιοχή της Υεμένης, με τον εκχριστιανισμό των Ομηριτών- οι Σαβαίοι κατά την παλαιότερη ονομασία τους. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος αποστέλλει πρεσβεία στην Υεμένη ή αλλιώς Μεγάλη ή Ευδαίμονα Αραβία, με μεικτή σύνθεση ιεραποστόλων και πρέσβεων, εφοδιασμένες, με πλούτη, χώρες και στόχο, αρχικώς, τον εκχριστιανισμό του Ομηρίτη ηγέτη και εν συνεχεία του λαού του. Εξέχουσα μορφή στην επίτευξη της δύσκολης αυτής αποστολής είναι ο αρειανός ιεραπόστολος Θεόφιλος, ο οποίος και επιτυγχάνει τελικώς τη βάπτιση του ηγεμόνα. Ο τελευταίος, μάλιστα, συνδράμει για τους τρεις νεοπαγείς ναούς που κτίζονται λίγο αργότερα. Ο ορισμός τοποθεσίας των τριών αυτών ναών καταδεικνύει, κατά αναντίρρητο τρόπο, και τις πολιτικές βλέψεις του Βυζαντίου, που συνοδεύουν τον εκχριστιανισμό- κατά τα πρότυπα του αρειανισμού- των Ομηριτών¹⁹².

Η διασπορά- τοποθέτηση των τριών ναών αποτελεί, λοιπόν, μια ακραιφνώς επιλογή υψηλής στρατηγικής για την αυτοκρατορία. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις περιοχές Ταφάρ (Zafar), Αδάνη (Adani) και στην είσοδο του Περσικού κόλπου αντιστοίχως. Η πρώτη περιοχή αφορά στην καρδιά του εσωτερικού της χώρας, η δεύτερη στο λιμάνι εμπορικών συμφερόντων της Κωνσταντινούπολης και η τρίτη στην τοποθεσία έντονων δραστηριοτήτων της Περσικής αυτοκρατορίας. Είναι, επί της ουσίας, το σημείο έναρξης διάχυσης και άσκησης επιρροής του αντίπαλου δέους της Βασιλεύουσας. Πρόκειται, λοιπόν, για μια πρόδηλη ενέργεια διαχείρισης και αναχαίτισης της περσικής δράσης στην περιοχή, με την οργανωμένη δημιουργία χριστιανικών κοινοτήτων στις

---

¹⁹⁰ J. Harder, *An Introduction to Ethiopic Christian Literature*, London, The Macmillan Co, 1926, σ. 375-385.

¹⁹¹ Βλέπε σχετικά με το βυζαντινό πολιτικό πρότυπο Ι. Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό κράτος*, Αθήνα, Εκδόσεις Βάνιας, 2001, σ. 32-34.

¹⁹² Σ. Πατούρα- Σπανού, *ό.π.*, σ. 166- 167.

προαναφερόμενες γεωγραφικές τοποθεσίες. Γεγονός, το οποίο αποδεικνύει με τον πλέον σαφή τρόπο και την περίοπτη θέση του θρησκευτικού στοιχείου στη φαρέτρα της εξωτερικής πολιτικής των Βυζαντινών. Οι πρωτοβουλίες αυτές, εκτός από την ανάπτυξη ενός μηχανισμού υπονόμησης και υποσκελισμού των περσικών συμφερόντων λειτουργούν τροχιοδεικτικά και προς τη μεγάλη ιεραποστολική δράση του 6^{ου} αιώνα, κατά την περίοδο του Ιουστίνου Α' και Ιουστινιανού, εν μέσω σύρραξης Ομηριτών και Αιθίοπων σε μια περίοδο, κατά την οποία, ο ανταγωνισμός με την Περσία πλησιάζει στο ζενίθ του¹⁹³.

Κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αιώνα, η Αιθιοπία καθίσταται, επί της ουσίας, δορυφόρος της Κωνσταντινούπολης για την ευρύτερη περιοχή. Δεν παροράται και το γεγονός της εμπορικής- και όχι μόνο- σημασίας που εκπέμπει η Μεγάλη Αραβία, ως μια σημαντική μεταβλητή οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων¹⁹⁴. Αποτελεί, λοιπόν, αδήριτη ανάγκη η επίταση της βυζαντινής δράσης στη Νότια Αραβία, στην οποία, κατά την εποχή του Ιουστίνου Α', επίσημη θρησκεία των Ομηριτών είναι ο Ιουδαϊσμός. Αντίθετα, η χριστιανική επιρροή εντοπίζεται περιορισμένη σε συγκεκριμένα μέρη, όπως αυτό της Ναγράν (Najran) βόρεια της Χερσονήσου. Η επιθετική ενέργεια του Δουναάν, του ιουδαίου βασιλιά της Νότιας Αραβίας προς τους χριστιανούς της χώρας, μέσω των διωγμών τους, συντελεί στην άμεση αντίδραση του Βυζαντίου και της προσκείμενης, προς αυτό, Αιθιοπίας¹⁹⁵. Βεβαίως, το θρησκευτικό στοιχείο καθίσταται, ως κύριο ζήτημα σύγκρουσης των δυο βασιλείων της Ερυθράς θαλάσσης, νομιμοποιώντας εσωτερικά και τις αντίστοιχες επεμβάσεις στρατιωτικού χαρακτήρα της Αιθιοπίας στα δυο μεγάλα κύματα διωγμών, στη Νότια Αραβία, κατά τον 6^ο αιώνα¹⁹⁶. Μια, όμως, προσεκτικότερη ανάλυση των διωγμών του Δουναάν, κατά του χριστιανικού στοιχείου, στην επικράτειά του, προδίδει τα πολιτικά ελατήρια της όλης ενέργειάς του.

Διακρίνεται, λοιπόν, ότι, τόσο από την πλευρά των διωκόμενων, όσο και από την πλευρά των διωκτών σχηματοποιούνται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά πολιτικής

---

¹⁹³ Ό.π., σ. 161, 167- 170.

¹⁹⁴ P. Hitti, *History of the Arabs*, London, Palgrave Macmillan, 2002, σ. 41- 48.

¹⁹⁵ Α. Παπαθανασίου, *Οι «Νόμοι των Ομηριτών»*, *Ιεραποστολική προσέγγιση και ιστορική-νομική συμβολή*, Αθήνα- Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλας, 1994, σ. 25-27, υπ. 145.

¹⁹⁶ G. Huxley, *On the Greek Martyrium of the Negranites*, Royal Irish Academy, 1980, σ. 48.

απόληξης. Αναφορικά με τις διώξεις, κινούνται υπό τον μανδύα μιας άνευ εξαίρεσης πανεθνικής αποβολής του χριστιανικού στοιχείου. Η προσήλωση, όμως, προς τους οικονομικά πιο εύπορους και ανώτερους κοινωνικά, προσδιορίζει εμμέσως πλην σαφώς την Αιθιοπική- και κατά συνέπεια βυζαντινή- επιρροή που προάγεται από τους ισχυρούς των χριστιανικών κοινοτήτων. Η συλλογιστική αυτή ενισχύεται έτι περισσότερο με την έντονη ανάμειξη του περσικού στοιχείου, από την πλευρά των διωκτών. Η κραταιή σύμμαχος της Νότιας Αραβίας, φροντίζει στην όλη διαδικασία αποχριστιανισμού και να έχει ενεργούς συμμετέχοντες Πέρσες νεστοριανούς¹⁹⁷.

Στην αναδυόμενη, λοιπόν, σύγκρουση μεταξύ του Δουναάν και του Αιθίοπα βασιλιά Ελλεσβαάν, καθοριστικής σημασίας είναι η επέμβαση της Κωνσταντινούπολης. Η νικηφόρα εισβολή του Ελλεσβαάν στο ομηριτικό βασίλειο φέρει βυζαντινό πρόσημο, εφόσον ήδη η αρχική παρότρυνση προς την πολεμική αυτή επιχείρηση ενορχηστρώνεται από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, τόσο σε επίπεδο διπλωματικό, μέσω επιστολών του τελευταίου στο πατριαρχείο Αλεξάνδρειας¹⁹⁸, αλλά και στον Ελλεσβαάν, όσο και σε επίπεδο στρατιωτικό με τη συνδρομή σε ναυτική δύναμη¹⁹⁹ προς το αιθιοπικό βασίλειο. Πρόκειται για μια ακόμη πολιτική, αλλά και στην προκειμένη περίπτωση καιστρατιωτική ενέργεια, η οποία επενδύει σε ένα ευρύτερο και βαθύτερο πλαίσιο της βυζαντινής επιρροής, που αποτιμάται με την πολιτική εξαργύρωση του θρησκευτικού στοιχείου.

Προοπτική, η οποία εντοπίζεται στο πλέον ηττημένο ομηριτικό βασίλειο, το οποίο καθίσταται φορολογικά υποτελές προς την Αιθιοπία, υπό τη νέα πλέον ηγεσία του εκλεκτού του Ελλεσβαάν, Εσιφαίου, χριστιανού κατά την Πίστη²⁰⁰. Το τελευταίο δεδομένο, βεβαίως, μόνο σύμπτωση δεν αποτελεί, αλλά μέρος μιας συντεταγμένης μετακύλησης της Νότιας Αραβίας προς τον Χριστιανισμό. Το Πατριαρχείο Αλεξάνδρειας, για το οποίο γίνεται παραπάνω αναφορά, ενισχύει έτι περαιτέρω τη δράση του, μετά από αίτημα του Αιθίοπα βασιλιά, προς την επιφόρτιση του Πατριαρχείου, επιλογής της χειροτονίας επισκόπου για την ανάληψη του έργου της οργάνωσης και

---

¹⁹⁷ Σ. Πατούρα- Σπανού, *ό.π.*, σ. 291-292.

¹⁹⁸ Δ. Λέτσιος, *ό.π.*, σ. 254- 255.

¹⁹⁹ Σ. Πατούρα- Σπανού, *ό.π.*, σ. 295.

²⁰⁰ Α. Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 35-36, υπ. 161.

επαναθεμελίωσης της Εκκλησίας στο ομηριτικό βασίλειο²⁰¹. Πλέον, γίνεται λόγος για ένα χριστιανικό βασίλειο στη Νότια Αραβία, όπως και μια αποδεδειγμένη επιτυχία άσκησης επιρροής και κεντρικού ρόλου για την Κωνσταντινούπολη, ως περιοχή μέσω του Χριστιανισμού. Ακόμη και μετά από λίγα χρόνια του νέου status quo που προκύπτει στην περιοχή για τις εμπλεκόμενες δυνάμεις στην περιοχή, συντελείται κίνημα στασιαστών και ανατροπής του Εσιφαίου από τον Άβραμο, χωρίς, όμως, την παρέκκλιση από τη βυζαντινή ομπρέλα προστασίας και επίβλεψης. Ο Άβραμος είναι, επίσης, Χριστιανός δηλώνοντας την απεμπλοκή της χώρας του από την Αιθιοπική κηδεμονία και την οικοδόμηση μιας στενότερης συνεργασίας με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία²⁰².

Πραγματώνεται, όπως και στην περίπτωση της Αιθιοπίας, ο οικουμενικός ρόλος του αυτοκράτορα, ως προστάτης των απανταχού Χριστιανών, ανεξαρτήτως, μάλιστα, δόγματος, εφόσον εκείνη την περίοδο ο Ορθόδοξος Ιουστίνος Α΄ συνεργάζεται με την εκκλησία των Ομηριτών και το Πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας που πρόσκεινται στον μονοφυσιτισμό. Παρά το γεγονός ότι, εντός των τειχών της αυτοκρατορίας, ο Ιουστίνος Α΄ διατηρεί άτεγκτη στάση στους αλλόδοξους μονοφυσίτες για εξωτερικές εκκλησιαστικές υποθέσεις, δεν καταδεικνύει αδιάλλακτη, αλλά μάλλον συσπειρωτική στάση προς άγρην πολιτικών οφελών και γοήτρου- κύρους. Στο πλαίσιο αυτό, διαφαίνεται κι ορθώνεται ένα πρότυπο θρησκευτικής και πολιτισμικής επίδρασης και στοθρησκευτικό βασίλειο. Μετά την υιοθέτηση θρησκευτικού- πολιτικού τρόπου λειτουργίας σε θεσμικό επίπεδο για την Αιθιοπία, είναι σειρά για τους Ομηρίτες να ταυτιστούν αντίστοιχα με την Κωνσταντινούπολη. Το ελληνικό κείμενο, ανώνυμου συγγραφέα, «Νόμοι των Ομηριτών» έρχεται να λειτουργήσει ως κατευθυντήρια οδός για την ταύτιση, αλλά και εξάρτηση της Νότιας Αραβίας με το Βυζάντιο. Οι «Νόμοι» ορίζουν ένα απόλυτο πλέγμα προστασίας της χριστιανικής πίστης, ως την Πίστη που ασπάζεται η βασιλική οικογένεια, αλλά και τον κεντρικό ρόλο της εκκλησίας στα τεκταινόμενα του βασιλείου, προς αντανάκλαση της πολιτικής βούλησης της Κωνσταντινούπολης. Πρόκειται, επί της ουσίας, η οδός της οικοδόμησης ενός θεσμικού αρχιτεκτονικού κράτους, πιστό αντίγραφο (etat-tampon) του Βυζαντίου, με την

---

²⁰¹ Σ. Πατούρα-Σπανού, *ό.π.*, σ. 297.

²⁰² I. Shahid, *Byzantium in South Arabia*, DOP33, 1979, σ. 32, 89-91.

πρωτεύουσα Ταφάρ να τιλοφορείται, πλέον, ως η «βασιλεύουσα των Ομηριτών», κατά τα ομώνυμα πρότυπα της βυζαντινής πρωτεύουσας²⁰³.

2. Αναχαιτίζοντας τον Βορρά

2.1. Ο εκχριστιανισμός των Γότθων

Η κεφαλαιώδους σημασίας για την Αυτοκρατορία σε επίπεδο Υψηλής Στρατηγικής, πολιτική του εκχριστιανισμού δύναται να λειτουργήσει ως ένα μέσο διττής δράσης. Αφενός, επίδρασης και ενθυλάκωσης ξένων στοιχείων, δηλώνοντας τη δυνατότητα επέκτασης της σφαίρας επιρροής του Βυζαντίου, πολιτικού- πολιτισμικού, αλλά ταυτοχρόνως αποδυνάμωσης ή ακόμη και αναχαίτισης των επεκτατικών βλέψεων των εξωτερικών δρώντων σε βάρος της Αυτοκρατορίας. Ο συνδυασμός αυτών των δυο συνιστά μέσω, λοιπόν, του εκχριστιανισμού έναν ικανότατο ρυθμιστή ικανών πιθανοτήτων για την Κωνσταντινούπολη, ιδιαίτερα, όταν ο εχθρός δεν συνιστά ένα οργανωμένο πρότυπο, αλλά περισσότερο μια αδίστακτη, επιθετική και κατά συνέπεια, απρόβλεπτη δύναμη στα όρια της αυτοκρατορικής επικράτειας. Παράδειγμα ενός τέτοιου τύπου, βάρβαρου επιβουλεύα, όπως αντικατοπτρίζεται από τους Βυζαντινούς, αποτελούν οι Γότθοι. Κομβικής σημασίας αιώνας για τον εκχριστιανισμό των Γότθων, από την αυτοκρατορία, είναι οι αρχές του 3^{ου} αιώνα. Οι συνεχείς επιδρομές και λεηλατήσεις περιουσιών, από πλευράς Γότθων, της Ρωσίας οδηγεί προς αυτήν την κατεύθυνση, εφόσον θέτει σε περαιτέρω εγρήγορση την Αυτοκρατορία και την έμμεση επιλογή των Γότθων να βρεθούν σε επαφή με το Χριστιανισμό, έστω κι αν αυτός πραγματώνεται μέσω των κληρικών, που αιχμαλωτίζονται στη διάρκεια των γοθικών επιθέσεων²⁰⁴. Το 332 η υπογραφή συνθήκης του Μεγάλου Κωνσταντίνου με τους Γότθους δημιουργεί πρόσφορο έδαφος διάδοσης του Χριστιανισμού στους κόλπους των Γότθων²⁰⁵.

---

²⁰³ Α. Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 125- 126.

²⁰⁴ Χ. Μπουλάκη- Ζήση, *ό.π.*, σ. 82-87.

²⁰⁵ Ε. Κ. Χρυσός, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι: Συμβολή εις την εξωτερικήν πολιτικήν του Βυζαντίου κατά τον Δ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών- Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, 1972, σ. 66 κ.ε.

Μια δεκαετία σχεδόν αργότερα, το 341, ο αρειανόφρονας Κωνσταντίνος χειροτονεί τον Ουλφίλα ως επίσκοπο των Γόθων με ταυτόχρονο σημαίνοντα ρόλο στις διπλωματικές σχέσεις των δυο πλευρών. Άλλωστε, ο Ουλφίλας, πριν τη χειροτονία του εντοπίζεται να εξυπηρετεί ως πρέσβης την Αυτοκρατορία, ως απεσταλμένος αυτής στην Αντιόχεια. Η ανάδειξή του, λοιπόν, ως επισκόπου στις χριστιανικές κοινότητες των Γόθων, σηματοδοτεί την επίσημη έναρξη εκχριστιανισμού προς τα βόρεια σύνορα της Αυτοκρατορίας. Σε αυτό το πλαίσιο επιστρατεύεται και η διαμόρφωση αλφαβήτου για τους Γόθους, με την αντίστοιχη μετάφραση των ιερών κειμένων και όχι μόνο των όσων έχουν πολεμικές αναφορές²⁰⁶. Προφανέστατα, η εν λόγω αποφυγή μετάφρασης κειμένων πολεμικής φύσης αποσκοπεί μαζί με τη συνολική θρησκευτική- πολιτισμική επίδραση στην απαγκίστρωση των όποιων πρωτόγονων ενστίκτων, όπως αυτοί διαφαίνονται στις μέχρι τότε κοινωνικές νόρμες τους και αδιασάλευτες επιθετικές τάσεις τους²⁰⁷.

Ο Ουλφίλας για ένα διάστημα 33 ετών αποδεικνύει σημαντικό ποιμαντορικό έργο με την εκκλησιαστική οργάνωση των Γόθων, χωρίς, βεβαίως, να εκλείπει και το στοιχείο της πολιτικής καθοδήγησης²⁰⁸. Η έντονη άσκηση πολιτικής επιρροής και δράσης στις χριστιανικές γοθικές κοινότητες, δεν περνά απαρατήρητη από το Γότθο βασιλιά Αθανάριχο, ο οποίος προβαίνει σε ένα κύμα αιματηρών διωγμών προς τους Χριστιανούς της επικράτειάς του²⁰⁹. Ο Αυτοκράτορας Ουάλης και ο επίσης αρειανός πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, Ευδόξιος παρευρίσκονται στον Δούναβη, στον πρώτο Γοθικό πόλεμο, με τον Ευδόξιο να ορίζει ως παγίωση της ειρήνης τον συλλογικόεκχριστιανισμό των Γόθων. Παρότρυνση, η οποία πιστοποιεί προφανώς και την αλληλεπίδραση κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής της Αυτοκρατορίας. Πρόκειται για ένα έργο, το οποίο απαιτεί μια συντεταγμένη δράση,

---

²⁰⁶ W. Berschin. *Ελληνικά γράμματα και λατινικός μεσαίωνας: Από τον Ιερώνυμο ως τον Νικόλαο Κουσανό*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Universities Studio Press, 1998, μτφ. Δ. Ζ. Νικήτας, σ. 125- 126.

²⁰⁷ Για το λόγο αυτό, ο Φιλοστόργιος αναφέρει αυτολεξεί: «του τε έθνους ούτος φιλοπόλεμου και δεομένου μάλλον χαλινού της επί τας μάχας ορμής, αλλ' ουχί του προς ταύτα προζύνοντος». Αναφέρεται στη Σ. Πατούρα- Σπανού, *Χριστιανισμός και Παγκοσμιότητα στο πρώιμο Βυζάντιο: Από τη θεωρία στην πράξη*, Μονογραφίες 10, Αθήνα, 2008, σ. 130.

²⁰⁸ P. Heather- J. Matthews, *The Goths in the Fourth Century*, Cambridge, 1991, σ. 135- 136.

²⁰⁹ Π. Πουλάκης, «Η ελληνική εκκλησία και ο κόσμος των βαρβάρων», ΕΕΘΣΠΘ 1, 1953, σ. 468- 470.

ένεκα και της συνύπαρξης αρειανισμού και ορθοδοξίας ένθεν και ένθεν²¹⁰. Επιτείνεται, λοιπόν, και η ιεραποστολική δράση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Καππαδοκίας προς παροχή βοήθειας και προστασίας των Ορθόδοξων Γόθων. Παράλληλα, ιδιαίτερη ζέση εντοπίζεται και στη δράση της Εκκλησίας της Κιλικίας με την Ορθόδοξη Εκκλησία των Γόθων²¹¹.

Καθίσταται πρόδηλο ότι, η αυτοκρατορική αυλή επιδεικνύει ανοχή προς την ιεραποστολική δράση των Ορθόδοξων, την περίοδο εκείνη, προς χάριν του ύψιστου στόχου αναίμακτης αναχαίτισης και αποφυγής μείωσης συντελεστών ισχύος, αλλά και πολλαπλασιασμό αυτών, υπό το ευρύ φάσμα του εκχριστιανισμού των μέχρι πρότινος επιθετικών διακείμενων βόρειων γειτόνων της αυτοκρατορίας²¹².

Τελικώς, στις γοθτικές κοινότητες του Δούναβη επικρατεί ο αρειανισμός, ένεκα και του αρειανόφρονα αυτοκράτορα Ουάλη, εκμεταλλευόμενος τις συγκυρίες της εμφυλιοπολεμικής σύγκρουσης των Γόθων, προς απίσχναση της τότε γοθτικής δυναμικής²¹³. Προς τη Δύση του 4^{ου} αιώνα, η ανάληψη του Βυζαντινού θρόνου από το Θεοδόσιο Α', αλλάζει τα δεδομένα υπέρ του Ορθόδοξου δόγματος, τόσο εντός, όσο και εκτός της Αυτοκρατορίας. Η όλη διαδικασία διάδοσης και ανάκαμψης της Ορθοδοξίας λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής και για την ανάληψη πρωτοβουλιών σε επίπεδο διπλωματίας, υπό το πρίσμα της εκκλησιαστικής δράσης, με την Κωνσταντινούπολη να αποτελεί τον πυρήνα της όλης δράσης²¹⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, καθοριστικό ρόλο έχει ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο οποίος πρωτοστατεί στην παρότρυνση και δράση των ιεραποστόλων με εντατικούς ρυθμούς προς τους Γόθους και τη μεταστροφή αυτών στην Ορθοδοξία. Μάλιστα, την περίοδο που ο Γόθος ηγέτης Γαϊνός, ο οποίος ασπάζεται τον αρειανισμό, απειλεί την

---

²¹⁰ Την περίοδο αυτή, στην Αυτοκρατορία εξακολουθεί να υπάρχει και το Ορθόδοξο δόγμα, όπως στην περίπτωση της Εκκλησίας της Καππαδοκίας. Ύπαρξη, η οποία καθρεπτίζεται και στις χριστιανικές κοινότητες των Γόθων. Α. Κραλίδης, *Οι Χαζάροι και το Βυζάντιο: Ιστορική και Θρησκευολογική προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2003, σ. 189.

²¹¹ P. Heather- J. Matthews, *ό.π.*, σ. 103, 109-117.

²¹² E. Thompson, *Christianity and the Northern Barbarians*, στο A. Momigliano (επιμ.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, 1965, σ. 63 κ.ε.

²¹³ H. Wolfram, *History of the Goths*, Berberly- Los Angeles- London, 1990, σ. 68-70.

²¹⁴ P. Heather- J. Matthews, *ό.π.*, σ. 298- 304.

Κωνσταντινούπολη, στην οποία ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος ιδρύει τη γοθτική εκκλησία με τη χρήση, μάλιστα, της γοθτικής γλώσσας στα Μυστήρια²¹⁵. Φυσικό ακόλουθο της πυκνής αυτής δράσης του Ιωάννου του Χρυσοστόμου είναι η δημιουργία ρήγματος εντός των Γότθων, όχι μόνο θρησκευτικού, αλλά και πολιτικού χαρακτήρα, προς όφελος των Βυζαντινών. Το ιεραποστολικό έργο του Πατέρα της Ορθοδόξου Εκκλησίας, βεβαίως, επεκτείνεται και εκτός των τειχών της Βασιλεύουσας, όπως στην περίπτωση της Κριμαίας, για την οποία επιδεικνύει ιδιαίτερο ζήλο. Στο ακροτελεύτητο σημείο του πολιτισμένου κόσμου εκείνης της εποχής, η Γοθική κοινότητα φέρει το Ορθόδοξο δόγμα, εν αντιθέσει με τους ομοφύλους τους στο Δούναβη. Η σχέση που θεμελιώνεται μεταξύ Νέας Ρώμης και τους Γότθους είναι άρρηκτη, με τους τελευταίους να επιζητούν την επικοινωνία και συνδρομή του Βυζαντίου θρησκευτικά και κατά συνέπεια, πολιτικά. Το 404, μάλιστα, επιστολή Γότθων της Κριμαίας καταφθάνει στην Κωνσταντινούπολη και αιτούμενη προς το πρόσωπο του Χρυσοστόμου την επιλογή διαδόχου επισκόπου, με τον Ουνήλα, προηγούμενο επίσκοπο, να αποτελεί, επίσης, επιλογή και χειροτονημένος του Ιωάννου του Χρυσοστόμου²¹⁶.

Η προσήλωση στο θρησκευτικό έργο προς τους Γότθους, σύντομα φέρει επιπλέον πολιτικά οφέλη για την αυτοκρατορία. Το 488, ο Θεοδώριχος, ηγέτης των Γότθων της Χερσονήσου του Αίμου (Οστρογότθοι), καταλαμβάνει την Ιταλία, ως «Ρωμαίος» στο όνομα του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης εγκαθιστά το οστρογοθικό του βασίλειο στο Imperium Italiae, με γνώμονα την πρωτοστασία του Χριστιανισμού και τη διατήρηση της νομοθετικής και θεσμικής παρακαταθήκης της αυτοκρατορίας των Ρωμαίων. Επί της ουσίας, λειτουργεί ως ένα είδος «υποκατάστατου» της ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπως αναφέρει και η Σ. Πατούρα: *«Η λαμπρή βασιλεία του (Θεοδώριχου) στην Ιταλία έμοιαζε όλο και περισσότερο με υποκατάστατο της ανατολικής εξουσίας στη Δύση»*²¹⁷.

Ο Θεοδώριχος λειτουργεί, μάλιστα, υποβολιμαία και στο επίπεδο επιρροής και συντονισμού ηγεμόνων της Δύσης προς επωφελεία της Κωνσταντινούπολης. Η εμπειρία του Γότθου ηγέτη, ως στρατηγός για την αυτοκρατορία, αλλά και η απαρέγκλιτη τήρηση

---

²¹⁵ Π. Πολάκης, *ό.π.*, σ. 472- 475.

²¹⁶ Π. Πολάκης, *ό.π.*, σ. 472.

²¹⁷ Σ. Πατούρα- Σπανού, *ό.π.*, σ. 148.

του ρόλου ως θεματοφύλακας χριστιανικών αρχών θέτει ένα πλέγμα σχέσεων που διαχέεται στις ηγεμονικές αυλές της Δύσης. Ακολουθεί το παράδειγμα της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και τις αξίες, από τις οποίες ο ίδιος εμφορείται, φροντίζοντας μέσω επιγαμιών και εκχριστιανισμού των λαών, που σύμφωνα με τη βυζαντινή αντίληψη τελούν υπό ένα κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο βαρβαρότητας. Ο Θεοδώριχος, αντικατοπτρίζοντας, επί της ουσίας, λοιπόν, τη βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική συνθέτει ένα ευνοϊκό πλαίσιο εκχριστιανισμού και πολιτικής διαχείρισης, μεταξύ των λαών της Δύσης, λειτουργώντας ως ενδιάμεσος κρίκος, μεταξύ των λαών αυτών, αλλά και μεταξύ αυτών και της Κωνσταντινούπολης. Γεγονός, που οδηγεί σε δηλώσεις «φιλίας» καιυποτέλειας-θεωρητικά τουλάχιστον- των δυτικών ηγεμονιών προς τη βυζαντινή αυλή²¹⁸.

2.2. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων

Η διευθέτηση του όλου εγχειρήματος από πλευράς Ιωάννου Χρυσοστόμου αναφορικά με τους Γότθους αποτελεί Λυδία λίθο για το, μεγάλης κλίμακας, ιεραποστολικό έργο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Φωτίου και των Ισαποστόλων Κυρίλλου και Μεθοδίου προς τους Σλάβους, πέντε αιώνες αργότερα. Πρόκειται για ιεραποστολικό έργο, του οποίου πέραν της ακραιφνούς ποιμαντορικής μέριμνας, από πλευράς Ορθοδόξου Εκκλησίας, κομίζει έντονα πολιτικά χαρακτηριστικά ρύθμισης και αξιοποίησης ζητημάτων εξωτερικής, αλλά και εσωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας, εφόσον μερίδα Σλάβων κατοικούν και εντός της βυζαντινής επικράτειας.

Πιο συγκεκριμένα, σε μια μακροσκοπική και αφετηριακή σκιαγράφηση, ο χαρακτηρισμός «Σλάβοι» αποδίδεται και περιλαμβάνει ένα γενικό σύνολο, το οποίο, όμως, δεν διατρέχεται πολιτισμικά το ίδιο. Μέχρι σήμερα παρατηρείται μια πανσπερμία και διάχυση στην Ανατολική Ευρώπη από πλευράς Σλάβων, με διακρίσεις, όπως, Νότιοι, Δυτικοί και Ανατολικοί Σλάβοι αντίστοιχα²¹⁹. Δεδομένο, όχι ελάσσονος σημασίας,

---

²¹⁸ *Ο.π.*, σ. 148- 149.

²¹⁹ Ως Νότιοι, επί της ουσίας, χαρακτηρίζονται οι Σλάβοι της Χερσονήσου του Αίμου, δηλαδή, Σέρβοι, Κροάτες, Σλοβένοι και Σλάβοι της Βουλγαρίας. Οι Πολωνοί, οι Τσέχοι και οι Σλοβάκοι ομαδοποιούνται στους Δυτικούς Σλάβους, ενώ Ρώσοι, Ουκρανοί και Λευκορώσοι στους Ανατολικούς Σλάβους. Μ. Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, *Βυζάντιο και Σλάβοι- Ελλάδα και Βαλκάνια (6^{ος}- 20^{ος} αιώνες)*, Θεσσαλονίκη,

καθώς αυτό καθορίζει ισορροπίες, αλλά και τον σχεδιασμό προσέγγισης του Βυζαντίου προς τους Σλάβους. Είναι ενδεικτικό ότι, οι Σλάβοι χαρακτηρίζονται από εσωτερικές έριδες και διενέξεις, στοιχείο το οποίο εξωτερικεύεται και στη μη τήρηση αρραγούς μετώπου απέναντι στην Κωνσταντινούπολη. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση της προσπάθειας του Ρήγα των Ρηγγίνων Λερβούνδου να ενώνει τις Σκλαβηνίες, ως πολιτικές-κοινωνικές ενότητες των Σλάβων, κατά του Βυζαντίου, την περίοδο 676- 678. Απόπειρα, η οποία τελικώς πέφτει στο κενό, ενώ μπορεί να χαρακτηριστεί σχεδόν ως θνησιγενής, εφόσον το πολιτισμικό επίπεδο και η πολιτική- θεσμική οργάνωση των Σλάβων διέπεται από πρωτογονισμό, όπως εντοπίζεται και στις περιοχές εγκατάστασης της βυζαντινής επικράτειας²²⁰.

Γενικότερα, αναφορικά με τους Σλάβους, πρόκειται για ένα λαό που εστιάζει, κυρίως, στην ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Ο χαρακτηρισμός, λοιπόν, «νομαδικός» δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα²²¹, εφόσον οι Σλάβοι επιδιώκουν μόνιμες συνθήκες εγκατάστασης, για εδάφη γόνιμα για την ανάπτυξη των γεωργικών και κτηνοτροφικών τους δραστηριοτήτων. Η ονομασία, άλλωστε, «Σλάβοι» είναι ενδεικτικό των περιοχών που επιλέγουν, καθώς την ονομασία αυτή τη φέρουν φυλές που κατοικούν πλησίον περιοχών με λίμνες, ποτάμια ή έλη²²². Συνθήκες, όμως, πολιτικής σύγχυσης και έντονων μεταναστευτικών κυμάτων για τα γερμανικά φύλα, όπως των προαναφερθέντων Γότθων (Οστρογότθων- Βησιγότθων), αλλά και ο κατακερματισμός των Ούνων, μετά τον θάνατο του Αττίλα το 453, επιφέρει μια ελεύθερη πορεία των Σλάβων, που μέχρι τότε βρίσκεται σε ουνική υποτέλεια, προς τον νότο, η κάθοδος των Σλάβων μέχρι την

Εκδόσεις Βάνιας, 2001, σ. 62. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει κι ο Πολωνός Baudoin de Courtenay, γλωσσολόγος: «δεν υπάρχει ξεχωριστός σλαβικός πολιτισμός κοινός για όλους τους Σλάβους». Αναφέρεται στην Μ. Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, ό.π., σ. 64.

²²⁰ Φ. Μαλιγκούδης, *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κυριακίδη, 2013, σ. 33.

²²¹ Φ. Μαλιγκούδης, ό.π., σ. 23 κ.ε.

²²² Κατά την ερμηνεία μερίδας Σλαβολόγων, η λέξη «Σλάβοι» είναι απότοκος της παραφθοράς του «skloak- sklavs» που νοηματικά αντιστοιχεί σε ποτάμι, λίμνη ή έλος, ως σημαινόμενο. Βέβαια, τρεις επιστημονικές προσεγγίσεις αποδίδουν το χαρακτηρισμό «Σλάβοι» στη σερβική λέξη «slava», η οποία αποδίδει την έννοια της «δόξας» και κατά συνέπεια, ως «ένδοξη» νοηματοδοτείται και η λέξη «Σλάβοι». Σ. Θεοδοσίου, *Βυζάντιο και Σλάβοι: Η ιστορική πορεία των Βαλκανικών κρατών από την κάθοδο των σερβικών φύλων έως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, Εκδόσεις Διάλογος, σ. 49, υπ. 19.

ρουμανική επικράτεια με τρόπο ειρηνικό, με την πρόθεση μιας σταδιακής εισόδου προς τους τοπικούς λαούς. Γεγονός, το οποίο δίνει συγκεχυμένες πληροφορίες σχετικά με τον ακριβή χρόνο της πρώτης σλαβικής καθόδου. Ήδη, όμως, στις αρχές του 6^{ου} αιώνα²²³ οι Σλάβοι εντοπίζονται βορείως του ποταμού Δούναβη, σημείο, όπου οριοθετείται και το Βυζάντιο, αλλά και περιοχή που λειτουργεί ως ορμητήριο στις διάφορες μη στρατιωτικές οργανωμένες επιδρομές των Σλάβων προς την Αυτοκρατορία, αρχής γενομένης από την περίοδο του Ιουστινιανού²²⁴. Κατά την περίοδο, μάλιστα, 602- 640, οι Σλάβοι καταφέρνουν να διεισδύσουν στη χερσόνησο του Αίμου, επιφέροντας σημαντική αναδιαμόρφωση στο υφιστάμενο φυλετικό μωσαϊκό της περιοχής²²⁵.

Αναπόδραστα, η παρουσία των Σλάβων στη Χερσόνησο του Αίμου, αλλά και εντός της βυζαντινής επικράτειας, στην οποία, επίσης, σημειώνονται κύματα Σλάβων, η βυζαντινή πολιτική λειτουργεί αφομοιωτικά με ανοχή στην επιχείρηση ένταξης στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό βίο της αυτοκρατορίας, με προσήκουσα χρήση στρατιωτικής παρέμβασης, σε περιπτώσεις αμφισβήτησης και επιθετικών δράσεων σε βάρος της Αυτοκρατορίας²²⁶.

Υπό το πλαίσιο, λοιπόν, της αφομοίωσης των Σλάβων παρατηρούνται την περίοδο του Ιουστινιανού Α' (527-565), η πρόταση να γίνουν οι νεοφερθέντες φοιδαράτοι (Foederati), μισθοφορικοί, δηλαδή, φρουροί, επιβλέποντες το βόρειο συνοριακό μέτωπο της Αυτοκρατορίας. Έμμεση χρήση των υπηρεσιών τους, κάνει αργότερα ο Ηράκλειος (610-641), εφόσον με διπλωματικά μέσα «επιστρατεύει» τους Σλάβους, υπό τη μορφή αυτονομιστικών κινημάτων απέναντι στους Αβάρους, στους οποίους εκείνη την περίοδο είναι υποτελείς. Οφείλεται να διευκρινιστεί ότι, η περίοδος εκείνη είναι αρκετά κρίσιμη, με το Βυζάντιο να έχει στραμμένο το επιχειρησιακό του βάρος στρατιωτικά στην Ασία και τους Πέρσες, ενώ ταυτόχρονα δέχονται επίθεση από τους Αβάρους επικουρούμενοι

---

²²³ Όπως αναφέρει ο Βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος ο Καισαρείας, ο οποίος ζει τον 6^ο αιώνα (490/507-562) μέσω των έργων του «Περί κτησμάτων» (De aedificiis), Υπέρ των Πολέμων λόγοι (De Bellis) και ανέκδοτη Ιστορία (Historia Arcana ή Anecdota), όπως, επίσης και από άλλες ιστορικές μαρτυρίες, Σ. Θεοδοσίου, *Βυζάντιο και Σλάβοι*, ό.π., σ. 29.

²²⁴ Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Τόμος Α' (324- 610), Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2012, σ. 239.

²²⁵ Βλέπε σχετικά Δ. Α. Ζακυνθινός, *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι, Συμβολή εις την ιστορίαν του Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Αθήναι, εκδόσεις Αετός, 1945, σ. 18 κ.ε.

²²⁶ Μ. Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, ό.π., σ. 87.

από τους υποτελείς Σλάβους. Μάλιστα, σε συνεργασία με τους Πέρσες καταφέρνουν να ορίσουν ένα ασφυκτικό κλοιό περίξ της Κωνσταντινούπολης, το 626, όπου τελικώς αποσοβείται το χειρότερο σενάριο. Η ενέργεια, λοιπόν, του Ηράκλειου κάποια χρόνια αργότερα για απαλλαγή των Σλάβων από την κηδεμονία των Αβάρων, αποτελεί ζήτημα νευραλγικής σημασίας και τελικής επιτυχούς εκδίωξης των Αβάρων, με τη Δαλματία και το Ιλλυρικό να είναι πλέον περιοχές που κατοικούνται από τους Σλάβους- Κροάτες και Σέρβους αντίστοιχα²²⁷.

Παραταύτα, το ζήτημα των Σλάβων συνεχίζει να προκαλεί κραδασμούς στην Αυτοκρατορία, η οποία ταυτόχρονα, όπως προαναφέρεται, λειτουργεί πολυμέτωπα, όχι μόνο σε επίπεδο διπλωματικής, αλλά και στρατιωτικής διαχείρισης με τις κατά τόπους εστίες πρόκλησης που προκύπτουν. Η Κωνσταντινούπολη επιδιώκει, λοιπόν, να σταθεροποιήσει το μέτωπο του βορρά. Ενέργειες, όπως η ανάθεση καθηκόντων μισθοφορικού στρατού, η απασχόληση στον γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα της Αυτοκρατορίας, όπως και οι μετακινήσεις πληθυσμών Σλάβων στην ενδοχώρα του Βυζαντίου ή αντίστροφα η μεταφορά Ελλήνων στις «Σκλαβηνίες» προς αφομοίωση και εξισορρόπηση του Σλαβικού στοιχείου με το Βυζάντιο²²⁸.

Οι Σλάβοι στη χερσόνησο του Αίμου δεν παύουν, όμως, να δρουν επεκτατικά, δημιουργώντας σχήματα «κρατικής» σχεδόν υπόστασης, όπως η σύσταση της «ένωσης των Επτά Σλαβικών Φύλων». Επίσης, η διαρκής δυναμική των Σλάβων επιφέρει και αφομοιώσεις αλλότριων φυλετικών στοιχείων προς το συμφέρον τους, όπως στην περίπτωση των Βουλγάρων. Οι τελευταίοι υποδεέστεροι πολιτισμικά από τους Σλάβους υπόκεινται στη σλαβική επιρροή, με την υιοθέτηση γλώσσας, εθίμων, ηθών και θρησκείας, σε μια περίοδο (7^{ος} αιώνας) έντονης βυζαντινο-αραβικής κρίσης, η οποία θέτει άλλες προτεραιότητες για την Κωνσταντινούπολη. Το μόνο που διατηρείται, επί της ουσίας, είναι η ονομασία «Βουλγαρία»²²⁹.

Και σε αυτήν την περίπτωση, επιστρατεύεται ως διπλωματικό εργαλείο οι θρησκευτικές- εκκλησιαστικές προσεγγίσεις λαών που δρουν αποθαρρυντικά για την Αυτοκρατορία, όπως εξυφαίνεται από πλευράς Σλάβων. Άλλωστε, «πολλές φορές οι

---

²²⁷ Σ. Θεοδοσίου, ό.π., σ. 27-28.

²²⁸ Μ. Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, ό.π., σ. 91.

²²⁹ Σ. Θεοδοσίου, ό.π., σ. 33- 36.

ιεραπόστολοι απεδείχθησαν οι καλύτεροι διπλωμάτες, και λαοί που έμεναν απρόσιτοι στη βυζαντινή επιρροή, μόλις βαπτίσθηκαν υπέκυψαν σ' αυτήν»²³⁰.

Ένεκα ιστορικών συγκυριών και πολιτικών- θρησκευτικών ζητημάτων εντός Βυζαντίου, δεν καθίσταται εξ' αρχής της σλαβικής παρουσίας, η πρωτεροποίηση του εκκλησιαστικού έργου των Ιεραποστόλων. Η περίοδος της Εικονομαχίας (717- 820) λειτουργεί ως τροχοπέδη για την προσήλωση σε μια αποτελεσματική εξωτερική δράση της Εκκλησίας προς όφελος της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός ότι η Αυτοκρατορία ταλανίζεται από τις εσωτερικές έριδες, ουσιαστικά, τής επιτρέπει να κινηθεί υποτονικά με κληρονομιά της, τις όποιες πρωτοβουλίες, λίγο πριν την εκδήλωση του ξεσπάσματος της Εικονομαχίας. Στην ΣΤ' Σύνοδο (680-681) γίνεται λόγος για δυο επιστροφές στη Μακεδονία, ενώ ιδρύεται και η επισκοπή της Αμφίπολης στο σημείο εκβολής του Στρυμόνα, προς ενίσχυση των Βυζαντινών στη Σλαβική παρουσία της περιοχής²³¹.

Η δυναμική επανάκαμψη, όμως, του ιεραποστολικού έργου για το Βυζάντιο συντελείται με την παρουσία του Μέγα Φώτιου, ως Πατριάρχου της Κωνσταντινούπολης και τη μέγιστη συνεισφορά των Ισαποστόλων Κυρίλλου και Μεθοδίου με τη δημιουργία του γλαγολιτικού αλφαβήτου και τη γέννηση της τοπικής Εκκλησίας των Σλάβων. Εκκλησία, η οποία πλέον αποτελεί μέρος της χριστιανικής Οικουμένης, που τελεί υπό την προστασία του Βυζαντινού Αυτοκράτορα²³². Όπως, άλλωστε, αναφέρει και ο ίδιος ο Μέγας Φώτιος *«ή τῶν εἰρημένων ἑτερότης τε καὶ παραλλαγὴ τὴν ἔνοειδῆ καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος ἀπληθύντως τε καὶ ἀπαραλλάκτως ὑποδέξασθαι τὰ ἐφ' οἷς ταῦτα οὐ διεκόλυσεν»²³³.*

Η αναστήλωση, λοιπόν, των εικόνων και το τέλος της Εικονομαχίας συναντά την πολυσχιδή προσωπικότητα του 9^{ου} αιώνα και κύριο εμπνευστή της επαναφοράς και ακμής των ιεραποστολών. Σε διάρκεια εικοσιπέντε ετών, επί της θητείας του, διαδραματίζεται έντονο ιεραποστολικό έργο, το οποίο λαμβάνει τεράστια αναγνώριση και απήχηση, ιδιαίτερα στους κόλπους των Σλάβων. Ο Πατριάρχης Φώτιος, πέραν του εκκλησιαστικού του τίτλου, είναι εξέχουσα μορφή πανεπιστημιακού δασκάλου και

²³⁰ Κ. Χολέβας, *Ελληνισμού ενόρασις*, Αθήναι, Εκδόσεις Πελασγός, 1997, σ. 29.

²³¹ Μ. Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, ό.π., σ. 93.

²³² Κ. Κωτσιόπουλος, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, ό.π., σ. 285.

²³³ Επίσκεψις, 25 (1994) 6.

«πρωτοασηκρήτις» της Αυτοκρατορίας, αρχιγραμματέας της επικράτειας²³⁴. Οι ικανότητες του Μεγάλου Φωτίου είναι αναγνωρισμένες, λοιπόν, σε ένα ευρύ φάσμα εκκλησιαστικής, αλλά και πολιτικής υφής. Για το λόγο αυτό, αναλαμβάνει καθήκοντα Πατριάρχου, το 858, ως επιλογή του ίδιου του Αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', λόγω της εγνωσμένης αξίας του Φωτίου²³⁵ με νωπή την εικόνα του Φωτίου ως λαϊκού, το 855 ή 856, να αναλαμβάνει ως «ασηκρήτις» τη διεύθυνση μέσω αποστολής πρεσβείας προς τους Άραβες την απελευθέρωση των αιχμαλώτων. Καλείται, πλέον, ως Πατριάρχης να φέρει εις πέρας ένα ζήτημα, κομβικής σημασίας για την εξωτερική πολιτική της Αυτοκρατορίας, τον εκχριστιανισμό των, μέχρι τότε, ειδωλολατρών Σλάβων, όπως οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Ρώσοι²³⁶.

Αναφορικά με τους Βούλγαρους, σημαντικές τριβές εντοπίζονται ήδη από τον προηγούμενο αιώνα δράσης του Μεγάλου Φωτίου και αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου. Για το ζήτημα της θρησκευτικής επιρροής, σχετιζόμενη περίπτωση του 8^{ου} αιώνα είναι αυτή του Τέλερικ (767-777) διάδοχος του βουλγαρικού θρόνου, μετά τον Πάγκαν. Η ήττα του Τέλερικ στη Λιθωσόρια της Θράκης (772), τον υποχρεώνει σε πλήρη υποτέλεια στον Κωνσταντίνο Ε'. Οι δυναστικές διεκδικήσεις, όμως, εντός της βουλγαρικής αυλής επιφέρουν και το κύμα εξεγέρσεων από τους Βογιάρους, αναγκάζει τον Τέλερικ να καταφύγει στη Βασιλεύουσα επί αυτοκρατορίας του Λέοντα Δ' του Χαζάρου, του οποίου απολαμβάνει ιδιαίτερα προνόμια, όπως την απόδοση του τίτλου του «πατρίκιου» και τη σύναψη γάμου με την Αθηναία, εξαδέλφη της Αυτοκράτειρας Ειρήνης. Βεβαίως, προηγηθέντων των όλων αυτών είναι η βάπτισή του με το όνομα πλέον Θεοφύλακτος, με ό,τι αυτό συνεπάγεται προς μια μελλοντική προοπτική αντίστοιχης θρησκευτικής-πολιτισμικής επιρροής²³⁷.

---

²³⁴ Ι. Φειδάς, *Ο πατριάρχης Φώτιος και το κήρυγμα της βυζαντινής ιεραποστολής, Μνήμη Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Πρακτικά Συμποσίου (14-17 Οκτωβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1994, σ. 81-90.

²³⁵ Κ. Χρήστου, *Επιδιώξεις της Αποστολής Κυρίλλου και Μεθοδίου εις την Κεντρικήν Ευρώπην*, Κυρίλλω και Μεθοδίου: τόμος εόρτιος επί τη χιλιοστή και εκατοστή επετηρίδι, Θεσσαλονίκη, επιμ. Ι. Ε. Αναστασίου, μέρος Α', 1966, σ. 7.

²³⁶ Α. Κραλίδης, *ό.π.*, σ. 206-209.

²³⁷ Σ. Θεοδοσίου, *ό.π.*, σ. 39- 40.

Η προσδοκώμενη αυτή εξέλιξη έρχεται την περίοδο 863 με 864 εν μέσω εκκλησιαστικών και πολιτικών πρωτοβουλιών. Πιο συγκεκριμένα, το 863 τα αδέρφια από τη Θεσσαλονίκη, Μεθόδιος και Κύριλλος, ως απεσταλμένοι της αυτοκρατορικής αυλής, επί Μιχαήλ Γ' και του πατριάρχη Φωτίου προς τη Μεγάλη Μοραβία, κατόπιν αιτήματος του εκεί ηγεμόνα Ρόστισλαβ, αναλαμβάνουν τη διάδοση της Ορθοδοξίας προς τους Σλάβους. Ιεραποστολή, κατά την οποία, όπως προαναφέρεται, δημιουργείται το κυριλλικό αλφάβητο, σύμφωνα με το ελληνικό αλφάβητο, προσαρμοσμένο στις ιδιαιτερότητες της σλαβικής γλώσσας. Επίσης, προβαίνουν και στη μετάφραση Ιερών κειμένων στη γλώσσα των Σλάβων. Ένα χρόνο αργότερα, ο Μπόρις Α' (852- 889), ο Βούλγαρος βασιλιάς, παραβιάζοντας την τριακονταετή ειρήνη με το Βυζάντιο, επιτίθεται περιοχές της Αλβανίας, της Μακεδονίας και την πόλη της Λυχνίτιδας (μετέπειτα Οχρίδη ή Αχρίδα). Ο φόβος, όμως, του Βούλγαρου Βασιλιά για την αντίδραση των Βυζαντινών, τον οδηγεί τελικά σε αποστολή πρεσβευτών προς τη Βασιλεύουσα, με το αίτημα της βάπτισής του, με ανάδοχο τον ίδιο τον Μιχαήλ Γ'. Το αίτημα λαμβάνει θετική απάντηση, με τον Μπόρις Α' να ονομάζεται πλέον Μιχαήλ, όπως ο αυτοκράτορας και ανάδοχός του. Πρόκειται για τη χρονική στιγμή, κατά την οποία, σύμφωνα και με όσα αναφέρει ο σημαντικός σλαβολόγος Μιχαήλ Λάσκαρις (1903- 1965), σε εργασία του μαζί με τον Γάλλο, επίσης, σλαβολόγο, Andre Vaillant, ορίζεται ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων. Το 864, λοιπόν, με την βάπτιση του πρώτου εν ενεργεία Βούλγαρου ηγεμόνα συντελείται και ο συλλογικός εκχριστιανισμός στη Βουλγαρία. Ένα χρόνο αργότερα, ιδρύεται η Εκκλησία της Βουλγαρίας με τον Αρχιεπίσκοπο Ιωσήφ να τελεί υπό άμεση επικοινωνία και κατευθυντήρια γραμμή τον Οικουμενικό Πατριάρχη²³⁸.

Σηματοδοτείται, κατά αυτόν τον τρόπο, μια νέα περίοδος για τη Βουλγαρία, εφόσον ο εκχριστιανισμός της και η κυριαρχία του σλαβικού αλφαβήτου το 885, το εθνοφυλετικό συνονθύλευμα Σλάβων και Πρωτοβουλγάρων οδηγείται στη σύσταση του λεγόμενου βουλγαρικού λαού, με τον τερματισμό πλέον της «πρωτοβουλγαρικής» περιόδου²³⁹. Παράλληλα, όμως, οικοδομείται και η συνολική πολιτισμική, θρησκευτική και πολιτική συσσωμάτωση των Σλάβων συλλήβδην. Η βυζαντινή αυλή θέτει ως

---

²³⁸ Ο.π., σ. 46- 48.

²³⁹ Δ.Α. Ζακυθινός, *Οι Βούλγαροι από εξελληνισμό εις τον εκσλαβισμόν*, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 56, 1981, σ. 229- 240.

πρελούδιο τον εκχριστιανισμό της Βουλγαρίας για τις υπόλοιπες ιεραποστολικές δράσεις, οι οποίες σαφέστατα προοιωνίζουν πολιτισμική- πολιτική ανακαίνιση και άμεση επιρροή- εξάρτηση από την Κωνσταντινούπολη.

Οι Σέρβοι, λοιπόν, είναι αυτοί που έρχονται επί εποχής Μούτιμ (850- 886) ως βασιλιά στη Ράσκα. Υλοποιείται, λοιπόν, μια σειρά ιεραποστολικών πρωτοβουλιών, υπό το άγρυπνο βλέμμα της αυτοκρατορίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, μέχρι και της τελικής ένταξης των Σέρβων, υπό τη δικαιοδοσία σε εκκλησιαστικό επίπεδο προς την Κωνσταντινούπολη, την εποχή του Βασιλείου Α' του Μακεδόνα (867-886). Η απήχηση και η επιτυχία των Ιεραποστολών λαμβάνει διαστάσεις και θεσμικού μιμητισμού από πλευράς Σέρβων στα βυζαντινά πρότυπα. Υιοθετείται ο δικέφαλος αετός, υπάρχει πλήρη ταύτιση στην τελετουργία αυτή και έντονη αρχιτεκτονική επιρροή με τους Σέρβους να φθάνουν κατά τον 13^ο αιώνα, να σχηματίζουν ένα «μικρό Βυζάντιο», στο οποίο οι ηγεμόνες του τιτλοφορούνται ως «δεσπότες», τονίζοντας τη θεοκρατική τους εξουσία. Μάλιστα, αποτελεί αξιομνημόνευτο ιστορικό γεγονός ότι, όλοι οι επικεφαλής της Σερβικής ηγεμονίας, πλην του πατροκτόνου Στέφαν Ντούσαν, αναγνωρίζονται από την Εκκλησία της Σερβίας ως Άγιοι. Πρόκειται, επομένως, για αντιπροσωπευτικό δείγμα της επιρροής που ασκείται και στους Σέρβους από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η οποία εισπράττει εμπράκτως κέρδη και σε στρατιωτικό επίπεδο, εφόσον για παράδειγμα στην περίπτωση των επεκτατικών τάσεων των Βουλγάρων, κατά τον 10^ο αιώνα, συντελείται μια συντονισμένη δράση Βυζαντινών- Σέρβων προς αναχαίτιση των βουλγαρικών βλέψεων²⁴⁰.

Ο 10^{ος} αιώνας, όμως, φέρει μια ακόμη μεγαλύτερη συγκρουσιακή κατάσταση που αφορά όχι τους Βούλγαρους, αλλά τους Ρώσους, οι οποίοι, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι, φέρουν ένα κοινό γνώρισμα με τους πρώτους. Όπως στην περίπτωση των Βουλγάρων, έτσι και στην περίπτωση των Ρώσων, η ονομασία τους έχει μη σλαβική ιστορική προέλευση, καθώς προέρχεται από τους λεγόμενους Βαραγγούς Ρως. Πρόκειται για φύλα σκανδιναβικής προέλευσης, τα οποία εκμεταλλευόμενα τη θεσμική- πολιτική ανεπάρκεια των Σλάβων της σημερινής δυτικής Ρωσικής Ομοσπονδίας, επιτυγχάνουν την επικράτησή τους σε αυτούς. Τη χρονική περίοδο του έτους 862, όπως αναφέρεται στην παλαιότερη χρονική στιγμή, αναφορικά με τους Ρώσους, «Πρώτο Χρονικό», ο

²⁴⁰ Σ. Θεοδοσίου, ό.π., σ. 48- 50, 119, 129.

Ρούρκο εγκαθίσταται στο ρωσικό βορρά και συγκεκριμένα στην πόλη Νόβγοροδ. Η εξέλιξη αυτή, από μέρους της Σκανδιναβικής καταγωγής Ρούρκο, θέτει τα θεμέλια προς την τελική ίδρυση του Κράτους του Κιέβου από τους Σκανδιναβούς Ρώσους, με την συντριπτική, όμως, μερίδα του πληθυσμού να αποτελείται από Σλάβους²⁴¹.

Η όποια αφομοίωση του μειονοτικού στοιχείου είναι πλέον ζήτημα χρόνου από τους Σλάβους, όπως και η επιθετική εκδήλωση προς το Βυζάντιο, το οποίο φροντίζει, οι ενέργειες των Ρώσων να λειτουργήσουν όχι απλώς αλυσιτελώς για τους επιτιθεμένους, αλλά και προς το μέγιστο όφελος για τους Βυζαντινούς με την ίδια σχεδόν προοπτική εξωτερικής πολιτικής που εντοπίζεται και στους υπόλοιπους των Σλάβων. Πιο συγκεκριμένα, ήδη το 957, συντελείται η πρώτη και προδρομική κρούση θρησκευτικού προσηλυτισμού της συζύγου του Ρώσου ηγεμόνα, Όλγας, συνοδεία και εμπορικών συμφωνιών μεταξύ των δυο πλευρών²⁴².

Η ανάδειξη του Βασιλείου Β' του γνωστού και με το προσωνύμιο «Βουλγαροκτόνος», το 985, τον φέρνει αντιμέτωπο με μια βαθιά πολιτική κρίση εντός της αυτοκρατορίας, με την εξέγερση των στρατηγών και αδερφών Βάρδα. Οι βλέψεις των επαναστατημένων στρατηγών είναι η ανατροπή του αυτοκράτορα και εν συνεχεία ο διαμοιρασμός της αυτοκρατορίας μεταξύ τους²⁴³.

Απέναντι στους εμφανείς κινδύνους που επισείουν οι ενέργειες του σφετερισμού της εξουσίας, ο Βασίλειος Στ' προσβλέπει στη βοήθεια του ηγεμόνα του Κιέβου, ο οποίος τελικώς και ανταποκρίνεται, όπως αναφέρεται και στο παραπάνω κεφάλαιο. Πιο συγκεκριμένα, αποστέλλει 6.000 Βαράγγους Σκανδιναβούς στη Βασιλεύουσα, συμβάλλοντας τα μέγιστα για την καταστολή της εξέγερσης. Παράλληλα, πολιορκεί επιτυχώς τη Χερσόνα της Κριμαίας, ένας από τα παλαιότερα προπύργια του Βυζαντίου στη Μαύρη θάλασσα²⁴⁴.

---

²⁴¹ Βλ. ενδεικτικά S. Cross ed., *The Russian Primary Chronicle*, 1930.

²⁴² Κ. Γιαννόπουλος, *Μεσαιωνικός Δυτικός Πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κυραμάνος, 1993, σ. 500- 503.

²⁴³ Δ. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ιστορία 324- 1071*, Αθήνα, Εκδόσεις Μυρτίδη, 1972, σ. 367- 369.

²⁴⁴ B. I. S. Franklin- J. Shepard, *The Emergence of Rus 750- 1200*, London- New York, Routledge, 1996, σ. 161- 164.

Αρχικά, η δύναμη της παράδοσης και των αρχών για τους διπλωματικούς γάμους, δεν εκλείπει ούτε και στην περίπτωση του ηγεμόνα, όπως αναλύεται και στο επόμενο κεφάλαιο. Οι αντιρρήσεις αυτές, όμως, κάμπτονται λόγω της απειλής του Βλαδίμηρου για διατήρηση της Χερσώνας, υπό την κατοχή του, αλλά και διαδικασία εκκίνησης της εκστρατείας, κατά της ίδιας της Βασιλεύουσας. Στο πλαίσιο αυτό, εντοπίζεται μια αμοιβαία υποχώρηση, εφόσον τελικώς δίνεται το χέρι της Άννας της «πορφυρογέννητης» στον ηγεμόνα του Κιέβου, αλλά υπό τον απαράβατο όρο ασπασμού της χριστιανικής πίστης, εφόσον δεν γίνεται μια βυζαντινή πριγκίπισσα να παντρευτεί έναν μη χριστιανό, κατά την παράδοση και τις αρχές. Τελικά, ο όρος αυτός πραγματοποιείται, όμως, διαμορφώνοντας μια νέα εξέλιξη και για το ρωσικό λαό συλλήβδην, ο οποίος με τη σειρά του ασπάζεται την ίδια πίστη με τον ηγεμόνα του²⁴⁵. Στο πλαίσιο αυτό, βέβαια, να επισημανθεί και το γεγονός ότι, διενεργείται παράλληλα ένας διαγκωνισμός μεταξόδύσης και ανατολής προς τη διεκδίκηση του Ρωσικού λαού θρησκευτικώς και με τις πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις από αυτό²⁴⁶.

Κατόπιν, λοιπόν, όλων αυτών των διεργασιών και της υψηλής διπλωματικής δεξιότητας της Κωνσταντινούπολης και παρακίνησης Ρώσων διανοητών η επιλογή του Βλαδίμηρου συγκλίνει προς το Βυζάντιο²⁴⁷. Η ορθόδοξη πίστη του Βυζαντίου επικρατεί στην ιστορική συνείδηση με την κήρυξη του Ευαγγελίου να πραγματοποιείται στη μητρική γλώσσα των Ρώσων, μεγαλώνοντας ακόμη περισσότερο το χάσμα Δύσης με τη Ρωσική επικράτεια. Οι Δυτικοί δεν εγκαταλείπουν πλήρως τις προσπάθειές τους, αλλά η νοοτροπία επιβολής της λατινικής γλώσσας, ιδιαίτερα στην τελετουργική ζωή τους, οπωσδήποτε αποτελεί ανασταλτικός παράγοντας επιρροής. Αντιθέτως, η βυζαντινή διπλωματία προελαύνει στο ρωσικό χόμα και πολιτικά, πολιτισμικά. Οι εικονογραφίες

---

²⁴⁵ Ό.π., σ. 68.

²⁴⁶ Την περίοδο του Μεγάλου Φωτίου δημιουργείται η πρώτη μεγάλη, αλλά άτυπη ρήξη Δύσης- Ανατολής στο χριστιανικό κόσμο σχετικά με τη δογματική αλήθεια για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος. Δογματική διαφορά, για την οποία ο Μέγας Φώτιος πρωτοστατεί κατά της κακοδοξίας των δυτικών, η οποία οδηγεί στην περίπτωση της κρίσης αυτής το 1054 με το Σχίσμα. Α. Κραλίδης, *ό.π.*, σ. 203.

²⁴⁷ Ν. Ζερκόφ, *Οι Ρώσοι και η Εκκλησία τους*, Αθήνα, Εκδόσεις Αστήρ, 1972, μτφ. Γ. Στεφανόπουλου, σ. 9.

και η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική των Βυζαντινών γίνεται σύμφυτη με την πολιτιστική συνείδηση των Ρώσων²⁴⁸.

Η άμεση κινητοποίηση σε εκκλησιαστικό επίπεδο, από τον εκλεκτό του αυτοκράτορα Βασιλείου, Θεοφύλακτο, εδραιώνει ένα νέο πλαίσιο και πνευματικής αναγέννησης που συντελείται με φρενήρεις ρυθμούς. Το λεγόμενο «Σύνταγμα του Βλαδίμηρου» πιστοποιεί την αλλαγή και στο νομικό πολιτισμό των Ρώσων ως αντανάκλαση του θρησκευτικού προσηλυτισμού τους. Μετά, βεβαίως, τις συμβουλές της βυζαντινής συζύγου του Άννας και του ελληνικού Νομοκανόνα, συστήνεται το εν λόγω νομικό κείμενο και παραδίνεται στο ναό της Θεοτόκου και τους εκκλησιαστικούς άρχοντες -του μητροπολίτη και τους επισκόπους- με το ένα δέκατο των εσόδων της Ρωσίας να αποδίδεται σύμφωνα με το «Σύνταγμα του Βλαδίμηρου», στονπροαναφερόμενο Ναό, ο οποίος για το λόγο αυτό αναφέρεται πλέον ως ο «*Ναός της Δεκάτης*»²⁴⁹.

Ο ηγεμόνας των Ρώσων επηρεάζεται τόσο από το χριστιανικό πνεύμα, που προβαίνει και στη νομοθετική κατάργηση των βασανιστηρίων και της θανατικής ποινής. Πρωτοβουλία, η οποία προκαλεί ακόμα και την έκπληξη των Βυζαντινών, με τον Βλαδίμηρο να αναφέρει πως σε μια Ορθόδοξη κοινωνία δεν μπορεί να υφίστανται τέτοιου είδους νομοθετικές προβλέψεις. Γενικότερα και ο νομικός πολιτισμός των Ρώσων επιδέχεται μια οβιδιακή αλλαγή, κατόπιν των Ιεραποστόλων της Κωνσταντινούπολης, η οποία είναι και αυτή που ορίζει κάθε φορά Μητροπολίτη Κιέβου,ελληνικής, μάλιστα, καταγωγής, ως είθισται²⁵⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, διαμορφώνεται ένα ευρύ πλέγμα, μια «Κοινοπολιτεία», μέσω της Χριστιανικής Οικουμένης, που διαμορφώνει η βυζαντινή πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, ο Ρώσος Dimitri Obolensky αναφέρει: «*Όσον αφορά την Α. Ευρώπη, αυτή η Κοινοπολιτεία πέτυχε τη μεγαλύτερη εδαφική της επέκταση στις αρχές του 11^{ου} αιώνα. Ως το έτος 1000 είχε δημιουργηθεί μια κοινότητα κρατών και εθνών, η οποία εκτεινόταν απ’*

---

²⁴⁸ E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επίκεντρο, 2006, σ. 315- 316.

²⁴⁹ Αν. Αιμ. Ν. Ταχιάος, *Βυζάντιο και Ρωσία: Θέματα Πνευματικών και Πολιτιστικών σχέσεων*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις University Studio Press, 2016, σ. 69-70.

²⁵⁰ Ν. Ζερκόφ, ό.π., σ.11-12, 21-22.

τον κόλπο της Φινλανδίας ως τη Νότια Πελοπόννησο κι απ' την Αδριατική ως τον Καύκασο, κι όλα τους – σε διαφορετικό βαθμό το καθένα όφειλαν πίστη στη Βυζαντινή Εκκλησία και Αυτοκρατορία. Ήταν τότε που αυτή η Ανατολική ευρωπαϊκή κοινότητα απέκτησε μία άνευ προηγουμένου ως τότε πολιτική συνοχή. Και μολονότι οι πολιτικοί δεσμοί της χαλάρωσαν σοβαρά στο δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα και σχεδόν κόπηκαν στα τέλη του 1300, η πολιτιστική της ενότητα όχι μόνο επέζησε των καταστροφικών γεγονότων της περιόδου 1180- 1240, αλλά απέκτησε νέο περιεχόμενο στα χρόνια του ύστερου Μεσαίωνα»²⁵¹.

Ακόμα και ως προς τη δύση της Αυτοκρατορίας, όπως την περίοδο του Οικουμενικού Πατριάρχη Φιλοθέου (1364- 1376), οι Ρώσοι δεν αρνούνται τον ρόλο του ως καθοδηγητή²⁵² ακόμα και μετά τους κλυδωνισμούς εντός της Ορθοδοξίας, λόγω της Συνόδου της Φλωρεντίας, το 1439 για την οποία πρόκειται να γίνει λόγος παρακάτω, και την αναγνώριση της παπικής πρωτοκαθεδρίας με την έντονη αποδοκιμασία των Ρώσων απέναντι στην Κωνσταντινούπολη. Οι βυζαντινο-ρωσικές σχέσεις δεν οδηγούνται σε ένα είδος σχίσματος αντίστοιχο του 1054, παρά, την διαφωνία αυτή, που οδηγεί μάλιστα και στη φυλάκιση του Έλληνα μητροπολίτη Ισιδώρου, ο οποίος συνυπογράφει στη Σύνοδο την απόφαση αυτής, ενώ αργότερα καθαιρείται και ορίζεται καρδινάλιος στη Ρώμη. Μολονότι, οι σχέσεις Ρωσίας και Βυζαντίου είναι τεταμένες, η βαθιά πολιτισμική τομή που δέχονται οι Ρώσοι από την περίοδο των Ιεραποστόλων είναι πλέον κοινή και απαρέγκλιτη πεποίθηση για αυτούς. Στο σημείο αυτό διεκδικούν το ρόλο του μοναδικού και ακραιφνούς εκφραστή της Ορθόδοξης Πίστεως²⁵³. Για το λόγο αυτό, μετά και πριν την τελική Άλωση και πτώση της Βασιλεύουσας, ο Ρώσος ηγεμόνας Ιβάν (1462- 1505) διεκδικεί να οριστεί η Ρωσία, ως ο διάδοχος του βυζαντινού μεγαλείου, με την υιοθέτηση του δικέφαλου αετού και την τιτλοφόρηση του ιδίου ως Τσάρος (Καίσαρας)²⁵⁴.

---

²⁵¹ D. Obolensky, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1991, Τόμος Β', σ. 337.

²⁵² J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, Cambridge University Press, 1989, σ. 173 κ.ε.

²⁵³ Κ. Γιαννακόπουλος, *Μεσαιωνικός Δυτικός Πολιτισμός και κόσμος του Βυζαντίου και του Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κυρομάνος, 1993, σ. 500-503.

²⁵⁴ E. Burns, *ό.π.*, σ. 318.

3. Η βυζαντινή παρακμή και η Δύση

Στο πλαίσιο αυτό, όπως αντανακλάται κι από τα προαναφερόμενα, καλείται να αντιμετωπίσει στο λυκόφως της, σημαντικές, όχι μόνο στρατιωτικές προκλήσεις, αλλά και να εναρμονιστεί με το νέο υποδεέστερο ρόλο της διπλωματικά, εφόσον πλέον υπόκειται στις βουλές των ξένων και για την ακρίβεια, των δυτικών δυνάμεων. Σε όλη αυτή τη νέα πραγματικότητα, η Κωνσταντινούπολη υποβάλλεται στην υποχρέωση συμφωνίας ταπεινωτικών όρων, αλλά παράλληλα δίνεται και η δυνατότητα αποτύπωσης, αποκρυστάλλωσης, όχι δυο απλά διαφορετικών σχολών διπλωματικής σκέψης, αλλά δυο εκ διαμέτρου αντίθετων νοοτροπιών για την εκτέλεση της Υψηλής Στρατηγικής στην εποχή εκείνη, υπό το πρίσμα της ανάμειξης του εκκλησιαστικού παράγοντα, είτε ουσιαστικά, είτε κατ' επίφαση. Είναι χρήσιμη, λοιπόν, η ανάδειξη του πώς λειτουργεί η Εκκλησία της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του πώς η Ρώμη, συγκριτικά και συνολικά, λαμβάνοντας υπόψη και τις προηγούμενες ενότητες του κεφαλαίου, από άποψη λειτουργίας της βυζαντινής διπλωματίας μέσω της Εκκλησίας. Ιδιαίτερα, λαμβάνοντας υπόψη ότι, ο κεντρικός ρόλος του παπισμού στο κατακερματισμένο- φεουδαρχικό μωσαϊκό της Δυτικής Ευρώπης λειτουργεί όχι υπό την αιγίδα της συναλληλίας, αλλά της ευθείας διεκδίκησης μέσω κοσμικής εξουσίας.

Γεγονός, το οποίο από την εμφάνισή του προξενεί και τους πρώτους σοβαρούς τριγμούς μεταξύ Δυτικής Ευρώπης και Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και των αγαστών σχέσεων που διατηρούνται μέχρι εκείνης της στιγμής. Για παράδειγμα, οι Βυζαντινοί σχηματίζουν ένα σημαντικό συμμαχικό δίκτυο με τους Φράγκους ή αλλιώς Γερμανούς²⁵⁵, με τους τελευταίους να κυριαρχούν στην αυγή του 6^{ου} αιώνα στην πλευρά της γηραιάς ηπείρου.

---

²⁵⁵ Η απόδοση του χαρακτηριστικού αυτού ποικίλει για τους Βυζαντινούς από χρονική περίοδο σε χρονική περίοδο. Σε προγενέστερο χρόνο, του 11^{ου} αιώνα, ο όρος «Φράγκοι» έχει ως σημείο αναφοράς το γερμανόφωνο φύλο των Γαλατών/ Γάλλων του πρώιμου μεσαίωνα. Σε αναφορά ιστοριογραφικού περιεχομένου του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα, χρονικά εντεύθεν, δηλαδή, του Σχίσματος του 1054, οι «Φράγκοι» λαμβάνουν ένα ευρύτερο περιεχόμενο, που αφορά το σύνολο των Καθολικών στην Ευρωπαϊκή Δύση. Παράλληλα, η χρήση των όρων λαμβάνει αρνητικό πρόσημο και αντιμετωπίζεται ως έκφραση υποτίμησης προς τους αποσχισθέντες δυτικοευρωπαίους της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Α. Γ. Κ. Σαββίδης- Ν. Γ.

Αναφέρεται κατά τον Γρηγόριο, επίσκοπο Τουρώνων, στην «Ιστορία των Φράγκων», το 508, η εμφάνιση διπλωματικής αποστολής από την Κωνσταντινούπολη στον νεοφώτιστο ορθόδοξο Χλωδοβίκο, Φράγκο βασιλιά, προκειμένου να του απονεμηθεί ο τίτλος του «πατρικίου» ή αλλιώς του ύπατου *honorarius*, όπως αντίστοιχα εντοπίζεται και στην περίπτωση του αρειανόφρονα Θεοδώριχου. Η πολιτική του ορθόδοξου πλέον Αυτοκράτορα Αναστασίου κατά το 591, αποσκοπεί πλέον μέσω των Ορθοδόξων Φράγκων, όχι απλά στην ανάσχεση των δυτικών φυλών που πρόσκεινται στον Αρειανισμό, αλλά και στη συλλήβδην επικυριαρχία της Ορθόδοξης πίστης με την άμεση αναγωγή και της Δυτικής Ευρώπης, κατά αυτόν τον τρόπο στο άρμα του Οικουμενικού προστάτη των Χριστιανών, Αυτοκράτορα της Νέας Ρώμης. Για το λόγο αυτό, ο Αναστάσιος φέρει τους ρωμαϊκούς χαρακτηρισμούς «Francicus» και «Germanicus», άνευ προηγηθείσας πολεμικής επιχείρησης προς αυτούς. Τίτλοι, οι οποίοι υιοθετούνται κι από τον Ιουστινιανό, με τους αντίστοιχους αυτοπροσδιορισμούς «Γερμανικός» και «Φραγκικός», να εντοπίζονται σε πλήθος από νομικά κείμενα των Νεαρών. Επιπλέον, ο Ιουστινιανός, επικαλούμενος την κοινή πίστη, παρακινεί τους Φράγκους σε πολεμικές κινητοποιήσεις σε βάρος των Οστρογότθων, επιτυγχάνοντας μάλιστα, την απόσπαση της Νότιας Γαλλίας από την κυριαρχία των τελευταίων²⁵⁶.

Υπό την κοινή σκέπη της Ορθοδοξίας, οι Φράγκοι καταβάλλουν σημαντικές προσπάθειες στην ανακατάληψη σε Ιταλία και βησιγοθική Ισπανία. Ο Φράγκος Θενθίβερτος Α', ως βουλευτής της Αυστρίας, σε επιστολή του προς τον Ιουστινιανό αναφέρει ότι: «Γνωρίζουμε ότι η μεγαλειότητά σας ευαρεστείται από την πρόοδο και τις επιτυχίες των Ορθοδόξων»²⁵⁷.

Η αφομοίωση και αγαστή συνεργασία των δυο πλευρών αρχίζει να συνιστά δυσλειτουργική με την ανεκτική στάση των Φράγκων στους Λογγοβάρδους που ενστερνίζονται αιρετικές θεολογικές απόψεις, όπως και στην έμμεση στάση από την παπική Ρώμη να υποσκελίζει τον πνευματικό ρόλο της Κωνσταντινούπολης. Βούληση, η οποία, επί της ουσίας, θέτει και ζήτημα και πολιτικής αναδιατύπωσης των όρων

Νικολούδης, *Ο Ύστερος Μεσαιωνικός Κόσμος (11^{ος} – 16^{ος} Αιώνες): Βυζάντιο, Μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλάβοι*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2007, σ. 207- 208.

²⁵⁶ Σ. Πατούρα- Σπανού, ό.π., σ. 149- 151.

²⁵⁷ Αυστριακές Επιστολές, Βερολίνο, Εκδόσεις E. Dummler (MGH, Epistolae III), 1957, αρ. 20, σ. 133.

εξάρτησης από τη βυζαντινή αυλή, με τον εκάστοτε πάπα να θέτει σε ευθεία αμφισβήτηση και το στρατιωτικό εύρος δράσεων της Βασιλεύουσας στη Δυτική Ευρώπη, η οποία στο παπικό άρμα προκαλεί ασυνέχεια στον οικουμενικό ρόλο του Βυζαντινού Αυτοκράτορα στους Χριστιανούς²⁵⁸.

Κύριας σημασίας ενέργεια που πυροδοτεί την έναρξη του χάσματος μεταξύ Δύσης και Ανατολής είναι η σκέψη από μέρους του Πάπα στον Καρλομάγνο, ως τον Αυτοκράτορα της λεγόμενης Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ή αλλιώς *Republica Christiana*²⁵⁹, το έτος 800 στην περίοδο των Χριστουγέννων. Πρόκειται για μια παμφομολογούμενη αμφισβήτηση της αίγλης και της πρωτοκαθεδρίας της Κωνσταντινούπολης μέχρι τότε με την ανάδειξη του Μέγα Φωτίου ως Πατριάρχη τα Χριστούγεννα του 858, το ζήτημα ανακινείται. Στην τελική εκλογή, μάλιστα, του Φωτίου λόγω προηγούμενων ενστάσεων, οι δυο καρδινάλιοι που παραπάνω στην έκτακτη Σύνοδο ορίζει ο Μιχαήλ Γ', δίνουν θετική ψήφο στον Φώτιο. Η επιτυχία αυτή, όμως, της βυζαντινής διπλωματίας είναι βραχύβια, αναφορικά με τη θετική στάση της Δύσης, καθώς ο Πάπας²⁶⁰ χολωμένος στο άκουσμα της είδησης, συγκαλεί Σύνοδο στη Ρώμη και αναθεματίζει τον Πατριάρχη, πλέον, της Κωνσταντινούπολης. Η απάντηση, είναι άμεση με τη Σύνοδο του 867 και τον αναθεματισμό του Πάπα Νικολάου και χαρακτηρισμού αυτού ως αιρετικού, λόγω του *Filioque* και της παραποίησης του Συμβόλου της Πίστεως, κατά αυτόν τον τρόπο. Στο λεγόμενο «Φώτιο Σχίσμα», το πρώτο ουσιαστικό Σχίσμα, τα Πατριαρχεία Ιεροσολύμων, Αντιοχείας και Αλεξανδρείας συστρατεύονται υπέρ της

---

²⁵⁸ Σ. Πατούρα- Σπανού, ό.π., σ. 152-153.

²⁵⁹ Πρόκειται για τη «Χριστιανική Δημοκρατία»- την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που θεμελιώνει ο Καρλομάγνος αναφορικά με το γερμανικό έθνος στοιχειοθετώντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, την κοσμική πτυχή της παπικής εξουσίας στα δυτικά της γηραιάς ηπείρου, κατά την περίοδο του Μεσαίωνα. Η. Bull, *Η άναρχη κοινωνία όπως πριν*, ό.π., σ. 67.

²⁶⁰ «Πάπας προσαγορεύεται τιμητικά ο αρχηγός της Δυτικής Ρωμαϊκής Εκκλησίας και Αρχιεπίσκοπος Ρώμης, που έχει την έδρα του στο Βατικανό, λόφο όπου βρίσκεται στο Ανάκτορό του και είναι η έδρα της Ρωμαϊκής Καθολικής Εκκλησίας. Κατά τους πρώτους χρόνους του Χριστιανισμού τον τίτλο του Πάπα τον έφεραν τιμητικά οι τρεις Πατριάρχες των Πρεσβυγενών Πατριαρχείων (Επισκόπων), της Αλεξανδρείας, της Αντιοχείας και των Ιεροσολύμων, καθώς και διάφοροι Επίσκοποι της Δύσης. Από τη Σύνοδο όμως του 1081 και με διάταγμα του Πάπα Γρηγορίου του Ζ', καθορίστηκε ο τίτλος αυτός να φέρεται μόνο από τον Επίσκοπο της Ρώμης» στο Β. Θεοχάρης, ό.π., σ. 121.

Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας²⁶¹. Στο πλαίσιο αυτό, της άμεσης αντίδρασης του Βυζαντίου, συμπεριλαμβάνεται και το έντονο ενδιαφέρον του Πάπα για τον προσηλυτισμό των Βουλγάρων, ο οποίος και τελικώς αποσοβείται, με τις προαναφερθείσες πρωτοβουλίες του Μεγάλου Φωτίου²⁶².

Στη διάρκεια του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα, ο παπισμός πέφτει σε ανυποληψία, εφόσον αδυνατεί να ασκήσει έλεγχο, ακόμα και στη Δύση, σε επίπεδο διοικητικό- θρησκευτικό. Ο θάνατος του πάπα Νικολάου το 867, σηματοδοτεί μια εποχή ασυδοσίας, εκμαυλισμού του δυτικού κλήρου και αποσύνθεσης, συμπεριλαμβάνοντας και τις αραβικές επιδρομές στο δυτικό χώρο. Σε οκτώ χρόνια υπάρχει η διαδοχή από επτά πάπες, ενώ η ηθική κατάπτωση φθάνει σε τέτοιο βαθμό, ώστε η περίοδος αυτή να καταγράφεται στη σύγχρονη ιστοριογραφία, ως η περίοδος της «πορνοκρατίας». Οι Πάπες την περίοδο αυτή βυθίζονται σε καθεστώς εσωστρέφειας, ώστε οι κατά τόπους ανυπεράσπιστοι κληρικοί, στερούμενοι καθοδήγησης, προβαίνουν στη σύσταση στρατιωτικών δυνάμεων, με απότοκο την περαιτέρω εκκοσμίκευση και σύνδεση με τη φεουδαρχία²⁶³.

Η αναθάρρηση του παπισμού έρχεται την περίοδο του 11^{ου} αιώνα, όπου στη μέση αυτού επιχειρείται η ωμή παρέμβαση του Πάπα Λέοντος Θ' στον εκκλησιαστικό βίο της Νότιας Ιταλίας, η οποία τελεί υπό τη δικαιοδοσία των Πατριαρχείων της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός αυτό, είναι η θρυαλλίδα για την οριστική ρήξη και το Σχίσμα του 1054, σε συνδυασμό με το γεγονός που λαμβάνει χώρα εντός της Αγίας Σοφίας από τον απεσταλμένο του Πάπα, Καρδινάλιο Ουμβέρτο. Ο τελευταίος, στις 6 Ιουλίου του 1054 προσκομίζει Βούλα αφορισμού προς τον Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, Κηρουλάριο, με την εξέλιξη των γεγονότων να είναι παρόμοια αυτής που οδηγεί στο «Φώτιο Σχίσμα» έχοντας και τη στήριξη των τριών Ανατολικών Πατριαρχείων²⁶⁴.

Η Ανατολή, λοιπόν, συνεχίζει να αποτελεί και απροσπέλαστο τείχος για την παπική επιρροή, δεδομένο, το οποίο επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά μέσω και του οριστικού σχίσματος του 1054. Σχίσμα, το οποίο σαφέστατα φέρει πολιτικά στοιχεία και

---

²⁶¹ Ο.π., σ. 294- 295.

²⁶² Κ. Γιαννακόπουλος, *ό.π.*, σ. 157.

²⁶³ Ο.π., σ. 153, 158- 159.

²⁶⁴ Δ. Θεοχάρης, *ό.π.*, σ. 296- 297.

συνέπειες, με τον Πάπα σε σύμπνοια με Ευρωπαίους ηγέτες να οδηγεί στην πρόκληση κινήσεων θρησκευτικού και πολιτικού κέρδους²⁶⁵. Στη Δυτική Ευρώπη, οι εξελίξιςτους Άγιους Τόπους θέτει ζητήματα περί απελευθέρωσης των προσκυνημάτων του Χριστιανισμού και μιας πρώτης τάξης ευκαιρία, μέσω της σύστασης σταυροφοριών για πολιτικά οφέλη²⁶⁶.

Οι Σταυροφορίες συνθέτουν ένα κράμα πολιτικής, στρατιωτικής και θρησκευτικής στόχευσης με κορωνίδα την εφόρμηση στην πλούσια Ανατολή. Πρόκειται για κολοσσιαίο φαινόμενο καταβολής συντελεστών ισχύος της Δύσης, με διάρκεια 173 χρόνων και την πρόκληση ανθενωτικών τάσεων εντός του Χριστιανισμού και άσβεστου μίσους από μέρους των Ανατολικών λαών. Οι ιταμοί ισχυρισμοί εξ Ανατολών είναι το ελάχιστο δείγμα ενός παραδείγματος προς αποφυγή για την Υψηλή Στρατηγική. Ο κατακερματισμός των δυτικών Φέουδων και η έλλειψη μιας κοινής και αποτελεσματικής αντίληψης για τη διπλωματία, αλλά και τη στρατηγική, συνυπάρχουν έγκλειστα σε φαινόμενα παποκαισαρισμού υπό τα απόλυτα συνθήματα, όπως αυτό του «Dens le vault», δηλαδή, «ο Θεός θέλει». Μπορεί μεν η είσοδος των Σελτζούκων- Τούρκων σε περιοχές, όπως η Αίγυπτος, η Συρία και η Παλαιστίνη να σηματοδοτούν μια πιο άτεγκτη στάση προς τους Χριστιανούς, δεν υφίσταται, όμως, ουδεμία διάθεση διπλωματικής εξομάλισης και ίσως διαμόρφωσης ακόμα και του προηγούμενου καθεστώτος που υφίσταται επί Αραβικής κυριαρχίας. Την καταβολή, δηλαδή, της «Ζιζίγιας», φόρου που λειτουργεί ως ένας αναίμακτος διπλωματικός τρόπος επικοινωνίας και ευκολότερης διαβίωσης των Χριστιανών ως περιοχή²⁶⁷.

Για το λόγο αυτό, άλλωστε, η σύγκριση Βυζαντινών και δυτικοευρωπαίων είναι αναπόφευκτη, καθώς όπως η Νάντια- Μαρία Έλ Σέιχ αναφέρει χαρακτηριστικά: «...οι νεοαφιχθέντες Σταυροφόροι, με την «βαρβαρότητα», και την ανοίκεια και εκφοβιστική τους συμπεριφορά, κρίθηκαν κατώτεροι των εκλεπτυσμένων και εξελιγμένων Βυζαντινών»²⁶⁸. Οι βυζαντινές, άλλωστε, πολεμικές επιχειρήσεις, επί Ηράκλειου, κατά

---

²⁶⁵ Βλέπε σχετικά St. Runciman, *The fastern Schism: A study of the eastern Churches during the eleventh and twelfth centuries*, Oxford, Clarendon Press, 1955.

²⁶⁶ Α. Γ. Κ. Σαββίδης- Ν. Γ. Νικούνδης, ό.π., σ. 266- 267.

²⁶⁷ Β. Θεοχάρης, ό.π., σ. 300- 305.

²⁶⁸ Ν. Μ. Έλ. Σέιχ, ό.π., σ. 191.

τον 7^ο αιώνα και του Νικηφόρου Φωκά και Ιωάννη Τσιμισκή, κατά τον 10^ο αιώνα, να μην φέρουν οπωσδήποτε το στοιχείο της σύγκρουσης, αλλά δεν διαδραματίζονται υπό το ίδιο πλαίσιο αντίληψης προς τους Άραβες, όπως στην αντίστοιχη περίπτωση των Σταυροφόρων προς τους εχθρούς τους²⁶⁹. Η Υψηλή Στρατηγική της Κωνσταντινούπολης φροντίζει την οικοδόμηση πνευματικών στύλων με τη διάχυση της κλασικής ελληνικής φιλοσοφίας προς τους Άραβες, ενώ και το έπος του «Διγενή Ακρίτα» μαρτυρεί ότι, οι Αραβικοί λαοί με τους Βυζαντινούς λειτουργούν σε ένα πλαίσιο συμβίωσης. Ο Διγενής (δύο γένη) φέρει καταγωγή Αραβική από τον πατέρα του και βυζαντινή από τη μητέρα του²⁷⁰.

Η σειρά των Σταυροφοριών μέχρι και την Γ' Σταυροφορία δεν αποτελούν αξιοζήλευτα πρότυπα διπλωματίας και στρατηγικής. Οι παθογένειες εντός των Σταυροφοριών και οι έριδες που τις χαρακτηρίζουν, δεν συνεισφέρουν προς το καλύτερο αποτέλεσμα. Παράλληλα, η άτεγκτη σταυροφορική στάση υπέρ το δέον, δεν προκαλεί μόνο την οργή του Ισλάμ, αλλά και των Βυζαντινών. Ληλασίες και τεράστιες οικονομικές καταστροφές σε βυζαντινά εδάφη δεν δίνουν το περιθώριο φιλικής διάθεσης της Κωνσταντινούπολης προς τη Δύση. Γεγονότα, όπως αυτά της Β' Σταυροφορίας και με την κατάληψη της Κορίνθου και της Θήβας, από τον Ρογήρο, ως επικεφαλής των Νορμανδών Σταυροφόρων, με την ταυτόχρονη αιχμαλωσία και μετεγκατάσταση εργατών μεταξιού προς τη Σικελία, δημιουργούν περισσή οργή, η οποία πολλαπλασιάζεται στη συνέχεια με τις βλέψεις του Γάλλου Βασιλιά Λουδοβίκου, για κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, η οποία τελικώς δεν πραγματοποιείται χάρη στους έγκυρους ελιγμούς του Μανουήλ Κομνηνού. Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πνέει, λοιπόν, μένεα προς τους Σταυροφόρους, καθώς και στην Γ' Σταυροφορία δεν λείπουν οι εχθρικές

---

²⁶⁹ Οι Σταυροφόροι έχοντας «υπό μάλης» τα λεγόμενα «έγγραφα άφεσης αμαρτιών» («indulgentiae») από τον Πάπα, επιχειρούν με την υπόσχεση του τελευταίου ότι για τις υπηρεσίες τους θα λαμβάνουν και μεταθανάτιες αμοιβές. Πρόκειται για «εγγυήσεις», οι οποίες δεν συναντώνται στις βυζαντινές εκστρατείες, με τον Κ. Ι. Γιαννικόπουλο να παραθέτει τις σταυροφορίες, ως τη δυτική έκδοση του Τζιχάντ των Μωαμεθανών. Για το λόγο αυτό γίνεται και αναφορά, σύμφωνα και με δυτικές πηγές για σκηνές χάους και σφαγών, ακόμα και εντός Ναών Μωαμεθανών ή Ιουδαίων, σημειώνοντας και την πρόκληση άσβεστου μίσους από μέρους του Ισλάμ προς τους Σταυροφόρους με οξείες αναφορές μέχρι σήμερα. Κ. Ι. Γιαννικόπουλος, ό.π., σ. 348- 358.

²⁷⁰ Κ. Ι. Γιαννικόπουλος, ό.π., σ. 201-203.

και οικονομικές επιζήμιες ενέργειές τους, όπως η ακραία εκμετάλλευση των Λιμανιών της Αυτοκρατορίας, με τα αντίστοιχα οικονομικά επίχειρα σε βάρος του Βυζαντίου. Προάγγελος, όμως, ακόμα περισσότερων δεινών για την Κωνσταντινούπολη αποτελεί η ανάδειξη του Ιννοκέντιου Γ', ως Πάπα στις 8 Ιανουαρίου του 1198 και δημιουργού της Παπικής Θεοκρατίας²⁷¹.

Ο βερμπαλισμός του Ιννοκέντιου Γ' αυξάνει ακόμη περισσότερο και μετά την επιστολή συγχαρητηρίων από τον Αυτοκράτορα Αλέξιο Γ'. Ο νέος Πάπας απαιτεί με εντονότερο, πλέον, τρόπο από τους προγενεστέρους του, την υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και την αναγνώριση του πρωτεύοντα ρόλου της Ρώμης. Πρόκειται για πρωτόγνωρη ενέργεια ασφυκτικής πίεσης και πρόκλησης προς το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης²⁷². Για τον Αλέξιο Γ', η συμμαχία με τον Πάπα είναι στρατηγικής σημασίας, εφόσον τους διακρίνει η κοινή αντιπαλότητα με τον Φίλιππο Βουημίας. Πρόκειται για τον σύζυγο της θυγατέρας του αυτοκράτορα Ισαάκιου Β', ο οποίος τυφλώνεται, εκθρονίζεται και φυλακίζεται από τον Αλέξιο Γ'. Ο Πάπας προθυμοποιείται, λοιπόν, να βοηθήσει με αίτημα την υποχώρηση και αναγνώριση της αυτοκρατορίας της Ρώμης από τη Νέα Ρώμη, κάτι που απαιτεί εμμενώς στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Παράλληλα, συντελείται η προετοιμασία της Δ' Σταυροφορίας προς αναχαίτηση των απίστων στην πορεία τους προς τους Άγιους Τόπους²⁷³. Ενδιαφέρον στην όλη διαδικασία προετοιμασίας έχει το γεγονός ότι, παρά τον όρο μη επίθεσης σε βάρος Χριστιανών, διατυπώνεται εξαίρεση, σε περίπτωση που συντρέχει σοβαρό ζήτημα περί ιερότητας ή ηθικής. Κριτήριο, το οποίο άπτεται στην κρίση του παπικού λεγάτουπου βρίσκεται στις Σταυροφορίες. Εξαίρεση, η οποία καταδεικνύει εμμέσως και τις εν δυνάμει προοπτικές της Σταυροφορίας από μέρους του Ιννοκέντιου Γ'²⁷⁴.

Τελικώς, επέρχεται η πολυπόθητη συμφωνία για τον Πάπα, περί υποταγής της Ορθοδοξίας στον Παπισμό, με τον Αλέξιο Άγγελο, όμως, γιο του εκθρονισμένου και

---

²⁷¹ Δ. Θεοχάρης, ό.π., σ. 308- 309.

²⁷² C. M. Brand, *Byzantium Confronts the West, 1180- 1204*, Cambridge, Harvard University Press, 1968, σ. 224-229.

²⁷³ D. M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα, 3^η έκδοση, 2015, μτφ. Χ.- Α. Μουτσοπούλου, σ. 170- 171.

²⁷⁴ J. GoodFrey, *1204: The Unholy Crusade*, Oxford, 1980, σ. 49-55.

φυλακισμένου Ισαάκιου, με αντάλλαγμα την επάνοδο του τελευταίου στον αυτοκρατορικό θρόνο. Ταυτόχρονα, στα συμπεφωνημένα περιλαμβάνεται και η οικονομική αρωγή προς τη Σταυροφορία για την επίτευξη του στόχου και στα Ιεροσόλυμα. Τον Ιούνιο του 1203 κάνουν την εμφάνισή τους οι Σταυροφόροι στην εξωτερική πλευρά των τειχών της Βασιλεύουσας, επιτυγχάνοντας σύντομα την πτώση της και την επαναφορά του Ισαάκιου και του γιου του στη νομή της εξουσίας. Η αδυναμία της οικονομικής ανταπόκρισης της νέας κεφαλής του Βυζαντίου προς τους Σταυροφόρους, σε συνδυασμό με τη δυσφορία ενεργειών δυσμενών προς την Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως η οικονομική της αφαίμαξη συντείνουν στην εκ των έσω ανατροπή της βραχύβιας νέας αυτοκρατορικής αρχής²⁷⁵.

Η αδράνεια εκπλήρωσης των υποσχέσεων προς τους Σταυροφόρους επιτείνει τις πιέσεις από πλευράς Πάπα. Τον Φεβρουάριο του 1204, ο τελευταίος ενημερώνει τους Σταυροφόρους που βρίσκονται ακόμα στην Κωνσταντινούπολη ότι, η άφεση αμαρτιών και η συνέχεια της αποστολής τους προς την Ιερουσαλήμ είναι υπό αίρεση, εφόσον δεν επιτυγχάνεται η αναγνώριση του Παπικού Πρωτείου από την Ορθόδοξη Εκκλησία²⁷⁶. Πλέον, οι συνθήκες που διαμορφώνονται, οδηγούν στη σύνθεση επίτευξης ενός στόχου, της κατάκτησης της βυζαντινής πρωτεύουσας.

Στις 13 Απριλίου του 1204 η Κωνσταντινούπολη αλώνεται, ενώ τα όσα ακολουθούν από τους Σταυροφόρους, συνιστούν τη χαρακτηριστική βολή σε οποιαδήποτε κατοπινή διπλωματική απόπειρα ουσιαστικής σύγκλισης Ρώμης- Κωνσταντινούπολης, υπό το εκκλησιαστικό πρίσμα. Οι βιαιότητες, η καταστροφή και κλοπή έργων τέχνης και συγγραμμάτων από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τότε, όπως και άνευ προηγουμένου προσβλητική στάση των Σταυροφόρων εντός των Ιερών Ναών²⁷⁷, συνιστούν μια ανεξίτηλη συλλογική μνήμη και a priori αποστέρηση της εσωτερικής συνοχής-νομιμοποίησης στην κάθε απόπειρα συμβιβασμού με τη Δύση.

---

²⁷⁵ Κ. Ι. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 372- 373.

²⁷⁶ V. Gill, *Byzantium and the Papacy 1198- 1499*, Rytgers University Press, 1979, σ. 20.

²⁷⁷ Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Ν. Γ. Νικολαΐδης, *ό.π.*, σ. 194.

Σε αναφορά βυζαντινού χρονογράφου γίνεται η εξής περιγραφή αναφορικά με τα γεγονότα της Άλωσης του 1204: «*Ακόμα και οι Σαρακηνοί θα ήσαν ευσπλαχνότεροι*»²⁷⁸. Γενικότερα, πλήθος μαρτυριών επιβεβαιώνει την πρωτοφανή αγριότητα, ληστρική βαρβαρότητα και καταστροφική μανία. Ο Νικήτας Χωνιάτης, ο Γοδεφρίδος Βιλερδουίνος και ο Ροβέρτος του Κλαρί, αναφέρονται γλαφυρώς στην «αποψίλωση» της Κωνσταντινούπολης. Ο τελευταίος, μάλιστα, αναφέρει ότι: «*Όταν τα πλούτη μεταφέρθηκαν εκεί, ήταν τόσα πολλά, όσα τα χρυσά και ασημένια σκεύη, όσα τα χρυσοκέντητα υφάσματα, όσα τα πλούσια στολίδια, που ήταν κάτι το θαυμαστό το βιοσαυτό που είχε συναχθεί εκεί. Και αφότου πλάστηκε ο κόσμος, τόσο μεγάλος θησαυρός και με τόσο καλοφτιαγμένα αντικείμενα και τόσο πλούσιος δεν είχε αποκτηθεί, ούτε τον καιρό του Αλεξάνδρου, ούτε τον καιρό του Καρλομάγνου, ούτε πριν, ούτε μετά. Και από τη μεριά μου, δεν πιστεύω πως στις σαράντα πιο πλούσιες πόλεις του κόσμου μπορεί να υπάρχει τόσος πλούτος, όσος βρίσκεται μέσα στην Κωνσταντινούπολη και οι Έλληνες μαρτυρούσαν πώς τα δυο τρίτα του πλούτου όλου του κόσμου ήταν στην Κωνσταντινούπολη και το άλλο ένα τρίτο είναι σκορπισμένο στον υπόλοιπο κόσμο*»²⁷⁹. Στο διάβα των Σταυροφόρων αρπάζονται ιερά λείψανα, όπως ο Ακάνθινος Στέφανος και ο Τίμιος Σταυρός, ο οποίος, μάλιστα, τεμαχίζεται προς διαμοιρασμό των Ευγενών. Από θρησκευτικής άποψης της Σταυροφορικής οργής δεν εξαιρείται ούτε και το τζαμί που υφίσταται εντός της Κωνσταντινούπολης, προκειμένου να καλύπτει τα θρησκευτικά καθήκοντα επισκεπτών που ασπάζονται το Ισλάμ²⁸⁰. Παράλληλα, πολλοί αυτοκρατορικοί τάφοι, όπως του Μεγάλου Κωνσταντίνου καταστρέφονται, ενώ η σορός του Ιουστινιανού βεβηλώνεται. Συνολικά, η Κωνσταντινούπολη δέχεται μια τρομερή καταστροφή, η οποία σύμφωνα με τον συμμετέχοντα στη Σταυροφορία και ιστορικό Βιλλεαρδονίνο, είναι μεγαλύτερη σε έκταση από τα τρία μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Γαλλίας συνολικά²⁸¹. Οι ενέργειες

---

²⁷⁸ Αναφέρεται στο Κ. Ι. Γιαννικόπουλος, ό.π., σ. 374. Προφανώς, γίνεται έμμεση αναφορά στο σεβασμό των Σαρακηνών απέναντι στον Πανάγιο Τάφο και στην αβλαβή διέλευσή τους αναφορικά με τους Χριστιανούς και τα περιουσιακά τους στοιχεία, παραμένοντας ανέπαφοι από τους Σαρακηνούς. Βλέπε σχετικά D. M. Nicol, ό.π., σ. 190.

²⁷⁹ Αναφέρεται στον Β. Θεοχάρη, *Η πολιτισμική επιρροή του Βυζαντίου στην Δυτική Ευρώπη και στην Αναγέννηση*, ό.π., σ. 316.

²⁸⁰ Β. Θεοχάρη, ό.π., σ. 314.

²⁸¹ D. N. Nicol, ό.π., σ.189.

των Σταυροφοριών καθίστανται μια ανήκεστος βλάβη και λειτουργεί ως συστημική άρνηση στη λήθη για τον βυζαντινό λαό. Δεδομένο, το οποίο καταγράφεται εμπειρικά, τόσο στο εγγύς μέλλον της αλωμένης πρωτεύουσας του Βυζαντίου, καθώς η όποια βίαιη προσπάθεια «εκλατινισμού» της Εκκλησίας και κατά συνέπεια της κοινωνίας πέφτει στο κενό με την ταυτόχρονη περιθωριοποίηση των όσων λίγων ασπάζονται τον Ρωμαιοκαθολικισμό, ως εξωνημένους²⁸². Ακόμη και η εκλογή του εκ Ρώμης ορμώμενου Θωμά Μοροζίνι, κατά την επικύρωσή του ως Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης δεν συνδράμει, επί της ουσίας, στην ανατροπή του αρνητικού κλίματος για την καθολική έδρα²⁸³.

Ούτε η 51 χρόνων κατάλυση της Αυτοκρατορίας από τους «Φράγκους» ή αλλιώς «Λατίνους» και ο χειρισμός τους προς τους Βυζαντινούς επιφέρει κάποια εξέλιξη προς το θετικότερο, αλλά αντιθέτως βαθαίνει το χάσμα. Η ανακατάληψη του 1261, του κέντρου της πάλαι ποτέ κραταιάς Αυτοκρατορίας αποτελεί μια θνησιγενή προσπάθεια το διάστημα που ακολουθεί μέχρι τη δεύτερη Άλωση του 1453 από τους Οθωμανούς. Κινείται στο ίδιο μοτίβο διπλωματικής στόχευσης για σύναψη συμμαχίας με τη Ρώμη. Σέολο αυτό, μόνιμη επωδός των διαπραγματεύσεων με τον Πάπα είναι η αναγνώριση του πρωτείου του και ο δογματικός ασπασμός του Filioque²⁸⁴.

Γεγονός, το οποίο διαφαίνεται στη Σύνοδο της Λυών το 1274 με τον τότε Αυτοκράτορα, Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο να δέχεται τους όρους εκκλησιαστικής υποταγής της Κωνσταντινούπολης, χωρίς όμως την απαραίτητη εσωτερική νομιμοποίηση, αλλά και την όλη προσπάθεια να κινδυνεύει να λειτουργήσει αυτεπίστροφα για τη βυζαντινή αυτοκρατορία που βρίσκεται σε πλήρη αδυναμία. Η υπογραφή της Συνόδου της Λυών στις 29 Ιουνίου 1274, όχι μόνο φέρει αντίδραση από κλήρο και λαό για τους «Φράγκους», όπως τον χαρακτηρίζει ο Μιχαήλ, ο οποίος θεωρείται πλέον ως ένας εξωμότης που «φραγκεύει»²⁸⁵.

---

²⁸² Κ. Ι. Γιαννικόπουλος, *ό.π.*, σ. 375.

²⁸³ D. N. Nicol, *ό.π.*, σ.192-193.

²⁸⁴ A. Cameron, *Η αζία του Βυζαντίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2017, μτφ. Π. Γεωργίου, σ. 212.

²⁸⁵ Κ. Ι. Γιαννικόπουλος, *Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και η Δύσις, 1258-1282*, Αθήνα, Εκδόσεις Κουλτούρα, 1991, σ. 203, *υπ.*59.

Η Σύνοδος απλά βοηθά στην παράταση πολύτιμου χρόνου. Το 1281, νέος Πάπας αντιλαμβανόμενος την αποτυχία της Συνόδου στην πράξη αφορίζει τον Μιχαήλ Η' και ορίζει ταυτόχρονα και το εμπόδιο του Καρόλου Ανδεγαυού (ντ' Ανζού), ηγεμόνα των Δύο Σικελιών, να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη. Η άμεση αντίδραση του Μιχαήλ Η' στη βούληση του Πάπα να τον αφήσει έκθετο στον κίνδυνο αυτό, τον οδηγεί σε συμμαχία με τον Πέτρο Γ', ηγεμόνα της Αραγωνίας και άσπονδο αντίπαλο του Καρόλου. Μαζί συγκροτούν την εξέγερση στις 30 Μαρτίου το 1282 στο Παλέρμο, τον λεγόμενο «σικελικό εσπερινό», όπως είναι το προσωνύμιο της εξέγερσης, αποδεκατίζοντας τον Κάρολο και απομακρύνοντας, προς τον παρόν τον κίνδυνο που ελλοχεύει για το Βυζάντιο²⁸⁶.

Τα επιτυχημένα διπλωματικά αντανεκλαστικά του Μιχαήλ Η' στην περίπτωση αυτή επιβεβαιώνουν παράλληλα και την λανθασμένη πρώτη ενέργεια Υψηλής Στρατηγικής με τη Σύνοδο της Λυών που συντελείται ακριβώς για τον ίδιο σκοπό αναχαίτισης του Καρόλου Αδεγαυού. Πραγματικότητα, η οποία επιβεβαιώνει απόλυτα και την επικρατούσα αντίληψη μέχρι σήμερα, περί αναντίρρητης ανάγκης εσωτερικής σύμπνοιας σε επίπεδο Υψηλής Στρατηγικής και Στρατηγικής²⁸⁷. Στοιχείο το οποίο αναγνωρίζει ο Ανδρόνικος Β', γιος τον Μιχαήλ Η', με πρώτη επίσημη πράξη την Αποκήρυξη της Συνόδου της Λυών. Οι συνθήκες πλήρους διχόνοιας εντός της Αυτοκρατορίας εγκυμονούν σοβαρότατους κινδύνους με εχθρούς που εποφθαλμιούν το συρρικνωμένο πλέον Βυζάντιο, αναμένοντας την κατάλληλη στιγμή. Οι ενέργειες του Ανδρόνικου Β' για αποκατάσταση της Ορθοδοξίας, η καθαίρεση ιερέων και Αρχιερέων που τάσσονται υπέρ της Συνόδου του 1274, όπως και η διαταγή απολογίας και αναθεώρησης των Πατριαρχείων Αντιοχείας και Αλεξάνδρειας, δίνουν πάλι έναν τόνο Οικουμενικού ρόλου για τον αυτοκράτορα, επιφέροντας παράλληλα και την πολυπόθητη εσωτερική ειρήνη. Ο Παχυμέρης, μάλιστα, βυζαντινός ιστορικός της εποχής εκείνης

---

²⁸⁶ Σ. Ράνσιμαν, *Σικελικοί εσπερινοί: Η ιστορία του μεσογειακού κόσμου στα τέλη του 13^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστης, 2003, σ. 188-191.

²⁸⁷ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Σουν Τζου στην *Τέχνη του Πολέμου: «Χωρίς αρμονία μέσα στο κράτος δεν μπορεί να ξεκινήσει καμία εκστρατεία. Χωρίς αρμονία μέσα στο στρατό δεν μπορεί να σχηματιστεί παράταξη μάχης»*. Σουν Τζου, *Η Τέχνη του Πολέμου*, Αθήνα, εκδόσεις Οδυσσέας- Φορμίγξ, Η' Έκδοση, 2009, μτφ. Δ. Ν. Παυλάκης, σ.43.

αναφερόμενος στις ενέργειες του Ανδρόνικου Β', λέει χαρακτηριστικά: «οι καταγίδες του χθες να γαληνέψουν, να επανέλθει η ειρήνη»²⁸⁸.

Την ανάγκη, βεβαίως, εσωτερικής νομιμοποίησης αντιλαμβάνεται απολύτως και η παπική αυλή. Για το λόγο αυτό και στην περίπτωση της βυζαντινής συγκατάθεσης για την υπογραφή της Συνόδου της Φερράρας/Φλωρεντίας, στις 7 Σεπτεμβρίου του 1434, τίθεται ως απαραίτητος και αναγκαίος όρος η υποτέλεια και δογματική αλλαγή της Εκκλησίας των Βυζαντινών προς τον Ρωμαιοκαθολικισμό²⁸⁹. Βεβαίως και σε αυτήν την περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη την ισχυρή τελικά στρατιωτική δύναμη που συγκεντρώνεται και η Σύνοδος αυτή τελικώς δεν μακροημερεύει, ούτε αποδίδει το τελικό και επιθυμητό αποτέλεσμα για την Κωνσταντινούπολη²⁹⁰.

Διακρίνεται, λοιπόν, μια περίοδος δυο σχεδόν αιώνων, όπου η εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου διαμέσου και του εκκλησιαστικού στοιχείου εστιάζεται στο ζήτημα της αλλαγής του Σχίσματος με την υποτέλεια της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης στη Ρώμη. Η Υψηλή Στρατηγική, λοιπόν, του Βυζαντίου αποπροσωπείται, με την Κωνσταντινούπολη να λειτουργεί ως ουραγός των εξελίξεων, ένεκα βεβαίως της μειονεκτικής θέσης που τη χαρακτηρίζει ευρύτερα. Τα γεγονότα του 1204 αποτελούν, παρά το προηγηθέν Σχίσμα του 1054, την καθοριστικής σημασίας επισφράγιση άσβεστου μίσους των Βυζαντινών προς τη Δύση. Η ιστορική και διπλωματική διάσταση των επιθέσεων των Σταυροφόρων στην Άλωση, συνιστά μια ανοίκεια ενέργεια για την πυρηνική αντίληψη των πραγμάτων στη βυζαντινή διπλωματία. Ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψη και τις παραπάνω ενότητες του κεφαλαίου σχετικά με τον τρόπο δράσης και διαχείρισης του θρησκευτικού στοιχείου σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η αλλίστου μνήμης φράση²⁹¹, που αποδίδεται στον αυτοκρατορικό σύμβουλο, Λουκά Νοταρά επιβεβαιώνει το συμπέρασμα αυτό. Γεγονός που μαρτυρά

---

²⁸⁸ Αναφέρεται στον D. M. Nicol, *Οι Τελευταίοι Αιώνες του Βυζαντίου 1261- 1453*, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα, 7^η έκδοση, 2012, μτφ. Σ. Κομνηνός, σ. 157. Αναφορικά με τις πρωτοβουλίες του Ανδρόνικου Β', στο ίδιο ό.π., σ. 153- 156, 159.

²⁸⁹ Κ. Θεοχάρης, ό.π., σ.287.

²⁹⁰ Βλ. σχετικά, D. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, ό.π., σ. 465- 471 και C. Mango, *Η Ιστορία του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 372 κ.ε.

²⁹¹ «Κρειττότερον ἐστὶν εἶδέναι ἐν μέσῃ τῇ Πόλει φακίολιον βασιλεῶν Τούρκου, ἢ καλύπτραν λατινικὴν», αναφέρεται στην J. Herrin, *Τι είναι το Βυζάντιο*, ό.π., σ. 429.

αφενός την αποτυχία της δυτικής διπλωματίας και αφετέρου επιβεβαιώνει την αποτελεσματικότερη διπλωματία των Βυζαντινών, με την πολιτισμική επίδραση ως κινητήριο μοχλό, είτε μέσω της θρησκείας, ή/και ευρύτερων μεθόδων σύσφιξης σχέσεων, όπως οι διπλωματικοί γάμοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

1. Κριτήρια και Στόχοι

Οι Βυζαντινοί, επιχειρώντας την πλήρη αξιοποίηση της διπλωματικής φαρέτρας, επιστρατεύουν ένα ακόμη χρήσιμο και πολυδιάστατης σημασίας εργαλείο. Απέναντι, λοιπόν, στην αδήριτη ανάγκη της επίλυσης των ζητημάτων στρατηγικής σημασίας για την αυτοκρατορία και τη διαμόρφωση ενός φιλικού περιβάλλοντος με δρώντες της τότε διεθνούς αρένας, εξελίσσουν και προτάσσουν και το φαινόμενο των διπλωματικών ή δυναστικών γάμων. Αυτοί πραγματοποιούνται, προκειμένου να επιτευχθεί η αναχαίτιση όποιας δυσμενούς ενέργειας προς την αυτοκρατορία, αλλά και η ενίσχυση ενός συμμαχικού πλέγματος, το οποίο με τη σειρά του λειτουργεί αποτρεπτικά σε επίδοξους επιβουλείς²⁹².

Βεβαίως, το φαινόμενο αυτό, των διπλωματικών γάμων δεν αποτελεί ένα αυτοφυές ή ενδημικό χαρακτηριστικό των Βυζαντινών. Η ιστορική, όμως, σύνδεση είναι ομολογουμένως ενδιαφέρουσα, καθώς στην αυτοκρατορία της Αρχαίας Ρώμης, η πρακτική αυτή δεν είθισται, εφόσον υπό το πρίσμα της λεγόμενης «Pax Romana», δεν τίθεται ζήτημα εφάμιλλης σχεδόν δύναμης στο διεθνές περιβάλλον της εποχής. Ιστορικό προηγούμενο, όμως, δυναστικών γάμων εντοπίζεται στην περίοδο των διαδόχων του

---

²⁹² R. Macrides, «Dynastic marriages and political kinship» στο: *Byzantine Diplomacy: Papers From the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, επιμ. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot, Variorum, 1992, σ. 263 κ.ε.

Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι οποίοι επιτυγχάνουν συμφωνίες ειρήνης διά μέσω των γάμων²⁹³.

Οι διπλωματικοί γάμοι, λοιπόν, ανήκουν στα λειτουργικά μέσα διεκπεραίωσης ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής και ευρύτερα υψηλής στρατηγικής. Από τη συστηματική χρήση αυτού του μέσου αναδύονται σημαντικά συμπεράσματα πολιτικού, πολιτισμικού, κοινωνικού και διπλωματικού, βεβαίως, χαρακτήρα. Η εστίαση και η εμβρίθεια στη θεμελίωση και εξέλιξη αυτού του φαινομένου, γεννά στην αυτοκρατορία την εισαγωγή αρχών, αλλά και την παράλληλη διεύρυνση οδών ευελιξίας προς χάριν της επίτευξης στόχων στρατηγικής σημασίας. Επί της ουσίας, αρχές και στόχοι λειτουργούν ενίοτε ως στοιχεία αλληλοσυμπλήρωσης ή αλληλοκάλυψης και πότε ως διεστώτα, με την προτεραιοποίηση των στόχων να καθίσταται ως αδήριτη ανάγκη. Γεγονός, το οποίο έρχεται σε άμεση εξάρτηση με το κύρος, τη δυναμική και τη δυνατότητα εναλλακτικών επιλογών, τη χρονική στιγμή όπου πραγματώνεται η προσέγγιση προς τη σύναξη ενός τέτοιου είδους γάμου. Με άλλα λόγια, οι ισορροπίες μεταξύ αρχών και στόχων, στην περίπτωση των διπλωματικών γάμων, αποτελούν οδοδείκτη και της αντίστοιχης κατάστασης, όπου βρίσκεται η αυτοκρατορία την περίοδο εκείνη, είτε σε επίπεδο εσωτερικών, είτε εξωτερικών συσχετισμών.

Παρατηρείται, λοιπόν ότι, μέχρι και την περίοδο του 12^{ου} αιώνα η συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων περί δυναστικών γάμων αφορά την εξαγωγή ή εισαγωγή νυφών από μέρους του Βυζαντίου. Αντιθέτως, μόλις τρεις περιπτώσεις συναντώνται να αφορούν γαμπρούς για τη συνένωσή τους με βυζαντινές της αυτοκρατορικής αυλής, όπως και τη μετεγκατάστασή τους στη Βασιλεύουσα²⁹⁴.

Το ετεροβαρές αυτό σχήμα μεταξύ γαμπρών και νυφών έχει άμεση παραπομπή στο μεγαλείο και στη διεθνή ακτινοβολία, που μέχρι τότε, εκπέμπει το Βυζάντιο και το απόρθητο της Κωνσταντινούπολης. Για το λόγο αυτό παρατηρείται και μια εντατικοποίηση που πλέον παγιώνεται από τον 8^ο αιώνα, αναφορικά με την επισφράγιση

---

²⁹³ E. Luttwak, ό.π., σ. 219.

²⁹⁴ Α. Γ. Παναγοπούλου, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο: 6^{ος}- 12^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2006, σ. 401.

διπλωματικών συμφωνιών, ως προς την παραχώρηση ενός θηλυκού μέλους της αυτοκρατορίας και μάλιστα πορφυρογέννητης²⁹⁵.

Πριν την περίοδο του 8^{ου} αιώνα, η παρουσία της διπλωματικής τριβής με τους δυναστικούς γάμους δεν έχει τον έντονο ρόλο, που συναντάται αργότερα. Η αποτύπωση αυτής της παρατήρησης, βεβαίως, δεν μπορεί να τεθεί σε απόλυτα στεγανά και όρια, καθώς η περίπτωση γάμου του Γερμανού, εξαδέλφου του Ιουστινιανού, κατά το έτος 550, με την Ματασούνθα, εγγονή του Θεοδέριχου του Μεγάλου, αποτελεί παράδειγμα επίτευξης διπλωματικής επιτυχίας, προκειμένου, μέσω του εν λόγω γάμου να νομιμοποιηθεί η παρουσία της αυτοκρατορίας στη χερσόνησο της Ιταλίας. Ο λόγοςέγκειται στο γεγονός ότι, οι Γότθοι, υπό τις διαταγές του Τοτίλα, φιλοδοξούν στην απαγκίστρωση της Ιταλίας από το Βυζάντιο, υπό τη θέα της Ματασούνθας, ως συνέχεια των Γόθων ηγεμόνων Θεοδέριχο και Αθαλαρίχο, τίθενται σε αποχώρηση²⁹⁶.

Βεβαίως, υπάρχουν και μαρτυρίες περί γάμου μεταξύ του Πέρση Βασιλιά Χοσρόη Β' και της Μαρίας, κόρη του αυτοκράτορα Μαυρικίου, το 591. Πρόκειται, όμως, για αναφορές μόνο ανατολικής προέλευσης, οι οποίες αντιμετωπίζονται ως επισφαλείς, σχετικά με την ιστορική πραγματικότητα. Αντίθετα, ως γάμος διπλωματικού χαρακτήρα, επιβεβαιωμένα, κατατάσσεται αυτός του Ιουστινιανού Β' με την αδερφή του χαγάνου των Χαζάρων, απότοκος μίας συντονισμένης μακροχρόνιας πίεσης των

---

²⁹⁵ J. Herrin, *Τι είναι το Βυζάντιο*, ό.π., σ. 279-280, 307, όπου αναφέρεται ότι ο χαρακτηρισμός «πορφυρογέννητος» αναφέρεται στη λεγόμενη «Αίθουσα της Πορφύρας». Πρόκειται για μια αίθουσα σχεδιασμένη από πορφυρίτη ή πορφυρά μεταξωτά υφάσματα, η οποία χρονολογείται πριν από το 750 μ. Χ. εντός του Ιερού Παλατίου. Υπολογίζεται ότι εκείνη τη χρονική περίοδο η πρώτη σύζυγος του Κωνσταντίνου Ε', η Χαζάρα πριγκίπισσα Ειρήνη γεννά τον γιο της, Λέοντα, ως το πρώτο παιδί που γεννιέται στη συγκεκριμένη αίθουσα. Πλέον, ο όρος «πορφυρογέννητος» συνοδεύει τα παιδιά που γεννιούνται στο χώρο αυτό, ο οποίος εξυπηρετεί παράλληλα και την παροχή της εξουσίας στο βυζαντινό θρόνο, ως κληρονομικό δικαίωμα. Για το λόγο αυτό, η έννοια «πορφυρογέννητος/η» τονίζεται με το γεγονός της γέννησης του τέκνου, ενώ ταυτόχρονα ο πατέρας του κατέχει τη νομή της αυτοκρατορικής εξουσίας. Στοιχείο, το οποίο συγκλίνει και μετά την προϊστορία του επιθέτου αυτού, στην εποχή της αρχαίας Ρώμης, όπου χρησιμοποιείται για τα παιδιά των αυτοκρατόρων, παρά το γεγονός ότι το ομώνυμο χρώμα την εποχή εκείνη εντοπίζεται μόνο στα υφάσματα των σπάργανων.

²⁹⁶ G. Ostrogovsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, Ιστορία Α', Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2012, μτφ. Ι. Παναγόπουλος, επιμ. Ε. Κ. Χρυσός, σ. 135.

Βυζαντινών προς αυτούς. Προηγείται, βεβαίως, η κρούση του 625/6 από τον Ηράκλειο υποσχόμενος τη σύναψη γάμου της κόρης του Ευδοκίας με τον χαγάνο²⁹⁷.

Σε μια μακροσκοπική ανασκόπηση μέχρι την περίοδο των αρχών του 8^{ου} αιώνα οι διαπραγματεύσεις για διπλωματικούς γάμους λαμβάνουν χώρα τέσσερις φορές, με πρωτοβουλία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, με σημείο έναρξης το 550. Στις περιπτώσεις αυτές μόνο κατά το ήμισυ τελεσφορούν, ένεκα και της προσεκτικής αντιμετώπισης και διευθέτησης που υπάρχει από μέρους της Κωνσταντινούπολης. Στη δε περίπτωση του Ιουστινιανού Β', όπου το 704 νυμφεύεται την αδερφή του χαγάνου του Χαζάρων, ο ίδιος βρισκόταν υπό εξορία, προσδοκώντας την επάνοδο μέσω αυτού του γάμου. Συνεπώς, πρόκειται για μια περίπτωση, η οποία σαφέστατα ενέχει στοιχεία διπλωματικού ελιγμού, όχι, όμως, με τον επίσημο μανδύα που φέρει μια τέτοιου είδους σύναψη συμφωνίας. Με την ανακατάληψη της εξουσίας, όμως, του Ιουστινιανού το 705, καθίσταται και *de jure* ο πρώτος αυτοκράτορας, με επείσαστη σύζυγο έτερης ηγεμονικής αυλής²⁹⁸.

Σε γενικές γραμμές, όμως, ήδη από τον 6^ο αιώνα διακρίνεται ένα πλέγμα ελέγχου πληροφοριών και λειτουργίας αρχών, εναρμονισμένα με το *status quo* της αυτοκρατορίας, εφόσον, μέσω αυτών των γάμων επιχειρείται μια επωφελής διπλωματική συμφωνία για το Βυζάντιο. Πρέπει, λοιπόν, να αντανακλάται και η υπεροχή της αυτοκρατορίας, έναντι των υπολοίπων με κώδικες συμπεριφοράς, διακρίσεων και απαγορεύσεων. Αστρολαύνος όλων αυτών εντοπίζεται στο έργο του Κωνσταντίνου Ζ', «*De administrando imperio*», το οποίο αποσκοπεί στην καθοδήγηση του Ρωμανού Β', γιού του αυτοκράτορα. Χαρακτηριστικό δείγμα των οδηγιών αυτών σχετικά με τους διπλωματικούς γάμους είναι η καθολική άρνηση για οποιαδήποτε συσχέτιση της αυτοκρατορίας με «άπιστα» και «άτιμα» βόρεια έθνη. Σε προνομιακή θέση, τοποθετείται μόνο το έθνος των Φράγκων, λόγω του ομόθρησκου και ορθόδοξου, εφόσον δεν υφίσταται μέχρι τότε Σχίσμα, αλλά και λόγω της ευγενικής καταγωγής που τούς αποδίδεται. Στην προκείμενη περίπτωση δεν λησμονείται και το γεγονός ότι, η ετεροθαλής αδερφή του αυτοκράτορα, Άννα είναι αρραβωνιασμένη με τον Καρολίνιο

²⁹⁷ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 402.

²⁹⁸ Ό.π., σ. 402.

Λουδοβίκο Γ'²⁹⁹. Επιπλέον, αναφορικά με τα υπόλοιπα έθνη, η διαφορετική ηθική και κατά συνέπεια νομική διαφορά των δύο δρώντων επιφέρει αναπόφευκτα αντεγκλήσεις και εξοβελισμό του αρχικού σκοπού φιλίας και συμμαχίας. Υπό το πρίσμα αυτό, όμως, διατυπώνεται και μία άλλη οπτική αντίληψη, από τον Αρέθα, αρχιεπίσκοπο Καισαρείας, ο οποίος διαβλέπει ότι, μέσω της σύναψης γάμων με αυτά τα έθνη, επέρχεται και η πολιτισμική τους ανακαίνιση- πρόοδος. Στοιχείο, για το οποίο γίνεται λόγος παρακάτω³⁰⁰.

Το διπλωματικό ενδιαφέρον, πλέον, όμως, μετατοπίζεται από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα προς τους Χαζάρους, προς αναχαίτιση των Αβαρικών και Περσικών επιβουλών, ή και για την εξασφάλιση της βυζαντινής πρωτοκαθεδρίας, όπως αναφέρεται παραπάνω, για την περίπτωση του Ιουστινιανού Β'. Το 733 επιδιώκεται η περαιτέρω ενδυνάμωση και παγίωση συμμαχίας με τους Χαζάρους, εφόσον ο Κωνσταντίνος Γ' έρχεται σε γάμου κοινωνία με την εκχριστιανισμένη κόρη του Χαγάνου³⁰¹.

Η ανάδειξη του Βασιλείου Α' (867- 886) στην κορυφή της βυζαντινής εξουσίας, εκτός από την μακεδονική δυναστεία, εισάγει μια ακόμη σύσφιξη σχέσεων με τους Χαζάρους μέσω ενός βυζαντινού πρίγκιπα με μέλος της Χαζαρικής αυλής. Η βάπτιση της Χαζάρας πριγκίπισσας, η οποία πλέον ονομάζεται Ειρήνη, καταδεικνύει με τον πιο πρόδηλο τρόπο την εικόνα αυστηρότητας και αρχών, που επιθυμεί η αυτοκρατορία να εκπέμπει προς το εξωτερικό, αλλά και προς τις συστάσεις στο εσωτερικό της. Παράλληλα, όμως, η πρωτοβουλία της τέλεσης αυτού του γάμου υψώνει και τείχος προς τον κοινό εχθρό, τους Άραβες, καθώς, λίγα χρόνια πριν το διπλωματικό αυτό γάμο, το 726, η Νίκαια και η Καισάρεια τελούν υπό Αραβική κυριαρχία. Ο αυτοκράτορας και πατέρας του Κωνσταντίνου Ε', Λέων Γ', αποβλέπει στο συμμαχικό σχηματισμό Βυζαντινών-Χαζάρων, ως κοινοί αποδέκτες των αραβικών επιθετικών ενεργειών, οι οποίες επεκτείνονται πλέον σε Αρμενία και Καύκασο³⁰².

---

²⁹⁹ Ο.π., σ. 403.

³⁰⁰ Κ. Νικολάου, *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια «μετ' αλλοφύλων και αλλογλώσσων» (17^{ος}- 19^{ος} αι.): Το Βυζάντιο και οι ξένοι* 4, Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλιανδρή Χορν, σ. 10.

³⁰¹ Ο.π., σ. 20.

³⁰² Γ. Μωυσειδου, *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Βασιλόπουλος, 1995, σ. 291- 292.

Λίγες δεκαετίες αργότερα, εξαδέλφη της αυτοκράτειρας Ειρήνης παντρεύεται τον Τελέριγο, έκπτωτο Βούλγαρο ηγεμόνα, το 776/7. Η συνολική, όμως, αποτίμηση των πραγμάτων, σχετικά με τους διπλωματικούς γάμους την περίοδο αυτή, αποφαίνεται στο ότι, ως επί των πλείστων, αφορά μέλη δυτικών ηγεμονιών, οι οποίες αντιμετωπίζονται ως αναδυόμενες δυνάμεις. Δεν τούς αναγνωρίζεται, όμως, οποιοδήποτε προβάδισμα έναντι των Βυζαντινών για το λόγο αυτό, ενώ συνήθως οι πρωτοβουλίες ανήκουν στην πλευρά των Βυζαντινών σχεδόν, κατά κόρον, εκείνη την περίοδο, η επιγαμία ενός γιου του αυτοκράτορα προς μια κόμη του Φράγκου, αντίστοιχα, ηγεμόνα, προς ανάδειξη της δυναμικής και επιρροής του πρώτου έναντι του δεύτερου συμβαλλόμενου μέρους³⁰³. Αυτό, όμως, δεν μειώνει ή να υποτιμά την προοπτική επιρροής και από μέρους των βυζαντινών πριγκιπισσών.

Γεγονός, το οποίο εντοπίζεται και το 842, όταν ο αυτοκράτορας Θεόφιλος προτείνει για τον Λοθάριο Α' για τη σύναψη γάμου μεταξύ μία εκ των τριών θυγατέρων του με τον γιο του δεύτερου, Λουδοβίκο Β'. Περίπτωση, η οποία, όμως, πάλι αποδίδεται περισσότερο σε ζητήματα αμιγώς διπλωματικής- υψηλής στρατηγικής επιβίωσης, ένεκα και του κινδύνου της επιθετικής διάθεσης των Αράβων προς τα βόρεια. Άλλη μία, δηλαδή, περίπτωση ανακολουθίας ή παράβλεψης της παράδοσης της αυτοκρατορίας στο βωμό της τέλεσης στόχων πολιτικού- πολεμικού χαρακτήρα³⁰⁴.

Την πρωτοβουλία των κινήσεων στη σύναψη διπλωματικών γάμων συνεχίζει να διατηρεί η Κωνσταντινούπολη και το επόμενο χρονικό διάστημα του 8^{ου} – 9^{ου} αιώνα, στο οποίο διαπραγματεύεται την προοπτική εννέα γάμων. Στους επτά από τους εννέα σχεδόν γάμους, η πρωτοβουλία ανήκει στο Βυζάντιο, ενώ τρεις μόνο συνολικά ευοδώνονται. Στην παρούσα περίπτωση, αξιοσημείωτη είναι η προσήλωση προς τη Δύση, εφόσον οι έξι από τις επτά ανεπιτυχείς προσπάθειες αφορούν τους Φράγκους. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τους Χαζάρους στη Φραγκική ηγεμονία συνεπάγεται από την δυσμενή εξέλιξη για το Βυζάντιο, της απονομής του τίτλου του Πατρικίου από τον Πάπα Στέφανο Β' στον Πιπίνο τον Βραχύ, το 754. Η ενέργεια αυτή ουσιαστικά νομιμοποιεί στα μάτια του πάπα τις πρωτοβουλίες των Φράγκων ηγεμόνων προς την Ιταλική

---

³⁰³ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 404.

³⁰⁴ T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident dequils la Fondation des etats barbares jusqu' aux croisades (407- 1096)*, Athenes, 1980, σ. 169 κε.

χερσόνησο για ένοπλη εφόρμηση, διακυβεύοντας έτσι τα βυζαντινά δικαιώματα στην περιοχή³⁰⁵.

Η μείζονος σημασίας, αυτή πλοκή των πραγμάτων και η εγρήγορση από πλευράς Βυζαντίου αποκρυσταλλώνεται, πέρα από την ποσοτική και την ποιοτική διάσταση των προτάσεων γάμων, καθώς, ο βαθμός σημαντικότητας του οφέλους για την αυτοκρατορία αντιστοιχεί και στο βαθμό συγγένειας του αυτοκράτορα με το υποψήφιο, προς γάμο, πρόσωπο. Σε αντίθεση, λοιπόν, με περιπτώσεις όπως αυτή του Βούλγαρου Τελέριγου, στις διαπραγματεύσεις με την ηγεμονική αυλή των Φράγκων, από πλευράς Βυζαντίου, γίνεται λόγος για τα τέκνα του αυτοκράτορα- ως επί το πλείστον- γιοι. Στο σημείο αυτό, να επισημανθεί ότι, μέχρι και το 867, στην παράδοση των Βυζαντινών δεν εντοπίζεται κανένα θηλυκό μέλος της αυλής, με στενή συγγένεια προς τον αυτοκράτορα να έχει συνάψει γάμο εκτός των τειχών της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Δεδομένο, το οποίο μεταβάλλεται για τους τρέχοντες πολιτικούς και διπλωματικούς συσχετισμούς, δημιουργώντας παράλληλα μέχρι τότε ένα πλαίσιο ισχυρού γοήτρου για τις ακριβοθώρητες βυζαντινές πριγκίπισσες, ενδεικτικό και των προθέσεων της Κωνσταντινούπολης για τη Δύση³⁰⁶.

Οι εξελίξεις που ακολουθούν στο διεθνές σύστημα της περιόδου του 9^{ου} – 11^{ου} αιώνα, θέτουν μετ' επιτάσεως την πραγματοποίηση γαμικών διαπραγματεύσεων της αυτοκρατορίας με τη Δύση. Σχεδιασμοί, οι οποίοι ευλόγως τίθενται σε δράση, λαμβάνοντας υπόψη τον επαπειλούμενο κίνδυνο να απωλέσει το Βυζάντιο τα κεκτημένα του στη δυτική πλευρά της περιφέρειάς του. Σενάριο, το οποίο τελικώς δεν αποσοβείται, καθώς το 1071 συντελείται η νορμανδική κατάληψη του Μπάρι και της συρρίκνωσης της βυζαντινής επικράτειας στο δυτικό τομέα. Προκειμένου, λοιπόν, να αποφευχθεί η ανήκεστος αυτή βλάβη στο πεδίο κυριαρχίας της Κωνσταντινούπολης, καταστρατηγούνται αρχές για τη διετέλεση γάμων, ιδιαίτερα με τα τέκνα της αυτοκρατορικής οικογένειας. Το μοτίβο των πρωτοβουλιών από μέρους των Βυζαντινών και της στόχευσης σε δυτικές ηγεμονίες, παραμένει το ίδιο, πλαισιωμένο με την απαραίτητη επαυξημένη διπλωματική κινητοποίηση. Οι εικοσιτέσσερις προσπάθειες διαπραγματεύσεων, εκ των οποίων, οι δεκατρείς προερχόμενες από την αυτοκρατορία,

---

³⁰⁵ Ό.π., σ. 145- 146.

³⁰⁶ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 405- 406.

αποδεικνύουν του λόγου το ασφαλές. Τις περιόδους 900/1, 944 και 972 πραγματοποιούνται γάμοι με μέλη ηγεμονιών της Ιταλίας και της Γερμανίας και το 1004 με τους Βενετούς δόγηδες. Παράλληλα, όμως, συνάπτονται γαμικές σχέσεις με Βουλγαρία (927), δύο φορές με Κίεβο (988/9, 1046), δύο φορές με Γεωργία (1031/2, 1071/2) και μια φορά με Μεγάλη Αρμενία (1030/32)³⁰⁷.

Η γενική εικόνα των διαπραγματεύσεων υποδηλώνει μια πολυμέτωπη προσπάθεια διεθνών ισορροπιών, εφόσον η γεωγραφική εμβέλεια και κατ' επέκταση συνύπαρξη με περισσότερους έτερους δρώντες- επιβουλείς, καθιστά ως απαράδεκτη τη μη επαγρύπνηση της βυζαντινής διπλωματίας και στα υπόλοιπα γεωγραφικά πεδία δράσης της. Ενδεικτικά της πολυσχιδούς διπλωματικής άσκησης πρωτοβουλίας των Βυζαντινών αναφέρεται η περίπτωση του Κιέβου, η οποία εδράζεται σε μια τομή για τις αρχές της αυτοκρατορίας. Ο λόγος έγκειται στο ότι, ο γάμος του 988/9 μεταξύ του Ρώσου ηγεμόνα Βλαδίμηρου και της «πορφυρογέννητης» Άννας δεν συνάδει με τη βυζαντινή παράδοση περί μη γάμου με κόρη αυτοκράτορα με άλλο έθνος και μάλιστα μηχριστιανού.

Προς καλύτερη κατανόηση της μεγάλης αλλαγής που επιφέρει ο συγκεκριμένος γάμος, είναι χρήσιμο να γίνει αναφορά στο έτος 972, όπου ο Όθωνας Α', μετά κόπων και βασάνων, καταφέρνει να αποσπάσει την επίνευση των Βυζαντινών για τη σύναψη γάμων των γιων του Όθωνα με μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας. Η νύφη, όμως, της βυζαντινής αυλής δεν είναι «πορφυρογέννητη», αλλά ανιψιά του Ιωάννη Τσιμισκή, επιλογή, η οποία επιφέρει αντιδράσεις ορισμένων, λόγω της πραγματοποίησης του μακροχρόνιου αιτήματος του Γερμανού αυτοκράτορα για κόρη του αυτοκράτορα. Στην προκειμένη περίπτωση, ο Όθωνας αγνοεί τις φωνές που ζητούν την επιστροφή της νύφης στην Κωνσταντινούπολη, αποδεχόμενος τη συγκεκριμένη συμφωνία, εφόσον μέσω αυτού του γάμου δρέπει καρπούς γοήτρου, αλλά και επίλυσης εδαφικών εκκρεμοτήτων στην Κάτω Ιταλία. Το 972, η συμφωνία αυτή, παρά τις παλινωδίες της, λαμβάνει αίσιο τέλος, με τον Όθωνα Β' να νυμφεύεται τη Θεοφανώ, εκπληρώνοντας όμως, μερικώς το αρχικό αίτημα της γερμανικής πρεσβείας με επικεφαλής τον Γέρωνα³⁰⁸. Το διακύβευμα, άλλωστε, είναι πολύ μεγάλο, εφόσον ο προκάτοχος του Τσιμισκή, Νικηφόρος Φωκάς

---

³⁰⁷ Ο.π., σ. 406.

³⁰⁸ Κ. Νικολάου, ό.π., σ. 38.

έχει συγκρούσεις με τον δυτικό ηγεμόνα στην Ιταλία, ενώ ο Τσιμισκής επιδιώκει να κλείσει το δυτικό μέτωπο μέσω του γάμου, ώστε απρόσκοπτα να αντιμετωπίσει τους Άραβες ανατολικά³⁰⁹.

Όπως, όμως, στην παραπάνω περίπτωση του Όθωνα καταγράφεται ένας διαλλακτικός χειρισμός, από μέρος του Γερμανού ηγεμόνα, την ίδια ελαστικότητα καλείται λίγα χρόνια αργότερα να επιδείξει αυτή τη φορά, η βυζαντινή πλευρά. Η, άνευ προηγουμένου, επιλογή γάμου του αλλοεθνή και μη χριστιανού Βλαδίμηρου με την «πορφυρογέννητη» Άννα, είναι μεν πρωτόγνωρη για τη βυζαντινή παράδοση και τις αρχές, αλλά όχι απερίσκεπτη, για τους λόγους που αναλύονται στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η, νευραλγικής σημασίας, αυτή αρωγή απαιτεί ένα διόλου ευκαταφρόνητο αντίτιμο, το γάμο του Βλαδίμηρου με την «πορφυρογέννητη» Άννα, αδελφή του αυτοκράτορα. Για τον Βασίλειο Β', διαφορετική επιλογή από τη θετική απόκρισή του δεν μπορεί να υπάρξει, όπως συμβαίνει και στις προηγηθείσες περιπτώσεις του Όθωνα Α' και του Γάλλου Ούγο Καπέτου, οι οποίοι αιτούμενοι την Άννα για σύζυγο των γονιών τους αντίστοιχα, προσκρούουν στην άρνηση και τις αρχές της βυζαντινής παράδοσης³¹⁰.

Το θρησκευτικό στοιχείο, ομολογουμένως, ακόμη και υπό αυτές τις συνθήκες αποτελεί αναπόσπαστο και σχεδόν αδιαπραγμάτευτο στοιχείο και για τους διπλωματικούς γάμους, εφόσον, ακόμη και στην περίπτωση του 969, όπου πάλι η αυτοκρατορική πολιτική λοξοδρομεί των κανόνων της γαμικής παράδοσης, υπερτονίζεται ως αντίβαρο στοιχείο εξισορρόπησης η κοινή θρησκευτική ταυτότητα. Πρόκειται για την πρόταση γάμων του Νικηφόρου Β' προς τη βουλγαρική αυλή, μεταξύ των γιών του, Κωνσταντίνο Η' και Βασίλειο Β' και δύο Βουλγάρων πριγκιπισσών. Στην περίπτωση αυτή, η αντίληψη σχηματισμού συμμαχίας με τους Βούλγαρους, προς αποτροπή επιθετικής ενέργειας του Σβιατοσλάβου, Ρώσου ηγεμόνα, συνεπικουρείται από το ομόθησκο των δύο πλευρών, προς κάμψη των όποιων αντιρρήσεων σχετικά με τη γαμική πολιτική³¹¹.

---

³⁰⁹ E. Luttwak, ό.π., σ. 225.

³¹⁰ Αν. Αιμ. Ν. Ταχιάος, ό.π., σ. 67.

³¹¹ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 407.

Οι εξελίξεις, πλέον, σε ζητήματα διεθνών τριβών και προσπάθειας της μιας δύναμης να υπερκεράσει τα εμπόδια που παρατάσσει ο αντίπαλος, συνθέτει το κλίμα μιας ολοένα και επιταχυνόμενης διαδικασίας σύναψης γάμων συνδυαστικά ή μη με την παράδοση αυτών. Το 1046, λοιπόν, πραγματοποιείται ένας ακόμη γάμος μεταξύ Βυζαντίου και Ρωσικής ηγεμονίας, προς αναχαίτησή της των λαών της στέπας. Τη δε περίοδο 1068/71 ένας γάμος με τους Ούγγρους προσβλέπει στην κοινή απώθηση της εχθρικής πορείας των Σελτζούκων Τούρκων³¹².

Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι το γεγονός που λαμβάνει χώρα το 1071/2, με το γάμο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ' και της Μαρίας από την αυλή της Γεωργίας, καθώς, χρειάζονται περίπου 300 χρόνια από το γάμο του 735, μεταξύ Βυζαντινών και Χαζάρων, για την τέλεση γάμων του ίδιου του αυτοκράτορα με σύζυγο άλλου έθνους, αντανακλώντας τον κίνδυνο στον οποίο εισέρχεται η αυτοκρατορία, λόγω του τουρκικού κινδύνου εξ ανατολών, αλλά και συν τω χρόνω και με τους Νορμανδούς, οι οποίοι, επίσης, εποφθαλμιούν την αυτοκρατορία. Για το λόγο αυτό, ο αυτοκράτορας φροντίζει τη σύσφιξη σχέσεων, τόσο με τους Βενετούς, όσο και με τη Νορμανδική ηγεμονία, μέσω γαμικών συμφωνιών, μετά βεβαίως το 1071. Στην περίπτωση των Βενετών, ο Μιχαήλ Ζ' έρχεται σε συμφωνία τέλεσης γάμου της αδερφής του Θεοδώρας με τον Βενετό δόγη, Domenico Silvio, παραχωρώντας τον τίτλο του «πρωτοπρόεδρου»³¹³.

Παρόμοια τακτική ακολουθεί και για τον Νορμανδό Ροβέρτο Γυϊσκάρδο, ο οποίος έπειτα από τη γαμική συμφωνία, λαμβάνει το αξίωμα του «νοβελίσιμου», τίτλος ο οποίος είναι συγκρίσιμος μόνο με αυτού του καίσαρα. Στοιχείο, που καταδεικνύει την κρισιμότητα της κατάστασης, εφόσον ο Μιχαήλ Ζ' αποζητά, εναγωνίως, τρόπους παύσης του νορμανδικού «κύματος» προς την αυτοκρατορία. Με αυτό αποσκοπεί στημετατόπιση κέντρου βάρους στομέτωπο του τουρκικού κινδύνου. Μέσω, λοιπόν, των διπλωματικών αυτών γάμων, ο αυτοκράτορας επιδιώκει την οικοδόμηση θετικά διακείμενων προς αυτόν σχέσεις στη δυτική πλευρά, εφόσον τίθεται ζήτημα στρατηγικής ασφυξίας στην προοπτική μιας πολυμέτωπης αντιμετώπισης, παραβλέποντας τους κύριους άξονες αρχών της

³¹² Ο.π., σ. 409.

³¹³ K. N. Ciggar, *Western travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962- 1204: Cultural and political relations*, Leiden- N. York- Koln, Εκδόσεις Brill, 1996, σ. 267.

γαμικής πολιτικής³¹⁴. Βεβαίως, έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι, ακόμα και σε αυτή τη δυσμενή θέση για τον Μιχαήλ Ζ' και την αυτοκρατορία, το κύρος και η διεθνής ακτινοβολία και το δέος συνεχίζεται να υφίσταται στη διπλωματική κονίστρα, εφόσον, παρά τους όποιους κλυδωνισμούς, η Κωνσταντινούπολη δεν έχει υποστεί ακόμη κάποιο ανεπανόρθωτο κλονισμό στο γόητρό της, όπως αυτός του 1204. Παρατηρείται, λοιπόν, να γίνεται λόγος για «υποτέλεια», «υποταγή» και «εύνοια», όροι οι οποίοι συναντώνται σε επίσημα διπλωματικά έγγραφα, όπως στο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Ζ', που ενεχυριάζεται στο Ροβέρτο Γυϊσκάρδο προς υπογραφή³¹⁵.

Η περίοδος, λοιπόν, μεταξύ 1071- 1204 καταγράφεται, ουσιαστικά, ως ένα μεσοδιάστημα- μεταίχμιο μετατόπισης ισορροπιών αρχών- στόχων για τους διπλωματικούς γάμους. Το σχεδόν ανημένο ύφος, προς την αυστηρή τήρηση της γαμικής πολιτικής, δεν αποχωρίζεται πλήρως, όμως, τον σημαίνοντα ρόλο που εξακολουθεί να διαδραματίζει η αυτοκρατορία στα διεθνή τεκταινόμενα. Πλέον, όμως, το Βυζάντιο δεν φείδεται, σύμφωνα με τα προηγούμενα δεδομένα, τη σύναψη διπλωματικών γάμων, οι οποίοι πλέον καταλαμβάνουν ακόμη πιο κεντρικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική του. Οι ολοένα και δυσμενέστερες συνθήκες διεθνώς, προκαλούν την άμεση εγρήγορση της αυτοκρατορικής αυλής για πρωτοβουλίες. Γεγονότα, όπως η κατάκτηση της Σικελίας το 1072 και ο ολοκληρωτικός έλεγχος της Νότιας Ιταλίας από τους Νορμανδούς, επιτάσσουν πρωτοβουλίες και άμεσες εξελίξεις διπλωματικής ωφέλειας για τους Βυζαντινούς. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα της όλης κινητοποίησης, αποτυπώνεται στα σαράντα έξι σχέδια γάμου των διπλωματών της Κωνσταντινούπολης, με τους εικοσιτρεις τελικούς να ευδοκιμούν³¹⁶.

Παραθέτοντας, μια συνολική και ευσύνοπτη εικόνα των οίκων με τους οποίους συνδέεται η Αυτοκρατορία, οι γάμοι που πραγματοποιούνται είναι οι ακόλουθοι: με μέλος των δόγηδων μετά το 1071, με μέλος της ρωσικής αυλής το 1104, με μέλη της βασιλικής οικογένειας των Ούγγρων το 1045, 1141-3, 1158, 1163 και 1185/6, με πριγκίπισσα χήρας του Καυκάσου το 1122, ενώ το ίδιο έτος πραγματοποιείται γάμος με πριγκιπική οικογένεια του Κιέβου και με Γεωργιανές πριγκίπισσες και μετά το 1131.

---

³¹⁴ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 229, 411.

³¹⁵ *Ο.π.*, σ. 488.

³¹⁶ *Ο.π.*, σ. 410.

Επιπλέον, με μέλη του αυτοκρατορικού οίκου των Γερμανών το 1146 και 1148, με μέλη της βασιλικής οικογένειας των Ιεροσολύμων το 1158 και 1167, με μέλη του πριγκιπικού οίκου της Αντιοχείας το 1161 και μετά το 1175, με πριγκίπισσα του βασιλικού οίκου της Βοημίας το 1164, με μέλος επιφανούς οικογενείας της Ρώμης το 1170, με του κομητικού οίκου στο Μοντπελιέ το 1178/9 και του αντίστοιχου οίκου του Μοντφερά το 1180, 1186/7. Τέλος, αξιοσημείωτοι είναι και οι γάμοι με την κόρη του βασιλιά της Γαλλίας, Λουδοβίκου Ζ' το 1180, με τον διάδοχο του θρόνου της Σερβίας το 1190, όπως και με το διάδοχο του βασιλείου της Σικελίας το 1193³¹⁷.

Στον καταγισμό της πραγματοποίησης τόσων διπλωματικών γάμων, όπως αναφέρεται παραπάνω, το Βυζάντιο δεν έχει απωλέσει ακόμα σε σημαντικό βαθμό την αίγλη του. Η προσέγγιση, για παράδειγμα της Ουγγαρίας, μέσα από μια σειρά συνάψεων διπλωματικών γάμων είναι το αποτέλεσμα μιας θετικής απόκρισης του Ουγγρικού οίκου προς την Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα, όμως, επιτυγχάνονται στόχοι στρατηγικής σήμανσης για την Αυτοκρατορία, εφόσον απώτερος στόχος της είναι ο έλεγχος των εσωτερικών συσχετισμών και διεργασιών της πολιτικής ζωής της Ουγγαρίας. Το ίδιο μοτίβο υπεροχής συναντάται και στην περίπτωση του γάμου του Μανουήλ Κομνηνού με την Μαρία της Αντιοχείας, αλλά και στις περιπτώσεις των διαπραγματεύσεων με Γερμανούς και Σικελούς. Στην περίπτωση του πριγκιπάτου της Αντιοχείας, ο Μανουήλ Κομνηνός σε γράμμα του προς τον Γάλλο Βασιλιά Λουδοβίκο, με χαρακτηρισμό του πρίγκιπα της Αντιοχείας, υποδηλώνει την υποτέλεια του τελευταίου προς τον Μανουήλ. Σε αντίστοιχους όρους κινείται και η διαπραγμάτευση την περίοδο του 1153- 56 με τον Γερμανό Αυτοκράτορα να δηλώνει ότι, σε περίπτωση γάμου του με την ανιψιά του Μανουήλ «*επί τη Ιταλία κατακτήσει Ρωμαίοις υπηρετήσιν*». Αντίθετα, το 1166/7 απόρριψη υπάρχει από σικελικής πλευράς, στην προοπτική γάμου της κόρης του Μανουήλ με τον Γουλιέλμο Β', ακριβώς λόγω της διαφαινόμενης επιρροής του Βυζαντίου προς το σικελικό βασίλειο, κατόπιν της τέλεσης αυτού του γάμου³¹⁸. Επίσης, στην περίπτωση του γάμου της ανιψιάς του Ισαάκιου Β' Αγγέλου, Ευδοκίας με τον γιο

---

³¹⁷ Ο.π., σ. 410- 411.

³¹⁸ Ο.π., σ. 412, 488- 489.

του Σέρβου ηγεμόνα το 1190 περίπου, η σερβική ηγεμονία λειτουργεί με όρκο πίστης προς την Αυτοκρατορία³¹⁹.

Μέσω, λοιπόν, των συνάψεων αυτών των γάμων, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποκτά ένα πλέγμα φιλικά διακείμενο προς αυτήν έτερων δρώντων, εξαργυρώνοντας στην πράξη τα οφέλη των διπλωματικών αυτών συμφωνιών. Για παράδειγμα, κατόπιν της τέλεσης γάμου της Θεοδώρας Κομνηνής με τον Βαλδουίνο Γ', βασιλιά των Ιεροσολύμων, το 1158, η σχέση του Μανουήλ με την Αντιόχεια και την Αρμενική ηγεμονία, θα λάβει θετικό πρόσημο, χάρη στη διαμεσολάβηση του συζύγου πλέον της Θεοδώρας. Επίσης, υπάρχει θετική επίδραση με εξαργύρωση του γάμου μεταξύ της Ευδοκίας και του Oddo Frangipani, το 1170, τρία χρόνια αργότερα, όταν η οικογένεια του τελευταίου φροντίζει το 1173 να παραχωρήσουν στράτευμα στην Ανκόνα, η οποία λειτουργεί ως σημείο παροχής προμηθειών στους βυζαντινούς απεσταλμένους, εν μέσω πολιορκίας των Γερμανών³²⁰. Επίσης, μεγάλης σημασίας αποδεικνύεται και ο ρόλος του Ούγγρου Βέλα, ως πεθερός του Ισαάκιου Β' Άγγελου, εφόσον φρόντισε την επίτευξη ειρήνης το 1190 στην Ανδριανούπολη μεταξύ του Βυζαντίου και του Γερμανού Βαρβαρόσσα. Καθοριστικής σημασίας, επίσης, είναι και η γαμική συμφωνία μεταξύ του Γερμανού Φίλιππου και της κόρης του Ισαακίου Β' Αγγέλου, Ειρήνη, εφόσον ο τελευταίος, όπως και ο γιος του Αλέξιος, επανέρχονται το 1203/4 στην κορυφή της Αυτοκρατορίας, χάρη και στις ενέργειες του Φιλίππου³²¹.

Αρχικώς, θετικά λειτουργεί και ο γάμος μεταξύ του Αυστριακού Ερρίκου Jasonmirtgott και της Θεοδώρας Κομνηνής, το 1148. Το συζυγικό ζεύγος φρονεί, ως εκπρόσωπος του Γερμανού Αυτοκράτορα, προς την επίτευξη συμφιλίωσης μεταξύ Φρειδερίκου Μανουήλ Κομνηνού. Βεβαίως, στην προκειμένη περίπτωση η στήριξη του τελευταίου προς το πρόσωπο του Βέλα Γ', επιφέρει ανακατατάξεις στο χάρτη των συμμαχικών συνασπισμών με τη Θεοδώρα και τον Ερρίκο να τάσσονται υπέρ του Ούγγρου βασιλιά Στεφάνου Γ', παραχωρώντας στον στρατό, ο οποίος αντιμετωπίζει το 1167 τη βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ενδιαφέρον στοιχείο στην αλλαγή πλέον μεταξύ των

---

³¹⁹ Κ. Βάρζος, *Η Γενεαλογία των Κομνηνών*, Τόμος Β', Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1984, σ. 745.

³²⁰ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 490.

³²¹ G. Ostrogovsky, *ό.π.*, τ. Γ', σ. 77, 87-88.

αντιμαχόμενων πλευρών του ζεύγους είναι ότι, η νέα συμμαχία με τον Στέφανο Γ' επισφραγίζεται με το γάμο της κόρης τους Αγνής με τον Ούγγρο βασιλιά. Γεγονός, το οποίο, στην προκειμένη περίπτωση αποτυπώνει τον υποσκελισμό μιας γαμικής συμφωνίας με μια άλλη³²².

Ο Μανουήλ Κομνηνός, ομολογουμένως, όχι μόνο στην προκείμενη περίπτωση, φροντίζει με τις ενέργειες- πρωτοβουλίες του να αφήσει έντονα το αποτύπωμά του, αναφορικά και με τους διπλωματικούς γάμους. Πρόκειται για τον Αυτοκράτορα που προβαίνει στους περισσότερους διπλωματικούς γάμους, συγκριτικά με τους προκατόχους του. Ο ίδιος, άλλωστε, ως αυτοκράτορας νυμφεύεται αλλοεθνή σύζυγο το 1146, με τη Γερμανίδα Βέρθα του Σούλτζμπαχ, προκειμένου ως απότοκος να υπάρξει συμμαχία με τη Γερμανία προς αναχαίτιση του κινδύνου που απορρέει από τις προθέσεις του Ρογήνου της Σικελίας. Πρόκειται για τη σημαντικότερη γαμική συμφωνία, εφόσον η Βέρθα είναι εξ' αγχιστείας συγγενής του Κορράδου Γ', δούκα της Βαυαρίας και εκ των επικεφαλής της Β' Σταυροφορίας³²³.

Γενικότερα, το σύνολο των γάμων που διαπραγματεύεται ο Μανουήλ Κομνηνός αποβλέπει στην ευόδωση ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής που χρήζουν άμεσης λύσης. Για το λόγο αυτό, στην περίπτωση αντιμετώπισης του Ρογήρου Β' τελούνται οι γάμοι του 1146, 1148, 1153-59, 1158 και 1167 προς έλεγχο των Ιεροσολύμων, αλλά και οι γάμοι του 1161 και 1175 για τον αντίστοιχο έλεγχο του ουγγρικού βασιλείου. Βεβαίως, μια σειρά διπλωματικών γάμων πραγματοποιούνται από το 1166 μέχρι και το 1180, με δυτικά βασίλεια, προκειμένου να σχηματιστούν συμμαχίες απέναντι στο Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα³²⁴.

Η βαρύτητα, μάλιστα, την οποία αποδίδει στους διπλωματικούς γάμους, αποτυπώνεται και μέσα από στοχευμένες ενέργειες του Μανουήλ, οι οποίες θέτουν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο λειτουργίας. Ο Μανουήλ φροντίζει να επιβάλλει ως όρο στην αυτοκρατορική βυζαντινή οικογένεια την τέλεση γάμων τους μόνο με συζύγους ευγενικής καταγωγής. Ο περιορισμός αυτός συνθέτει μια εικόνα ακριβοθώρητων

---

³²² Κ. Βάρζος, *ό.π.*, σ. 184.

³²³ E. Patlagean, *Ο ελληνικός Μεσαίωνας: Βυζάντιο 9^{ος}- 15^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2015, μτφ. Λαμπαδά, σ. 190.

³²⁴ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 412- 415.

πριγκιπισσών αντάξιας της θέσης των επιγόνων των ξένων αυλών³²⁵. Παράλληλα, θέτει μέσω «Νεαράς» του 1166 το πλαίσιο της αυστηρής διπλωματικής εργαλειοποίησης των γάμων, όπως διαφαίνεται και παραπάνω. Η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση ορίζει τη σύναψη γάμων ανώτερων αξιωματούχων και βεβαίως των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας με ξένους συζύγους, μόνο κατόπιν άδειας του αυτοκράτορα. Πρόκειται για ένα μεικτό, επί της ουσίας, μέτρο που αποσκοπεί στη διατήρηση ορισμένων αρχών και της αίγλης της Αυτοκρατορίας, αποδίδοντας το όλον πλαίσιο σε μια πραγματιστική αντίληψη των πραγμάτων, προς εκπλήρωση των πολιτικών- διπλωματικών στόχων της Κωνσταντινούπολης. Στην περίπτωση, λοιπόν, γάμου του ίδιου Μανουήλ με τη Βέρθα, προς εξυπηρέτηση ακραιφνών λόγων πολεμικής και πολιτικής στόχευσης, ο Μανουήλ προβαίνει στην απαίτηση προβολής του αυτοκρατορικού του status. Συγκεκριμένα, επισημαίνει τη μη βασιλική καταγωγή της Γερμανίδας, παρατήρηση, η οποία αναγκάζει τον Γερμανό αυτοκράτορα να υιοθετήσει τη Βέρθα³²⁶.

Στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, νόθοι γόννοι της αυτοκρατορικής οικογένειας εισέρχονται στην κεντρική πολιτική σκηνή. Περιπτώσεις τέτοιων χαρακτηριστικών είναι ο Μιχαήλ Άγγελος, ο οποίος ιδρύει το δεσποτάτο της Ηπείρου. Υπό το πρίσμα των διπλωματικών γάμων, ο ίδιος χρησιμοποιεί τις νόθες κόρες του για τον Μογγόλο χάνο Nogai και τον χάνο Abaga των Ιλχανιδών της Περσίας. Πρόκειται για αλλοεθνείς, αλλά και αλλόθρησκους. Ο Ανδρόνικος Β' συμπράττει, επίσης, σε επιγαμίες τη νόθα θυγατέρα του με τον χάνο Tochtai³²⁷.

---

³²⁵ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 416, όπου τονίζεται το χαρακτηριστικό γνώρισμα του Μανουήλ Κομνηνού και του Ισαάκιου Αγγέλου που είναι η συντριπτική πλειοψηφία των γάμων που τελούνται επί ημερών τους, αφορούν από πλευράς Βυζαντίου, μόνο θηλυκά μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Εξάιρεση αποτελούν ο γάμος του γιου του Μανουήλ, του ίδιου και του Ισαακίου Αγγέλου. Στο αντίθετο μήκος κύματος κινούνται για την περίοδο 1071- 1204, οι αυτοκράτορες Μιχαήλ Ζ', Αλέξιος Α' και Ιωάννης Β', οι οποίοι προωθούν γάμους αρσενικών μελών, όπως γιους, εγγονούς και ανηψιούς. Η σφαιρική αυτή αποτύπωση της εξέλιξης των γάμων αυτών στην περίοδο για την οποία γίνεται λόγος, καταδεικνύει με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο τις αλλαγές που επιφέρει ο Μανουήλ Κομνηνός μαζί με τις όποιες προεκτάσεις επιφέρουν αυτές στην υψηλή στρατηγική της Αυτοκρατορίας.

³²⁶ Ό.π., σ. 413.

³²⁷ E. Patlagean, ό.π., σ. 189.

Η περίπτωση των νόθων κορών του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, ομολογουμένως σε καμία των περιπτώσεων δεν συνάδει με τις αρχές της γαμικής πολιτικής των Βυζαντινών. Οι στόχοι, όμως, εξυπηρέτησης συμφερόντων της Αυτοκρατορίας στην προκειμένη περίπτωση προτεραιοποιούνται υπό την αιγίδα του πολυμήχανου αυτού αυτοκράτορα. Ο Μιχαήλ Η΄, έχοντας επανακτήσει τη Βασιλεύουσα, μετά την άλωσή της, την καταληλιάτησή της και κατοχή της, ορίζει διπλωματικές δράσεις, οι οποίες σε επίπεδο γοήτρου δεν επιφέρουν αλλαγές στο ανεπανόρθωτο πλήγμα που δέχεται η αυτοκρατορία, αλλά σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής εξυπηρετεί τις όποιες προοπτικές επιβίωσης για το εντεύθεν χρονικό διάστημα. Ο Μιχαήλ Η΄ αποφασίζει, λοιπόν, μέσω των δύο νόθων θυγατέρων του, παρά την παρουσία και επτά νόμιμων τέκνων να τις ενώσει με τα δεσμά του γάμου με τους απογόνους του Τεμοτζίν ή κατά το πιο δημοφιλές Τζένκινς Χαν («ο Ωκεάνιος Άρχοντας») και κατ' επέκταση με την πιο μεγάλη χωρικά αυτοκρατορία που υπήρξε ιστορικά. Πρόκειται για μια περιοχή, η οποία εκτείνεται μεταξύ Κίνας- Κορέας, Ουγγαρίας και Αφγανιστάν, Ιράν και Ιράκ νοτιοδυτικά και μεγάλο μέρος της Ρωσίας προς το βορρά, που αφορά κυρίως τον δυτικό μογγολικό στρατό, η «ορδή»³²⁸. Μάλιστα, στην ιστορική μνήμη της Ρωσίας, η Μογγολική παρουσία στη χώρα καταγράφεται ως «Χρυσή Ορδή»³²⁹.

Στην επικίνδυνη, λοιπόν, συνοριακή προσέγγιση των δυο κρατών των Ιλχάνων και της «Χρυσής Ορδής», ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος φροντίζει να ασκήσει μέσω των νόθων παιδιών του, την επιρροή του και στα δυο τζενγκισιδικά κράτη. Η μεν Ευφροσύνη είναι παντρεμένη με τον Nogai διοικητή του στρατού και de facto κυρίαρχο στη Δυτική Ορδή. Η έτερη νόθα θυγατέρα, Μαρία ή Δέσποινα παντρεύεται τον Χουλεγκού, ενώ μετά τον θάνατό του, η κόρη του Μιχαήλ Η΄ έρχεται σε γάμου κοινωνία με τον γιο και διάδοχο του Abaga, ως κυβερνήτη για το λαό των Ιλχανιδών. Παρά τον όποιο ανταγωνισμό μεταξύ των δυο μογγολικών πλευρών, ο Μιχαήλ Η΄ καταφέρνει, μέσω των διπλωματικών αυτών γάμων, τρόπον τινά, να ενώσει τα διεστώτα, ως προς τη διαχείριση των οφελών που αποκομίζει έμπρακτα ο ίδιος, μέσω παθητικών ή ενεργητικών κινήσεων από τους απογόνους του Τζένκινς Χαν. Σε παθητικό επίπεδο, λόγω της επιρροής της

³²⁸ Από τη μογγολική λέξη orda που σημαίνει «στρατόπεδο», E.N. Luttwak, ό.π., σ. 227.

³²⁹ E. N. Luttwak, ό.π., σ. 226- 228.

Μαρίας- Δέσποινας, ούτε οι Σελτζούκοι, ούτε άλλοι Τούρκοι Φίλαρχοι επιτίθενται στον Μιχαήλ Η³³⁰.

Στο επίπεδο δε της ενεργητικής ωφέλειας, ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος δέχεται ως αρωγή 4.000 ιπείς από τον Νογκάι Χαν σε μάχη που εκτυλίσσεται στην περιοχή της Θεσσαλίας. Ταυτόχρονα, έμμεσο στρατηγικό τροχοπέδη αποτελεί για τους βόρειους επιβουλές της Αυτοκρατορίας, ο παράγοντας της παρουσίας των Μογγόλων σε απόπειρες επιθέσεις προς το Βυζάντιο³³¹.

Σε γενικές γραμμές, όμως, οι δυο τελευταίοι αιώνες της αυτοκρατορίας, 13^{ος}-14^{ος}, σε πολλές των περιπτώσεων, αποτυπώνουν την ανάγκη σύσφιξης σχέσεων της Αυτοκρατορίας, κυρίως στη Δύση. Ο Θεόδωρος Λάσκαρης το 1219 νυμφεύεται τη Μαρία, θυγατέρα του Λατίνου αυτοκράτορα Πέτρου Β' ντε Κουρτεναί. Ο Ιωάννης Γ' Βατάτζης, γαμπρός του προαναφερθέντος, κατόπιν χηρείας, έρχεται σε γάμου κοινωνία με την Κωνσταντία, κόρη του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β', το 1244. Ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος, επίσης, νυμφεύεται κόρες δυτικών, στην καταγωγή, οίκων. Αρχικά, το 1274 με την κόρη του βασιλιά Στεφάνου Α' της Ουγγαρίας και δέκα χρόνια αργότερα με τη θυγατέρα του μαρκησίου Γουλιέλμου Μομφερατικού, ηγεμόνα της Θεσσαλονίκης. Ο γιος του Μιχαήλ Θ', παρότι το 1259 νυμφεύεται την κόρη του Λέοντα Γ', βασιλιά της Αρμενικής Κιλικίας, προηγείται κρούση για παράταση γάμου με την Αικατερίνη ντε Κουρτεναί, τιτουλάρια αυτοκράτειρα της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης. Επίσης, ο Ανδρόνικος Γ' το 1318, ενώνεται, αρχικώς, με τα δεσμά του γάμου με την κόρη του Ερρίκου του δούκα του Μπρούνσγουικ, Αδελαΐδα και το 1326 με την Ιωάννα- μετονομάζεται αργότερα σε αυτοκράτειρα Άννα- κόρη του Αμεδαίου Ε' της Σαβοΐας. Εξάιρεση αποτελεί ο γάμος του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου, ο οποίος νυμφεύεται την κόρη του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού, προκειμένου να επέλθει ο

---

³³⁰ E. N. Luttwak, ό.π., σ. 229, όπου τονίζεται ότι, μέχρι σήμερα στο Φανάρι, εντοπίζεται η μόνη Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία και μετά τη δεύτερη Άλωση του 1453, δεν μετατρέπεται σε τζαμί. Πρόκειται για τον Ναό της Παναγίας της Μουχλιώτισσας (Παναγία των Μογγόλων), η οποία κατασκευάζεται από τη Μαρία- Δέσποινα Παλαιολογίνα.

³³¹ Ο.π., σ. 228- 229.

τερματισμός της μεταξύ της εμφύλιας διαμάχης, που ταλανίζει εκείνη την περίοδο την Αυτοκρατορία³³².

Μάλιστα, οι ισορροπίες μεταξύ των τειχών της αυτοκρατορίας στην εποχή του Καντακουζηνού, διαμορφώνονται και μέσω άλλων διπλωματικών γάμων, προς επίτευξη καίριων ζητημάτων για το Βυζάντιο. Είναι χαρακτηριστική η επανάκτηση της συμβασιλεύουσας Θεσσαλονίκης στην βυζαντινή επικράτεια, μέσω της έξωθεν βοήθειας για τη, νευραλγικής σημασίας, αυτή εξέλιξη. Συγκεκριμένα, η πανηγυρική είσοδος του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού μετά του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου στην πόλη της Θεσσαλονίκης, αποτρέπει την όποια πρόθεση του κινήματος των Ζηλωτών για παράδοση της πόλης στους Σέρβους. Αποτέλεσμα, το οποίο οφείλεται σε σημαντικό βαθμό, στον γαμβρό του Καντακουζηνού, εφόσον, ο σύζυγος της κόρης του τελευταίου, Ορχάν, γιος του Οσμάν Α' των Οσμανιδών, συμβάλλει τα μέγιστα με παροχή βοήθειας 20.000 ιππέων προς την εκστρατεία για την ανακατάληψη της πόλης. Στοιχείο, το οποίο καταδεικνύει, εκτός της πάγιας δυναμικής των διπλωματικών γάμων, την κατάσταση στην οποία περιέρχεται πλέον η Αυτοκρατορία³³³.

Πλέον, η περίοδος μετά το 1204, οικοδομεί μια διαφορετική πραγματικότητα και μία οβιδιακή αλλαγή στο γόητρο της Αυτοκρατορίας. Η άλωση της Πόλης από τους Σταυροφόρους επιφέρει μεταβολές τεκτονικού χαρακτήρα, χωρίς την απαγκίστρωση από την πολιτική των διπλωματικών γάμων, αλλά την απώλεια της λάμψης και των μεγαλεπήβολων στόχων. Η παραπάνω περίπτωση, της Θεσσαλονίκης και του κινήματος των Ζηλωτών, αποτυπώνει γλαφυρά την εσωστρέφεια, αλλά και το βεληνεκές της Υψηλής Στρατηγικής του Βυζαντίου, με τις όποιες προσπάθειες αναλαμπής της πάλαι ποτέ θριαμβεύουσας και λαμπερής Αυτοκρατορίας να πέφτουν στο κενό, σε μια αυτοκρατορία που πνέει τα λοίσθια. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μανουήλ Β' Κομνηνού, ο οποίος νυμφευόμενος την Έλενα, κόρη του Σέρβου πρίγκιπα των Σερρών, το 1392 προσπαθεί, έστω μέσα από το τελετουργικό του γάμου, μέσα στην Αγία Σοφία και την παρουσία του Πατριάρχη Αντωνίου να αναβιώσει το μεγαλείο του Βυζαντίου. Μεγαλείο, το οποίο περιορίζεται, όμως, μόνο στην τελετή, καθώς στην πράξη ακόμα και

---

³³² E. Patlagean, ό.π., σ. 191- 192.

³³³ Κ. Κωτσιόπουλος, *Το κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη (1342- 1349): Ιστορική, θεολογική και κοινωνική διερεύνηση*, ό.π., σ. 73.

ο γάμος αυτός καθαυτός δεν εξυπηρετεί ουσιαστικά, εφόσον ο Σέρβος πρίγκιπας είναι υποτελής του Σουλτάνου, συνδράμοντας και έμπρακτα προς αυτόν, όπως στη μάχη της 17^{ης} Μαΐου του 1395 στη Ραβίνη, όπου οι Τούρκοι αντιμετώπιζουν τον πρίγκιπα της Βλαχίας Μίρτσες του Πρεσβύτερου³³⁴.

Βαδίζοντας προς το κύκνειο άσμα της χιλιόχρονης πορείας του Βυζαντίου και του τελευταίου αυτοκράτορα αυτού, Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, η πολιτική των διπλωματικών γάμων συνεχίζει να αποτελεί σημαντικό «εργαλείο» της Υψηλής Στρατηγικής της αυτοκρατορίας, υπό το πρίσμα, πλέον, όμως της αντίστοιχης αναιμικής δυναμικής που εκπέμπει η Κωνσταντινούπολη. Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ έχοντας κάνει ήδη δυο γάμους, με την ανιψιά του Καρόλου Τόκκο και την κόρη του Δορίνο Γαττιλούζιο της Λέσβου, αντίστοιχα, έχει μείνει και τις δυο φορές χήρος και άνευ τέκνων. Στην επιδίωξη ενός τρίτου γάμου, οι οικονομικές- πολιτικές απολαβές καθίστανται αναντίρρητος όρος για την παρακμάζουσα αυτοκρατορία. Σχηματίζονται, λοιπόν, διπλωματικές αποστολές προς αναζήτηση υποψήφιας συζύγου βασιλικής καταγωγής. Ο Γιώργος Σφραντζής, ως διπλωμάτης με σημαντικότερη παρουσία στην αυτοκρατορική αυλή επισκέπτεται τη Γεωργία και την Τραπεζούντα, με στόχο να εκμαιεύσει μια θετική απόκριση στο αίτημα γάμου του αυτοκράτορα. Ο Γεώργιος Η΄ βασιλιάς της Γεωργίας, αρνείται την πρόταση, εφόσον για την ολοκλήρωση της συμφωνίας απαιτεί ένα μεγάλο ποσό χρημάτων. Στην περίπτωση της Τραπεζούντας, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Δ΄ διακρίνει μια μεγαλύτερη διαλλακτικότητα. Οι συγκυρίες, όμως, ανατρέπουν τους αρχικούς σχεδιασμούς του Σφραντζή, εφόσον στο μεσοδιάστημα των διαπραγματεύσεων προκύπτει ο θάνατος του Μουράτ και η ανάδειξη του Μωάμεθ Β΄ στο θρόνο του Σουλτάνου³³⁵.

Ειδικότερα, η είδηση ότι, η χήρα του Μουράτ, Μάρα Βράνκοβιτς, επιστρέφει οίκαδε, στη Σερβία, θέτει σε εγρήγορση τα διπλωματικά αισθητήρια του Βυζαντίου, καθώς, η Μάρα Βράνκοβιτς είναι και ανιψιά του Ιωάννη Δ΄. Ο συνδυασμός αυτός, συμπεριλαμβάνοντας τον πλούτο και τον τίτλο της ως Οθωμανής Σουλτάνας, όπως και τον ρόλο της ως μητριά του μοναδικού εν ζωή επιγόνου του Μουράτ Μωάμεθ Β΄, αποτελεί ιδανική λύση για τον Κωνσταντίνο ΙΔ΄, ο οποίος ενθουσιασμένος δέχεται την

---

³³⁴D. M. Nicol, *Οι Τελευταίοι Αιώνες του Βυζαντίου 1261- 1453*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαδήμα, 7^η έκδοση, μτφ. Σ. Κομνηνός, 2012, σ. 467-469, 474.

³³⁵Ο.π., σ.583.

παραπάνω συλλογιστική εκ στόματος Σφραντζή, εξυπηρετώντας, κατά αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο τους σκοπούς, αλλά και αρχές της γαμικής πολιτικής. Επίσης, θετικά διακείμενος είναι και ο πατέρας της Μάρας Βράνκοβιτς, Γεώργιος. Η αμετάκλητη, όμως, αρνητική στάση της ίδιας της Μάρας για τον γάμο αυτό, οδηγεί στην αναδιτύπωση της πρότασης γάμου προς το βασίλειο της Γεωργίας. Διαπραγμάτευση, η οποία τελικώς δεν ευοδώνεται, καθώς προηγείται η Άλωση της Πόλης από τον Μωάμεθ Β' και τον θάνατο του Κωνσταντίνου ΙΑ', ως τον τελευταίο αυτοκράτορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας³³⁶.

2. Περί διαδικασίας σύναψης διπλωματικών γάμων

2.1 Η παρουσία σώματος πρεσβευτών

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτός ο σημαντικός ρόλος των πρέσβεων, όπως του Γεωργίου Σφραντζή, που αποστέλλεται από την αυτοκρατορική αυλή προς υποβολή πρότασης γάμου, αλλά και της όλης προηγηθείσας βολιδοσκόπησης και διαβούλευσης για την συνεκτίμηση συνολικά των δεδομένων και των μεταβλητών που προκύπτουν και οδηγούν στην επωφελέστερη δυνατή επιλογή- συμφωνία, υπό το πλαίσιο του διπλωματικού γάμου.

Χρήζει, λοιπόν, μιας αναφοράς προσώπων και των αξιωμάτων αυτών που λαμβάνουν μέρος στη διαδικασία σύναψης γάμου. Να μη λησμονείται ο βαθμός του αξιώματος στους πρέσβεις του Βυζαντίου που αποστέλλονται προς μια ξένη αυλή, εφόσον καταδεικνύει το αντίστοιχο ενδιαφέρον, την υπόληψη και κατάταξη της αυλής αυτής στο διεθνή χάρτη των ανταγωνισμών, κατά τις εκτιμήσεις της Κωνσταντινούπολης. Παράλληλα, τα αξιώματα του διπλωματικού σώματος, υπεύθυνα φέρουν εις πέρας μια συμφέρουσα γαμική συμφωνία, καθρεφτίζει και τη δυναμική τηςεργαλειοποίησης του γάμου, ως μέσο επίτευξης διπλωματικής-πολιτικής επιτυχίας στην άοκνη διαδικασία του διεθνούς διαγκωνισμού. Χαρακτηριστικό, το οποίο αντανακλάται

---

³³⁶ D. M. Nicol, *The Immortal Emperor: The life and legend of Constantine Palaiologos, Lost Emperor of the Romans*, Cambridge University Press, 2002, σ. 42-46.

και στην πορεία της διαπραγμάτευσης των διπλωματικών γάμων, με αλληπάλληλες διακυμάνσεις και ανταλλαγή πρεσβειών, προς την επίτευξη αγαστής συνεργασίας και κυρίως πραγμάτωσης ή μη του κεντρικού στόχου. Λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και η πιθανότητα αρνητικής έκβασης της όλης διαπραγματευτικής προσπάθειας, με τον αγώνα προς αποφυγή του σεναρίου αυτού να μεγεθύνεται, όσο η αυτοκρατορία βρίσκεται σε αποδρομή και κατά συνέπεια σε υποβιβασμό αίγλης, δέους και κύρους, από τους λοιπούς δρώντες διεθνώς.

Αρχικά, λοιπόν, κάνοντας λόγο για τους επιτετραμμένους της βυζαντινής αυλής, στις δυτικές πηγές εντοπίζονται να αποκαλούνται ως *legati Gregorum imperatoris* ή *legati imperiales*, όπως και πολλά ακόμη προσωνύμια, τα οποία φανερώνουν την πυκνή και δημοφιλή δράση τους και στη Δύση. Γεγονός, το οποίο αποδίδεται και μέσω των ίδιων των βυζαντινών πηγών που αναφέρονται προς διαπραγματευτές, ως «πρέσβεις», αλλά και ως «άνδρες των επί δόξης». Βεβαίως, οι τίτλοι αυτοί βρίθουν και περιεχομένου, εφόσον οι πρέσβεις οφείλουν να πληρούν στοιχεία, όπως η μόρφωση, η ευγενική καταγωγή, η οξυδέρκεια, η σύνεση και σαφέστατα η ανάλογη εμπειρία σε διαπραγματεύσεις, σύμφωνα και με την αντίστοιχη βαρύτητα της διαπραγμάτευσης γάμου, για το Βυζάντιο³³⁷.

Παρατηρούνται, λοιπόν, αξιωματούχοι με τον τίτλο του « πατρικίου» να λαμβάνουν μέρος σε γαμικές διαπραγματεύσεις, όπως ο Θεόδωρος Βαβουτζίκος, το 842, σχετικά με τη σύναψη γάμου και την εξυπηρέτηση του απώτερου σκοπού συμμαχικού σχηματισμού με τη Δύση προς αντιμετώπιση των Αράβων. Λίγα χρόνια αργότερα, αποστέλλεται το 869, ο, επίσης, πατρικίος Νικήτας Ωορύφας, για να παραλάβει τη θυγατέρα του Λουδοβίκου, στο πλαίσιο διαπραγμάτευσης. Επίσης, ο Πατρικίος Νικηφόρος Ερωτικός, με τη συνδρομή του μητροπολίτη Ευχαϊτών Φιλόθεο, αναλαμβάνει τη διαπραγμάτευση για τη σύναψη γάμων, μεταξύ του Κωνσταντίνου Η' και Βασιλείου Β' με δυο πριγκίπισσες της Βουλγαρίας, το 969³³⁸. Επιπλέον, το 995, ο Πατρικίος Καλοκύρης μεταβαίνει στη Ρώμη, συνοδευόμενος από τον μητροπολίτη Συνάδων, Λέοντα, κατόπιν αιτήματος του Όθωνα Γ', για γάμο του με μέλος της Βυζαντινής

---

³³⁷ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 439- 440.

³³⁸ Ό.π., σ. 441.

αυλής³³⁹. Για μια μακρά περίοδο, μέχρι και τον 11^ο αιώνα, στο αξίωμα του «πατρικίου» καταλαμβάνει την περίοπτη θέση στους υψηλά ιστάμενους αξιωματούχους της βυζαντινής αυλής. Στοιχείο, το οποίο έρχεται προς επίρρωση του κομβικού ρόλου των διπλωματικών γάμων για την υψηλή στρατηγική της Αυτοκρατορίας³⁴⁰.

Παράλληλα, με την μνεία των παραπάνω διαπραγματευτικών αποστολών, εξάγεται, εκ των πραγμάτων, και το συμπέρασμα της συμμετοχής και μη κοσμικών αξιωματούχων. Στη διαδικασία της διαπραγμάτευσης, λοιπόν, επανδρώνονται από την Κωνσταντινούπολη και εκκλησιαστικά πρόσωπα. Ο ρόλος τους ανταποκρινόταν, επί της ουσίας, στην επίκληση του θρησκευτικού συναισθήματος και της γενικότερης ανάδειξης του στοιχείου αυτού, ως συνδετικός κρίκος στην όλη διαδικασία της διπλωματικής διεκυστίνας. Το 927, η τελική διαπραγματευτική ευθύνη για την επίτευξη του γάμου μεταξύ του Βούλγαρου Πέτρου και της Μαρίας Λακαπηνής, την αναλαμβάνει κατόπιν βυζαντινού κελεύσματος, ο μοναχός Θεοδόσιος Αβούκης και ο βασιλικός κληρικός Κωνσταντίνος Ρόδιος. Η βυζαντινή διπλωματία λειτουργεί, λοιπόν, σε αυτή την περίπτωση, ευέλικτα, προκειμένου να υπερτονιστεί το μοναδικό κοινό στοιχείο με τους αλλοεθνείς Βούλγαρους, εκείνο της κοινής πίστης. Ταυτόχρονα, δεν παραλείπεται και εδώ να δοθεί μια πολιτική χροιά τιμητικής προσέγγισης προς τη βουλγαρική αυλή, καθώς αποστέλλει και υψηλά ιστάμενους πολιτικά, αλλά και θρησκευτικά, όπως αναφέρεται παραπάνω, στην περίπτωση του πατρικίου Νικηφόρου Ερωτικού και μητροπολίτου Ευχαϊτών Φιλόθεο, ο οποίος φέρει θρησκευτικό αξίωμα παρόμοιας κλίμακας με εκείνο του Ερωτικού³⁴¹.

Η έλευση της δυναστείας των Κομνηνών, όμως, επιφέρει από την αρχή του 12^{ου} αιώνα και εντεύθεν αλλαγές προς το βέλτιστο, εμπλουτίζοντας ακόμη περισσότερο τη διαπραγματευτική δεινότητα των πρεσβειών. Αναφορικά με τα πρόσωπα, επιπροτείνονται προσωπικότητες αρκετά επιφανείς και άρρηκτα συνδεδεμένες με τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Ο Αλέξιος Κομνηνός, το 1104, επιφορτίζει τον Ευμάθιο Φιλοκάλη, ως επικεφαλής της διαπραγματευτικής αποστολής για τη γαμική συμφωνία

---

³³⁹ Β. Σ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Α' Μεσαιωνική Περίοδος*, Αθήνα, 1987, Ιστορικές Εκδόσεις Στεφ. Δ. Βασιλόπουλος, σελ. 218- 219.

³⁴⁰ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 442.

³⁴¹ *Ο.π.*, σ. 442.

του γιου του Ιωάννη με την Πιρόσκα της Ουγγαρίας. Ο Φιλοκάλης χαρακτηρίζεται ως «άνδρας των επιφανών και πρώτων του παλατίου», ενώ αμύνεται για τις δεξιότητες και την εμπειρία του, με καθολική αναγνώριση των καθηκόντων του³⁴².

Ιδιαίτερα, όμως, με τις δυναστείες των Κουμών είναι η συνεισφορά του Μανουήλ, ο οποίος εισάγει σε αυτό με τη σειρά σημαντικές ρυθμίσεις, φροντίζοντας να αφήσει έντονα το δικό του αποτύπωμα. Μεριμνά για τη στελέχωση των διπλωματικών αποστολών για τις διαπραγματεύσεις, ώστε να απαρτίζονται από πολύ στενούς συνεργάτες ή και συγγενείς του. Για παράδειγμα, το 1161 απεσταλμένος του αυτοκράτορα στην Αντιόχεια για την επιλογή συζύγου από τις δυο κόρες του τοπικού πρίγκιπα είναι ο έμπιστος προς τον Μανουήλ, Βασίλειος Καματηρός. Στο ίδιο πεδίο δράσης για την τελική διευθέτηση και μεταφορά της μελλοντικής συζύγου στη Βασιλεύουσα, είναι ο δούκας Αλέξιος, ξάδερφος του Μανουήλ, ο γαμπρός του τελευταίου, Νικηφόρος Βρυέντος και ο σεβαστός Ανδρόνικος Καματηρός, που συνδέεται και αυτός με συγγενικούς δεσμούς με την αυτοκρατορική αυλή. Το ίδιο αξίωμα, μάλιστα, του «σεβαστού» κατέχει και ο Γεώργιος Παλαιολόγος, όταν αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας την επίτευξη συμφωνίας γάμου της Μαρίας, κόρης του αυτοκράτορα με Ούγγρο πρίγκιπα Βέλα, το 1163. Εντοπίζεται, λοιπόν, η ανάληψη καθηκόντων διαπραγμάτευση διπλωματικών γάμων, από συγγενικό πρόσωπο του αυτοκράτορα και «σεβαστούς», τον υψηλότερο τίτλο επί Κομνηνών για την αυτοκρατορική αυλή³⁴³.

Εκτός από το γεγονός της επιφόρτισης καθηκόντων διαπραγμάτευσης, σε πρόσωπο του στενού φιλικού και συγγενικού του κύκλου, ο Μανουήλ διευρύνει την δυναμική και κατά συνέπεια και την αποτελεσματικότητα της διπλωματικής αποστολής μέσω της προσθήκης γραμματέων, διερμηνέων, αλλά και εξεχουσών προσωπικοτήτων που διάκινται φιλικά στην αυτοκρατορία, όπως παρατηρείται από τα μέσα του 12^{ου} αιώνα. Γενικότερα, υπάρχει λόγω των πρωτοβουλιών του Μανουήλ, μια πληρέστερη σε έμπυχο και μη δυναμικό, σύνθεση πρεσβειών για τη διαδικασία προς την τελική σύναψη διπλωματικών γάμων, αποβλέποντας, ταυτόχρονα και στην ανάδειξη και παγίωση της

---

³⁴² Γ. Μουσειδου, *ό.π.*, σ. 213.

³⁴³ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 444.

δυναστείας των Κομνηνών, οι οποίοι επιδιώκουν την πλαισίωση των διπλωματικών γάμων με όρους αμιγώς οικογενειακής υπόθεσης³⁴⁴.

Όπως, όμως, προαναφέρεται για την επιτυχή έκβαση της διαπραγμάτευσης επιστρατεύονται και σημαντικές προσωπικότητες που εντάσσονται στο συμμαχικό άρμα του Βυζαντίου, εφόσον ο πολιτικός χαρακτήρας των διπλωματικών γάμων υφίστανται ως αναπόσπαστο κομμάτι αυτών. Η πρεσβεία, για παράδειγμα του 1178, η οποία σχηματίζεται με στόχο τη συμφωνία δύο γάμων με τους βασιλικούς οίκους της Γαλλίας και της Αραγονίας, εντάσσει στους κόλπους της και δυο προσωπικότητες από Πίζα και Γένουα αντίστοιχα. Το διακύβευμα είναι μεγάλο, καθώς με τους δυο γάμους οι βυζαντινοί αποβλέπουν σε έναν άξονα συμμαχίας απέναντι στο Φρειδερίκο Βαρβαρόσα. Ο Balduino Guercio από τη Γένουα, ο Roynieri Strambo από την Πίζα, ως σημαίνοντα πρόσωπα στη Δύση, επιστρατεύονται τη διπλωματική αυτή επιχείρηση πειθούς και τελικής θετικής έκβασης για τα συμφέροντα της βυζαντινής αυλής³⁴⁵.

Ενδιαφέρουσα σκιαγράφηση αποτελεί αυτή της δυτικής σύνθεσης αντίστοιχων πρέσβων, αναφορικά με τους διπλωματικούς γάμους με βυζαντινούς, καθώς προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με την κυριαρχούσα αντίληψη της Δύσης προς το Βυζάντιο, της διπλωματικής λειτουργίας τους, αλλά και εμμέσως των εσωτερικών συσχετισμών πολιτικής και Πίστης. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι, διακρίνεται η έντονη παρουσία σχεδόν κατά κόρον και θρησκευτικών ταγών στη διαπραγματευτική διαδικασία και όχι κατά περίπτωση. Το 802, λοιπόν, στο σχεδιασμό γάμου μεταξύ Καρόλου και Ειρήνης αποστέλλονται ο κόμης Helmgund και ο Jesse, επίσκοπος Αμιένης³⁴⁶. Χαρακτηριστικό, επίσης, παράδειγμα είναι από το 867, όπου ο Λουδοβίκος Β' ορίζει ως διαπραγματευτές τον παπικό βιβλιοθηκάριο Αναστάσιο, στο πλαίσιο της συνόδου της Κωνσταντινούπολης³⁴⁷.

Η παρουσία θρησκευτικών προσώπων, από μέρους των δυτικών συνεχίζεται και τον επόμενο αιώνα. Το 932, ο Αλβέριχος, πρίγκιπας της Ρώμης, επιδιώκοντας την

---

³⁴⁴ L. Bréhier, *Les institutions de l' empire byzantine*, Paris, 1970, σ. 139 κ.ε.

³⁴⁵ Κ. Βάρζος, ό.π., σ. 350, υπ.11.

³⁴⁶ Ν. Χ. Παναγιωτάκη, *Ενθύμισις Ηράκλειο*, Εκδόσεις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000, επιμ. Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος, Γ. Κ. Μαυρομάτης, σ. 828- 830.

³⁴⁷ G. Ostrogovsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους Β'*, ό.π., σ. 109.

εξασφάλιση βυζαντινής πριγκίπισσας για σύζυγό του, αποστέλλει στη Βασιλεύουσα επίσκοπο της Καμπανίας, Βενέδικτο. Το 968, ο Όθωνας Α' επιφορτίζει τον επίσκοπο της Κρεμόνας Λιουτπράνδο για τη γαμική συμφωνία με μια «πορφυρογέννητη» βυζαντινή νύφη για το γιο του³⁴⁸.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Όθωνας Γ', ο οποίος προβαίνει στο αίτημα για διπλωματικό γάμο με βυζαντινή σύζυγο, μέσω του επισκόπου Πιακέτζας, Ιωάννη Φιλάγαθου και του επισκόπου Wurzburg Bernward. Αρχιερέας είναι για άλλη μια φορά, απεσταλμένος του Όθωνα Γ' και το έτος 1000 και συγκεκριμένα ο Αρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, Αρνούλφος. Επίσης, επίσκοπος αποστέλλεται στο Βυζάντιο και το 1028, αυτή τη φορά από τον Κουράδο Β' με τους επισκόπους Werner και Werde του Στρασβούργου και Manegold αντίστοιχα. Γενικότερα, η πλειοψηφία των αξιωμάτων από πλευράς προσώπων του εκκλησιαστικού κλήρου συσχετίζεται εφάμιλλα με τα αντίστοιχα κοσμικά αξιώματα όσων επωμίζονται την ευθύνη των διαπραγματεύσεων για τις γαμικές συμφωνίες³⁴⁹.

Πρόκειται, ομολογουμένως, για την πρόδηλη διαφορά μεταξύ της Δύσης και του Βυζαντίου στον τρόπο επιλογής και στελέχωσης μελών της διπλωματικής αποστολής προς εκπλήρωση συμφωνίας γάμου. Από την πλευρά της Κωνσταντινούπολης οι διαπραγματεύσεις ανατίθενται σε κοσμικούς αξιωματούχους, αναφορικά με τη Δύση. Γεγονός, το οποίο εμμέσως πλην σαφώς θέτει το ζήτημα των διπλωματικών γάμων με πολιτική χροιά, εκ μέρους του Βυζαντίου. Στην περίπτωση των δυτικών, μπορεί να ειπωθεί ότι, η ανάθεση αμιγώς σε εκκλησιαστικούς αποβλέπει στην εύνοια που μπορούν να αποκομίσουν, τονίζοντας την κοινή χριστιανική ρίζα τους. Βεβαίως, η επιλογή αυτή σχετίζεται και με το γεγονός του διαφορετικού ρόλου στην πολιτική που απορρέει από τον κλήρο στη Δύση συγκριτικά με το Βυζάντιο, στο οποίο, όπως γίνεται αναφορά και στο 1^ο κεφάλαιο υφίσταται ο θεσμός συναλληλίας, προς αποτροπή φαινομένων παποκαισαρισμού ή καισαροπαπισμού κατά το δυτικό πρότυπο³⁵⁰.

---

³⁴⁸ Ό.π., σ. 172, όπως βεβαίως και η παρουσία του αρχιεπισκόπου Πρώνα της Κολωνίας, το 971, όπως αναφέρεται στο παραπάνω σύστημα και Κ. Νικολάου, ό.π., σ. 38.

³⁴⁹ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 446.

³⁵⁰ Για περισσότερα βλέπε Β. Σ. Καραγεώργος, ό.π., σ. 146 κ.ε..

Η παράδοση αυτή των δυτικών παραμερίζεται προς τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, εφόσον οι διπλωματικές αντιπροσωπείες είναι μικτού σχήματος πλέον, κοσμικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων. Θέτει, λοιπόν, ένα τέλος στη συγκεκριμένη προσέγγιση των δυτικών, ιδιαίτερα της περιόδου της δυναστείας του Όθωνα. Χωρίς να σημαίνει, βεβαίως, ότι δεν υφίστανται και περιπτώσεις δυτικών αποστολών διαπραγμάτευσης με την παρουσία μόνο ανώτατων κληρικών. Σαφέστατο ρόλο στη μεταστροφή αυτή της Δύσης επιφέρει και το Σχίσμα του 1054, το οποίο οπωσδήποτε επιφέρει τριγμούς σε εκκλησιαστικό, αλλά και πολιτικό επίπεδο. Οι πρεσβείες, όμως, ένθεν και ένθεν, εξακολουθούν να εργάζονται, υπό νέα σύσταση για τους δυτικούς, αλλά και με συνεχείς εξελίξεις αμφότερα, με στόχο την τελική θετική έκβαση ενός καθοριστικού συμφώνου γάμου για τις συμβαλλόμενες πλευρές, αλλά και για τεκταινόμενα στη διεθνή арένα της εποχής³⁵¹.

2.2. Ζητήματα προικοδότησης

Ο ρόλος των πρεσβειών, λοιπόν, στην οριστικοποίηση της συμφωνίας είναι καθοριστικός ως προς τις λεπτομέρειες και τους όρους της συμφωνίας αυτής, εφόσον, εκτός από το ευρύ πλαίσιο πολιτικών οφελών με προοπτική χρόνου, τίθενται και ζητήματα άμεσης απολαβής. Τα λεγόμενα «γαμικά συναλλάγματα», στα οποία εντοπίζεται μια εκατέρωθενδιατύπωση όρκων, όπως και στα βυζαντινά χρυσόβουλα, που καλείται ο ξένος ηγεμόνας να υπογράψει, διευκρινίζονται οι ακριβείς υποχρεώσεις των συμπεφωνημένων, οι οποίες επισφραγίζονται μέσω του αρραβώνα. Υπό το πρίσμα αυτό, αναγράφονται οι παροχές που δίνονται με είδη προικώς, οικονομικού χαρακτήρα ή και παροχή γαιών³⁵².

Οι παροχές αυτές διαφαίνονται ήδη από τα δώρα που ανταλλάσσουν οι δυο πλευρές προηγουμένως, εκ των οποίων κάποια προορίζονται και για τους διαπραγματευτές. Πρόκειται για ένα ενδεικτικό στοιχείο προθέσεων και προοίμιο των τελικών παροχών της συμφωνίας. Η Κωνσταντινούπολη φροντίζει τα εντυπωσιακά και

³⁵¹ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 447- 450.

³⁵² Α. Παπαδάτος, *Περί της μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον*, Αθήνα, Πραγματεία της ακαδημίας Αθηνών 50, 1984, σ. 74 κ.ε.

ακριβά δώρα στην υπογήφια, για γαμική συμφωνία, αυλή. Εκτός των χρημάτων, παρέχονται μεταξωτά υφάσματα, ελεφαντόδοντο, χρυσό, όπως και λείψανα Αγίων³⁵³.

Γενικότερα, τόσο σε επίπεδο προγαμιαίων δώρων, όσο και των παροχών που ορίζονται με την τελική συμφωνία, αποτελούν έναν ακόμα δείκτη της ισχύος και του πολιτικού- στρατηγικού εκτοπίσματος των δυνάμεων που προσέρχονται στη συμφωνία αυτή. Για το λόγο αυτό, για παράδειγμα, μέχρι και τον 12^ο αιώνα, η βυζαντινή αυλή δεν παραχωρεί, κατά κανόνα, σε βυζαντινές πριγκίπισσες που παντρεύονται εκτός συνόρων, γη ως προίκα. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν επιδεικνύει διαλλακτικότητα, προκειμένου να λειτουργήσει ως δέλεαρ η προικοδότηση υπό μορφή γαιών για την επιτυχή έκβαση της γαμικής συμφωνίας. Συνήθως πρόκειται για διαφιλονικούμενα εδάφη, των οποίων ο έλεγχος αναγνωρίζεται τελικώς προς το έτερο μέλος της συμφωνίας³⁵⁴.

Παράδειγμα αυτής της διαχείρισης και έμμεσης προικοδότησης από πλευράς Βυζαντίου συναντάται το 972, όταν η βυζαντινή και γερμανική πλευρά συμφωνούν και τελικώς πραγματοποιούν γάμο, μεταξύ Όθωνα Β' και Θεοφανώς, με την πρώτη να αναγνωρίζει στη δεύτερη τον έλεγχο των πριγκιπάτων της Καπούα, του Μπενεβέντο και του Σαλέρνο³⁵⁵. Επίσης, το 1104/5 ο Αλέξιος Κομνηνός με τη σύναψη γάμου του γιου του Ιωάννη Β' με την Πιρόσκα, πριγκίπισσα της Ουγγαρίας, παραχωρεί στον εξάδελφο της τελευταίας, Κόλομαν, βασιλιά της Ουγγαρίας, την Κροατία και τις δαλματικές πόλεις. Αποτρέπει, κατά αυτόν τον τρόπο και το σενάριο συμμαχίας των περιοχών αυτών, οι οποίες δρουν, επί της ουσίας, αυτόνομα με τον Νορμανδό ηγεμόνα³⁵⁶. Παρόμοια, μάλιστα, πολιτική ακολουθεί και ο Ισαάκιος Β' Άγγελος στο γάμο του με τη θυγατέρα του Ούγγρου βασιλιά Βέλα Γ', την περίοδο του 1185/6, με την επίσημη παραίτησή του κάθε δικαιώματος στη Δαλματία και στην περιοχή της Κροατίας³⁵⁷.

Στην τελευταία περίπτωση, όμως, η διανομή γης ως προίκα έχει διττή και αμοιβαία παροχή, εφόσον, ο γάμος της Μαργαρίτας με τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου

---

³⁵³ Ό.π., σ. 52.

³⁵⁴ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 436.

³⁵⁵ Β. Σ. Καραγεώργος, ό.π., σ. 208.

³⁵⁶ Γ. Μουσιδου, ό.π., σ. 211-212.

³⁵⁷ C. M. Brand, ό.π., σ. 89.

συνοδεύεται και από την προίκα της, με εδάφη στην περιοχή της Σερβίας και της Βουλγαρίας, τα οποία κατακτώνται από τον Βέλα Γ' λίγα χρόνια πριν, το 1182/3 σε βάρος του Βυζαντίου. Συνεπώς, πρόκειται για εδάφη που προέρχονται από τη βυζαντινή επικράτεια, με την Κωνσταντινούπολη να συνεχίζει να τα διεκδικεί, λαμβάνοντάς τα υπό τη μορφή προίκας. Ο θεσμός της προίκας, λοιπόν, διά μέσω των διπλωματικών γάμων, λειτουργεί επικουρικά και προς την εξυπηρέτηση και εξομάλυνση των σχέσεων των δυο μελών της συμφωνίας, όπως στην περίπτωση Βυζαντίου- Ουγγαρίας³⁵⁸.

Συνεκβαλόν στοιχείο της προίκας είναι η λεγόμενη «*donatio propter nuptias*» ή «υπόβολον», ως το δώρο του γαμπρού προς τη νύφη, το οποίο σύμφωνα με τις καταγραφές που υπάρχουν, πρόκειται για παραχώρηση γης³⁵⁹. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτό του Όθωνα Β' και της Θεοφανώς, ο οποίος μέσω του επίσημου εγγράφου «Δίπλωμα», παραχωρεί περιοχές γης στο Ρήνο, στη Βεστφαλία, στις Κάτω Χώρες και στην Αδριατική, όπως στις περιοχές της Ιστρίας και η κομητεία της Πεσκάρας, οι οποίες χρησιμεύουν για το Βυζάντιο, ως δίοδοι επικοινωνίας από στεριά και θάλασσα. Η Θεοφανώ, μάλιστα, έχει τη δυνατότητα της πλήρους κυριότητας, το οποίο πρακτικά της δίνει ακόμη και τη δυνατότητα πώλησης ή καιδωρεάς των γαιών αυτών³⁶⁰. Συναφής περίπτωση είναι και αυτή της Θεοδώρας Κομνηνής, η οποία όντας σύζυγος του Βαλδουίνου Γ', βασιλιά των Ιεροσολύμων, λαμβάνει ως «υπόβολον» την πόλη Άκκων. Περιοχή, η οποία πλέον ανήκει εξολοκλήρου στη Θεοδώρα, χωρίς να επιδέχεται οποιαδήποτε αμφισβήτηση η κυριότητά της επί αυτής, ακόμα και με το θάνατο του συζύγου της, όπως αναφέρει ο Γουλιέλμος της Τύρου³⁶¹.

Συνεπώς, όπως διαβλέπεται με τις παραπάνω αναφορές, η «*donator propter nuptias*» ή αλλιώς «υπόβολον», σχετίζεται με την αποκλειστική κτήση γαιών- περιοχών της βυζαντινής πριγκίπισσας και όχι του Βυζαντίου. Χωρίς, βεβαίως, αυτό να αποκλείει την όποια δυνατότητα έμμεσου κέρδους και πλεονεκτημάτων από την πράξη αυτή.

³⁵⁸ R. Macrides, ό.π., σ. 279, υπ. 102.

³⁵⁹ Ό.π., σ. 277- 278.

³⁶⁰ Κ. Ε. Μπουραντάς, Θεοφανώ: Η πριγκίπισσα του Βυζαντίου που έγινε αυτοκράτειρα (*coimperatrix*) και η Μεγάλη Αυτοκράτειρα (*Grosse Reichskaiserin*) του Α' Γερμανικού Ράιχ- διαμορφώτρια της γερμανικής γλώσσας και φορέας της ιδέας ενός «Ευρωπαϊκού Συστήματος Κρατών», Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Αντ. Σταμούλη, 2013, σ.43, 154.

³⁶¹ Κ. Βάρζος, ό.π., σ. 335.

Εκτός των προαναφερθέντων, άμεση συσχέτιση με τη διαδικασία διαπραγμάτευσης και τελικής συμφωνίας ενός διπλωματικού γάμου έχει και η απονομή τίτλων- αξιωμάτων στους μελλοντικούς ξένους συζύγους, όπως και στο στενό φιλικό και συγγενικό κύκλο αυτού. Η απόδοση αυτών των τίτλων, βεβαίως, αποτελεί και στοιχείο της αίγλης, που χαρακτηρίζει το Βυζάντιο, εφόσον οι τίτλοι αυτοί επιδιώκονται από ξένους υποψηφίους γαμπρούς, ακόμα και όταν δεν τελεσφορεί μια γαμική συμφωνία. Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι ο Τέρβελις, ο Βούλγαρος ηγεμόνας δεν έρχεται σε γάμου κοινωνία με την κόρη του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β', λόγω του ότι ο τελευταίος επιλέγει την αθέτηση της υπόσχεσής του προς τον ξένο ηγεμόνα. Κι ενώ, λοιπόν, υπάρχειμνη τήρηση της υπόσχεσης, από πλευράς αυτοκράτορα, η απονομή του τίτλου του «καίσαρα» στον Βούλγαρο ηγεμόνα, γίνεται αποδεκτή προς αντιστάθμισμα αυτής της αρνητικής αυτής έκβασης. Πρόκειται για τίτλο που είναι δεύτερος στην τάξη ακριβώς μετά του αυτοκράτορα, αλλά χαίρει μόνο απότισης τιμών και όχι συμμετοχής σε καθήκοντα εξουσίας της αυτοκρατορίας³⁶².

Τίτλος του «πατρίκιου», επίσης, δίνεται και στον Βούλγαρο ηγεμόνα Τελέριγο, μετά το γάμο του με την ξαδέρφη της συζύγου του Λέοντα Δ', στον Αγιχίσις, δούκας του Μπενεβέντο, το 788, για τη διαπραγμάτευση του γάμου του γιου του Grimoald με την Ευανθία, αδελφή της συζύγου του Κωνσταντίνου ΣΤ'. Τελικά, όμως, ο θάνατός του προηγείται της απονομής του τίτλου. Επίσης, κάτοχος του ίδιου τίτλου γίνεται και ο Ιωάννης, για τον δόγη της Βενετίας, Πέτρος Ορσόλο, λόγω του γάμου του με την Μαρία, αξιότιμο μέλος της βυζαντινής αυλής. Βεβαίως, από τον 11^ο αιώνα και μετά, η πτωτική πορεία της Αυτοκρατορίας οδηγείται στην απονομή μεγαλύτερων τίτλων από αυτού του «πατρίκιου» και χωρίς πλέον την φειδώ που χαρακτηρίζει την τακτική των προηγούμενων αιώνων. Ήδη στα 1031 ο παγκράτιος γιος της βασίλισσας της Γεωργίας, Μαριάμ, λαμβάνει τον τίτλο του «κουροπαλάτη»- ανώτερος των πατρικίων- ένεκα του γάμου του με την ανιψιά του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ' Αργυρού³⁶³.

Μία από τις εξαιρέσεις, όμως, του κανόνα, αποτελεί η περίπτωση το 927, ο Βούλγαρος ηγεμόνας Πέτρος, ο οποίος νυμφευόμενος τη Μαρία Λακαπηνή, τού

---

³⁶² Α. Σταυρίδου- Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, 1972, σ. 89.

³⁶³ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 456- 457.

αποδίδεται ο τίτλος «βασιλεύς Βουλγαρίας», ισοδύναμος με αναγνώριση της Βουλγαρίας, χωρίς, όμως, να θέτει τον Πέτρο ισοστάσιο του Αυτοκράτορα του Βυζαντίου³⁶⁴.

Σε γενικές, όμως, γραμμές παρατηρούνται οι Βυζαντινοί να επιδαμνούν ολοένα και περισσότερο τους τιμητικούς τίτλους από τον 11^ο αιώνα και μετά. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι το χρυσόβουλο του 1074 για τον αρραβώνα του γιου του Μιχαήλ Ζ', Κωνσταντίνο με την κόρη του Νορμανδού ηγεμόνα, Ολυμπιάδα, ορίζει μια σειρά από σημαντικές παροχές της Κωνσταντινούπολης προς τον Ροβέρτο Γυϊσκάρδο, σχετικά με τους τιμητικούς τίτλους. Εκτός από τον τίτλο «νοβελίσσιμου» για τον τελευταίο, του παρέχεται η δυνατότητα να απονείμει και ο ίδιος τον τίτλο του «κουροπαλάτη» στους γιους του, αλλά και να προβεί στην απονομή τίτλων σε 43 αξιωματούχους του, μαζί με τα αντίστοιχα ενδύματα και «ρόγες», δηλαδή τακτικούς μισθούς από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η πλειάδα όλων αυτών των παραχωρήσεων με τη συμφωνία του γάμου, βεβαίως, αποσκοπεί στην αποτροπή των όποιων δυσμενών σεναρίων, που μπορεί να προκύψουν λόγω της ισχυρής παρουσίας των Νορμανδών στο Μπάρι. Λόγος, για τον οποίο, λίγα χρόνια αργότερα, το 1082, ο Αλέξιος Κομνηνός επιδιώκει τη σύναψη γάμου- συμμαχίας με μια από τις κόρες του Ερρίκου Δ', αυτοκράτορα της Γερμανίας. Στο πλαίσιο αυτής της συμφωνίας γίνεται λόγος για 216.000 νομίσματα, αλλά και την αντίστοιχη «ρόγα» των είκοσι αξιωμάτων που απονέμονται³⁶⁵.

Η επιλογή αυτής της αυτοκρατορίας για περαιτέρω ενίσχυση της διαπραγματευτικής της φαρέτρας προς την επίτευξη και ολοκλήρωση μιας συμφωνίας για διπλωματικό γάμο καταδεικνύει ταυτόχρονα και το επίπεδο στο οποίο κινούνται οι υπόλοιποι συνδαιτημόνες για τη γαμική συμφωνία, εφόσον, με την απονομή τίτλων του Βυζαντίου και των αντίστοιχων οικονομικών αποδοχών, οι ενδιαφερόμενοι δέχονται και επιδιώκουν τις τιμές αυτές, ακόμη και σε περιπτώσεις που δεν ευδοκιμεί τελικώς η αρχική βούληση για κάποιο γάμο. Η δράση αυτή των Βυζαντινών και η αποδοχή των

---

³⁶⁴ Α. Σταυρίδου- Ζαφράκα, ό.π., σ. 115- 116 ·Ε. Κ. Κυριακής, *Βυζάντιο και Βούλγαροι, 17^{ος}- 10^{ος} αιώνες: Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Σ. Δ. Βασιλόπουλος, 1993, σ. 268- 272.

³⁶⁵ Α. Γ. Παναγοπούλου, ό.π., σ. 457- 458.

υπολοίπων υπεισέρχεται και σε άλλη σφαίρα επιρροής, αυτής της πολιτισμικής διάστασης, υπό το πρίσμα της ευρύτερης έννοιας περί ήπιας ισχύος (soft power).

3. Η παρουσία των βυζαντινών πριγκιπισσών σε ξένες αυλές

Όπως καθίσταται σαφές και στα παραπάνω γραφόμενα, η Κωνσταντινούπολη, φροντίζει στο πλαίσιο της Υψηλής Στρατηγικής της και άσκησης της εξωτερικής της πολιτικής να ενσωματώνει και να εναρμονίζει στο σύνολο των επιδιώξεών της και μία έντονη χροιά πολιτισμικής μεγέθυνσης- επέκτασης προς το διεθνές της περιβάλλον, ιδιαίτερα τις περιόδους ακμής της. Στοιχείο, το οποίο την χαρακτηρίζει πρώτα και κύρια εντός αυτής με την κοσμοπολίτικη αύρα της και το πνευματικό της υπόβαθρο. Σε αυτή τη διάχυτη νοοτροπία δεν γίνεται να αποτελούν εξαίρεση οι βυζαντινές πριγκίπισσες και ο κομβικός τους ρόλος σε έναν από τους πιο σημαντικούς μοχλούς διπλωματίας της αυτοκρατορίας, αυτών των διπλωματικών γάμων, όπως αποκρυσταλλώνονται παραπάνω.

Παρατηρείται, λοιπόν, η πριγκίπισσα να συνοδεύεται με την άφιξή της στην πατρίδα του ξένου συζύγου της, από διανοούμενους καλλιτέχνες και εκκλησιαστικούς. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Άννας της Πορφυρογέννητης, η παρουσία της οποίας συνοδεύεται από μια σειρά ανθρώπων των γραμμάτων- λογίων, τεχνικών, αρχιτεκτόνων και εκκλησιαστικών, βεβαίως, παραγόντων για τη νεότευκτη Εκκλησία της Ρωσίας, όπως γίνεται νύξη στο παραπάνω κεφάλαιο. Η παρουσία, όμως, και της ίδιας της Άννας δεν περνά απαρατήρητη, τόσο σε επίπεδο εμφάνισης, όσο και δράσης, εφόσον δεν λειτουργεί παθητικά και απομονωμένα. Η δραστήρια συμμετοχή της διαφαίνεται και στην κατάρτιση του πρώτου Συντάγματος της χώρας του συζύγου της³⁶⁶.

Οι Βυζαντινοί αντιλαμβανόμενοι τις δυναστείες που προκύπτουν και μέσω αυτής καθαυτής της παρουσίας των βυζαντινών πριγκιπισσών, να τούς παρέχεται η ανάλογη παιδεία, καλλιέργεια αρετών και εξωτερική εντυπωσιακή εμφάνιση, προκειμένου άμα τη εμφανίση να προΐδεάζει θετικώς τους ενδιαφερόμενους και το ευρύτερο περιβάλλοντους. Μάλιστα, οι δυικές, για παράδειγμα, μαρτυρίες αναφέρονται με διθυραμβικά σχόλια για τις πριγκίπισσες της βυζαντινής αυλής. Στην περίπτωση της Μαρίας, κόρης

---

³⁶⁶ Α. Α. Ν. Ταχιάος, ό.π., σ. 71.

του αυτοκράτορα Μαυρίκιου, παντρεμένη με τον Χοσρόη Β', τον Σασσανίδη βασιλιά, ο Πέρσης Firdousi, εξυμνεί το κάλλος, το πνεύμα, αλλά και τον ρόλο της ως σωστή σύμβουλος. Παρόμοιοι έπαινοι συναντώνται και στη δυτική ιστοριογραφία, όπως, για την Μαρία Αργυρώ, τη λεγόμενη και ως *domna Maria greca ductrix*, σύζυγο του δόγη της Βενετίας για την Ευδοκία, ανιψιά του Μανουήλ Κομνηνού, σύζυγο Γουλιέλμου Η' του Μοντεπελιέ, εμπνέοντας και τοπικούς Τροβαδούρους. Ενώ και στην περίπτωση της Ειρήνης, θυγατέρα του Ισαακίου Β' Αγγέλου, παντρεμένη με τον Γερμανό Φίλιππο, η εντυπωσιακή της εμφάνιση και ο χαρακτήρας της οδηγεί τον Walter von der Vogelweide να την αναφέρει σε ποίημά του ως «ρόδο χωρίς αγκάθι και περίσκεψη χωρίς χολή»³⁶⁷.

Επιδράσεις, επίσης, ασκούν με την παρουσία τους στο ευρύτερο πλαίσιο η Μαρία της Αλάνιας στη Γεωργία, τόσο πολιτικά- διπλωματικά, όσο και εμπορικά με το Βυζάντιο, εφόσον μέσω και δικών της ενεργειών δίνεται το εφαλτήριο για ανάπτυξη ελεφαντόδοντων σύμφωνα με τα βυζαντινά πρότυπα. Επίσης, η Μαρία Κομνηνού στην Ουγγαρία, συμβάλλει αντίστοιχα στο να εισαχθούν στη χώρα βυζαντινές επιδράσεις στην αρχιτεκτονική, σε τελετουργικά σύμβολα, όπως και στα νομίσματα της χώρας. Επιπλέον, επιρροή ασκεί και η Θεοδώρα Κομνηνή στην Αυστρία με την ελληνοποίηση τοπωνυμίων, επίσημα διπλώματα, όπως και ότι, η Βιέννη μετατρέπεται σε «Windopolis»³⁶⁸. Βεβαίως, χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση της Μαρίας Αργυρής, η οποία με τη χρήση ενός μικρού χρυσού πιρουνιού αλλάζει τις συνήθειες της Δύσης στο κομμάτι αυτό. Στην αρχαία Ρώμη, βέβαια, γίνεται χρήση πιρουνιού που προσομοιάζει περισσότερο με μαχαίρι από τον Μεσαίωνα, όμως και μετά δεν παύει η χρήση του. Το πιρούνι, όπως υφίσταται μέχρι και σήμερα σε μορφή, έρχεται στην Ευρώπη, ως «εκπολιτιστικό» στοιχείο, όπως αναφέρει ο γνωστός Γερμανός Κοινωνιολόγος Νόρμπερτ Ελίας, μέσω της βυζαντινής πριγκίπισσας. Γεγονός, που καταδεικνύει την ποικιλοτρόπως και πολυδιάστατη επιρροή της Βυζαντινής Αυλής στη Δύση³⁶⁹.

Πολυσχιδής είναι και η δράση της Θεοφανούς, της οποίας η παρουσία επιφέρει αναπόδραστα σημαντική επιρροή, τόσο πολιτισμικά, όσο και πολιτικά, εφόσον εισαγάγει στην γερμανική αυλή τη βυζαντινή εθιμοτυπία, αποτυπώνει έντονη εκκλησιαστική

---

³⁶⁷ Α. Γ. Παναγοπούλου, *ό.π.*, σ. 465- 467.

³⁶⁸ *Ο.π.*, σ. 495-496.

³⁶⁹ J. Herrin, *ό.π.*, σ. 302.

δράση, αλλά και συμβάλλει στη διαμόρφωση της γερμανικής γλώσσας, σε ένα ευρύ και ενιαίο πλαίσιο για τη γερμανική επικράτεια, υποσκελίζοντας με αυτόν τον τρόπο την λατινική. Μυεί, λοιπόν, τους Γερμανούς στη λεπτεπίλεπτη βυζαντινή πολυτέλεια των γυναικείων αμφιέσεων, των επίσημων γευμάτων, των χρυσών μαχαιροπίρουνων, όπως τον τρόπο χρησιμοποίησής τους και επιτραπέζιων λαμπών, των επίπλων και όλων αυτών που φέρουν τη βυζαντινή ταυτότητα της Θεοφανούς³⁷⁰.

Παράλληλα, φροντίζει μέσω της λεγομένης «Επιτροπής Ελλήνων Σοφών» να προσδώσει έναν επιπλέον χαρακτήρα πολιτισμικού στίγματος στη γερμανική γλώσσα και στη Δύση ευρύτερα. Η πρωτοβουλία χρονολογείται μάλλον την περίοδο που λόγω χηρείας επιφορτίζεται με περισσότερα καθήκοντα ως αντιβασιλίσα. Καταφέρνει, λοιπόν, να εξοβελίσει τις παθογένειες της γλωσσικής επικοινωνίας εντός της ηγεμονίας, λόγω των πολλών «Mundarten», τοπικών διαλέκτων- παραφυάδων της γερμανικής γλώσσας. Ταυτόχρονα μέσω της «Επιτροπής Ελλήνων Σοφών» εντάσσονται στη γερμανική γλώσσα συντακτικοί και γερμανικοί κανόνες, όπως και πληθώρα ελληνικών λέξεων. Μάλιστα, το αποκαλούμενο στα γερμανικά «klassische Transkription», το σύστημα δηλαδή μεταφοράς στη γερμανική γλώσσα ελληνικών λέξεων αποτελεί, μέχρι σήμερα, μέσο εξυπηρέτησης για το σκοπό αυτό³⁷¹.

Η Θεοφανώ φροντίζει, επιπλέον, να συντηρήσει δεσμούς με το Βυζάντιο και μέσω της μεγάλης της δράσης σε επίπεδο πολιτικής διοίκησης, αφού την περίοδο της χηρείας της και εξ' ονόματος του ανήλικου γιου της, η Θεοφανώ εκδίδει αποφάσεις, κάνοντας τη χρήση του όρου «imperator». Επίσης, φροντίζει ο νεαρός Όθωνας να γαλουχηθεί με κλασική παιδεία, η οποία και γίνεται στα ελληνικά. Επιπροσθέτως, η Θεοφανώ φροντίζει να αποστείλει πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη για την εξασφάλιση μιας βυζαντινής πριγκίπισσας. Μία διπλωματική αποστολή, η οποία στέφεται, υπό πλήρη επιτυχία, με τον τότε βυζαντινό αυτοκράτορα, Βασίλειο Β' να ορίζει το γερμανοβυζαντινό γάμο μεταξύ της ανιψιάς του Ζωής και του Όθωνα Γ'. Ο θάνατος, όμως, του τελευταίου, το 1002, σε ηλικία 22 χρόνων δεν κάνει πράξη τη γαμική αυτή συμφωνία³⁷².

---

³⁷⁰ Κ. Ε. Μπουραντάς, ό.π., σ. 151, 153.

³⁷¹ Ό.π., σ. 155-159.

³⁷² V. Herrin, ό.π., σ. 309.

Η Θεοφανώ, λοιπόν, παρά την ατυχή συγκυρία, εμπεδώνει, μέσω της βυζαντινής παιδείας, την αξία και τον ρόλο των διπλωματικών γάμων με την Υψηλή Στρατηγική, εν γένει, σύμφωνα πάντα με τα δεδομένα της εποχής. Άλλωστε, η ίδια- και όχι μόνο- αποτελεί ένα αυταπόδεικτο παράδειγμα της πολιτικής- διπλωματικής αυτής αξίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Κωνσταντινούπολη, λοιπόν, τόσο μέσω των πολιτικών γάμων, όσο και μέσω του εκκλησιαστικού παράγοντα, γνωρίζει να αξιοποιεί στο έπακρο όσα της δίνονται, ως στοιχεία υπεροχής, αλλά και αφομοίωσης.

Αρχικά, διακρίνεται η τάση της Αυτοκρατορίας να επιζητά την επικοινωνία και πολιτισμική αφομοίωση λαών, οι οποίοι δρουν σε υποδεέστερο θεσμικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κύκλο αντίληψης. Το ενδιαφέρον στην προκειμένη περίπτωση είναι η συνειδητή επιλογή επένδυσης στο χρόνο. Παρά τον πρωτογονισμό των λαών αυτών, η Αυτοκρατορία δεν συμβιβάζεται, ούτε στην άμεση επιλογή στρατιωτικής ισχύος, αλλά ούτε και στην επιφανειακή επιλογή μιας πλήρους πολιτισμικής απεικόνισης της βυζαντινής κοσμοθεωρίας στην ολότητά του, ως στοιχείο παγκοσμιοποίησης, αλλά οικουμενικότητας αυτού. Επιλέγεται, δηλαδή, η γνώση του πολιτισμικού υποβάθρου του Βυζαντίου, μέσω της ελληνικής γλώσσας, όχι τόσο άμεσα, αλλά κυρίως έμμεσα με τη συνεισφορά της στη δημιουργία αλφαβήτου στα πρότυπα της μητρικής γλώσσας των αντίστοιχων λαών-αποδεκτών. Δίνεται η δυνατότητα, κατ' αυτόν τον τρόπο, ο κάθε ενδιαφερόμενος λαός να εμπεδώσει, μέσω της δικής του πνευματικής συναντίληψης, αυτό που κατά τρόπο πλέον εύσημο, έρχεται να συζευχτεί με την πολιτισμική του ετερότητα.

Είναι αξιοσημείωτο, λοιπόν, ότι, επιλέγεται αυτού του είδους η μακρά και επίπονη διαδικασία πνευματικής ζύμωσης, η οποία εξακολουθεί αιώνες μετά, τόσο στην περίοδο της αποικιοκρατίας, του απαρτχάιντ και της θεολογικής Απελευθέρωσης στη Λατινική Αμερική, να μην γίνεται κατανοητή, αλλά θυσιαζόμενη στο εφήμερο και ρηχό.

Ταυτόχρονα, όμως, η Κωνσταντινούπολη επιλέγει την παγίωση μιας περίοπτης θέσης, ανάμεσα στην κοσμοπολιτεία που οικοδομεί, φέροντας το ρόλο του καθοδηγητή και μάλιστα με ιδιαίτερα επιλεκτικό ύφος, σε τομείς, όπως αυτών των διπλωματικών γάμων. Διαμορφώνει λοιπόν ένα αόρατο τείχος μεγαλείου, επιθυμώντας με την απόσταση που δημιουργείται κατ' αυτόν τον τρόπο, να έλξει ακόμα περισσότερο τους υποψήφιους κοινωνούς της βυζαντινής μεγαλοπρέπειας. Η Αυτοκρατορική Αυλή, ενώ επιλέγει, σε γενικές γραμμές, τη συναίνεση, ταυτόχρονα ορίζει υψηλές προϋποθέσεις για την είσοδο στην Αυτοκρατορική οικογένεια. Διαχειρίζεται την εξωτερική πολιτική, με

άλλα λόγια, ως μοντέλο ισορροπίας, μεταξύ θαυμασμού- κύρους και θρησκευτικής εγγύτητας.

Λειτουργία, απολύτως απαιτητική, ιδιαίτερος και ως προς την επίτευξη της επίδειξης δεξιοτεχνίας προς τη χρήση σκληρής ισχύος. Τύπος ισχύος, ο οποίος αποτελεί μια άοκνη διαδικασία μέριμνας και χειρουργικής ακριβείας εργαλείων επέμβασης, ώστε να ενισχύσει όσα θέλει να εκπέμψει η Αυτοκρατορία για την «εξημέρωση» του πρωτογονισμού λαών, αλλά και παρέλκυσης του φαύλου κύκλου ανατροφοδότησης της βίας. Η βία καθίσταται ως δεδομένη παρουσία στον πολυτάραχο βίο της χιλιετούς πορείας, όπως και η διατήρηση του υψηλού επιπέδου στρατιωτικής ισχύος και στρατιωτικής στρατηγικής να κρίνεται εξαιρετικά κρίσιμη, ως προς την τοποθέτησή της στην ιστορική ροή των πραγμάτων. Η γνώση της Παλαιάς Ρώμης καταδεικνύει το πρότυπο της Pax Romana μέσω ωμής προβολής βίας, αλλά, εκ των πραγμάτων, και του ρουν των γεγονότων φέρει έναν αχαλίνωτο κύκλο φθοράς, αλλά προϊόντος του χρόνου, μια επιφανειακή αυτοματοποιημένη δράση των όπλων στη Δυτική πλευρά της Αυτοκρατορίας με μακρόσυρτους κύκλους πολεμικών διαδικασιών, ακόμα μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, όπως ο τριακονταετής πόλεμος, επιβεβαιώνοντας τη ρήση «ο πόλεμος θρέφει τον πόλεμο».

Ακόμα και τα γεγονότα του 1204 αποτελούν ανεξίτηλη απόδειξη της ανεξέλεγκτης, σχεδόν δογματικής προβολής της ισχύος, κατ' αυτόν τον τρόπο, ως πρόκληση δέους. Γεγονότα, τα οποία επιβεβαιώνουν, όχι μόνο τις αλυσιτελείς προσπάθειες εσωτερικής νομιμοποίησης προς τη σύμπραξη της Κωνσταντινούπολης με το Βατικανό, αλλά και της αποτυχίας του προτύπου αυτού διαχείρισης της ένοπλης βίας εντός της κατακερματισμένης δύσης του φεουδαρχικού συστήματος.

Η βυζαντινή εξωτερική πολιτική, λοιπόν, φέροντας τη χρυσή τομή και όχι παραγκωνισμού της ισχύος, αλλά αντίθετα της καλύτερα αποδοτικής του ρόλου, έχει μια πλήρη πραγματιστική αντίληψη των πραγμάτων περί διατήρησης και δέουσας χρήσης των φορτίων ισχύος της. Μπορεί, λοιπόν, η εξωτερική πολιτική της να είναι ένας αέναος κύκλος διπλωματικού αγώνα που διακόπτεται από πολέμους, όπως αναφέρει ο Λουί Μπρεγιέ, αλλά είναι ακριβώς γιατί της το επιτρέπει, μεταξύ άλλων και η διατήρηση της στρατιωτικής ισχύος, ως στοιχείο αποτροπής.

Σε αυτό συνδράμει και η εν γένει ευελιξία που χαρακτηρίζει το Βυζάντιο, καθώς όπως διακρίνεται και στην περίπτωση των διπλωματικών γάμων στην περίοδο παρακμής της, η έκπτωση των κριτηρίων για σύναψη γάμων. Γενικότερα, η Αυτοκρατορία φροντίζει να λειτουργεί, υπό το πρίσμα του *«dura lex sed lex»*, αλλά, κατά το δοκούν, ακυρώνοντας, επί της ουσίας, το νόημά της, το οποίο εργαλειοποιεί επιλεκτικά μόνο σε περιπτώσεις διαχείρισης, κύρους και γοήτρου, όπως στην περίοδο ακμής, αναφορικά με τους διπλωματικούς γάμους.

Τέλος, όπως αναφέρει η γνωστή αρχαιοελληνική ρήση *«ἀρχὴ παιδεύσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις»*, η, κατά τον Καρλομάγνο, *«αυτοκρατορία των Γραικών»*, ή και η χρήση του όρου *«Βυζάντιο»*, ο οποίος συνειδητά χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία, αποτελούν εμμέσως πλην σαφώς, το αυταπόδεικτο σημείο θαυμασμού απέναντι σε αυτό που αποφεύγουν να κατονομάσουν οι επίζηλοι σφετεριστές, ως συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, εφόσον η Νέα Ρώμη επιλέγει μέσα από την μακραίωνη πορεία της να καταστεί μια Αυτοκρατορία του χρόνου, η οποία αδιασάλευτα παραδίδει στο σήμερα το κληροδότημα της κατάκτησης, μέσω της διάδοσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αυστριακές Επιστολές, Βερολίνο, Εκδόσεις E. Dummler (MGH, Epistolae III), 1957.

Βαλασιάδης, Χ. Σ., *Οδηγός Βυζαντινών Νομισμάτων*, Εκδόσεις Γεωργιάδης, 1995.

Βαρβαρούσης, Π., *Διεθνείς Σχέσεις και Εξωτερική Πολιτική στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004.

Βάρζος, Κ., *Η Γενεαλογία των Κομνηνών*, Τόμος Β', Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1984.

Βασιλief, Α., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις Πελεκάνος, 2006.

Beck, H.G., *Η βυζαντινή χιλιετία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2005, μτφ. Δ. Κούρτοβικ.

Berschin, W., *Ελληνικά γράμματα και λατινικός μεσαίωνας: Από τον Ιερώνυμο ως τον Νικόλαο Κουσανό*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Universities Studio Press, 1998, μτφ. Δ. Ζ. Νικήτας.

Bull, H., *Η 'Αναρχη Κοινωνία': Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Γ' έκδοση, 2007, μτφ. Η. Στροϊκού, επιμ. Η. Κουσκουβέλης.

Burns, E., *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Επίκεντρο, 2006.

Γάσπαρης, Χ., Νικολούδης Ν. & Πέννα Β.,(επιμ.), *Ελληνική Ιστορία*, Τόμος Β', Ε.Α.Π, Πάτρα, 1999.

Γιανναράς Χ., *Πολιτιστική διπλωματία: Προθεωρία ελληνικού Σχεδιασμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Ίκαρος, 2003 Έκδοση 2^η.

Γιαννικόπουλος, Κ. Ι., *Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και η Δύσις, 1258-1282*, Αθήνα, Εκδόσεις Κουλτούρα, 1991.

Γιαννακόπουλος, Κ., *Μεσαιωνικός Δυτικός Πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κυραμάνος, 1993.

Γλύκατζη- Αρβελέρ, Ε., *Σας μιλώ για το Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Ερμής, 2019.

- , *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ψυχογιός, 2007, μτφ. Τ. Δρακοπούλου.

- , *Πόσο Ελληνικό είναι το Βυζάντιο; : Πόσο Βυζαντινοί οι Νεοέλληνες*; Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2017.
- Γλύκατζη- Αρβελέρ, Ε., & Aymard, Μ., *Οι Ευρωπαίοι: Αρχαιότητα, Μεσαίωνα, Αναγέννηση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2003, μτφ. Π.Μπουρλάκης.
- Γρυντάκης, Γ., Δαλκός Γ., Χόρτης, Α. & Χόρτης, Ε., *Η άγνωστη πλευρά του Βυζαντίου: Ιστορικά παράδοξα*, Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2014.
- Cameron, Α., *Η αξία του Βυζαντίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2017, μτφ. Π. Γεωργίου.
- Diehl C., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Εκδόσεις Ηλιάδης, 2002, μτφ. Ε. Ταμπάκη.
- Δρακόπουλος, Π., *Μεσαίωνα: Ελληνικός και Δυτικός*, Αθήνα, Εκδόσεις Παρουσία, 2002.
- Ζακυθινός, Δ., *Βυζαντινή Ιστορία 324- 1071*, Αθήνα, Εκδόσεις Μυρτίδη, 1972.
- , *Οι Βούλγαροι από εξελληνισμό εις τον εκσλαβισμόν*, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 56, 1981.
- , *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι, Συμβολή εις την ιστορίαν του Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Αετός, 1945.
- Ζαμπέλιος, Σ., *Πηγές της Νεοελληνικής Εθνότητας*, Εκδόσεις Γεωργιάδης, 2007.
- Ζεπόν, Ι. - Λ., *Jus Graecoromanum*, Τόμος Α', Αθήνα.
- Ζερκόφ, Ν., *Οι Ρώσοι και η Εκκλησία τους*, Αθήνα, εκδόσεις Αστήρ, 1972, μτφ. Γ. Στεφανόπουλου.
- Ζιάκας, Γ. Δ., *Θρησκευολογικά Μελετήματα. Ζώντας αρμονικά με ανθρώπους διαφορετικής πίστης*, Τόμος Α', Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 2004.
- Θεοδοσίου, Σ., *Βυζάντιο και Σλάβοι: Η ιστορική πορεία των Βαλκανικών κρατών από την κάθοδο των σερβικών φύλων έως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, Εκδόσεις Δίαυλος.
- Θεοχάρης, Β., *Η πολιτιστική επιρροή του Βυζαντίου στη Δυτική Ευρώπη και στην Αναγέννηση*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις University Studio Press, 2016.
- Goff, J. Le, *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2006, μτφ. Ε. Ζέη.
- Herrin, J., *Τι είναι Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2020, μτφ. Χ. Σαμαρά, επιμ.Κ. Νικολάου.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Ζ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1978.
- Καραγεώργος, Β. Σ, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Α' Μεσαιωνική Περίοδος*, Αθήνα, 1987, Ιστορικές Εκδόσεις Σ. Δ. Βασιλόπουλος, σελ. 218- 219.

Καραγιαννόπουλος, Γ., *Το Βυζαντινό κράτος-Κρατική οργάνωση Κοινωνική δομή*, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 1983.

Καραγιαννόπουλος, Ι., *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1988.

- , *Το βυζαντινό κράτος*, Αθήνα, εκδόσεις Βάνιας, 2001.

Καρβουναράκης Θ., *Η τέχνη της διπλωματίας και οι τεχνικοί της*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις θύραθεν- Ιστορική βιβλιοθήκη, 2013.

Κόλια- Δερμιτζάκη, Α., *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος»: Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Βασιλόπουλος, 1991.

Κολιόπουλος, Κ., *Η Στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2008.

Κόντογλου, Φ., *Η πονεμένη Ρωμοσύνη*, Αθήνα, Εκδόσεις Άγκυρα, 2015.

Κορδώσης, Σ., *Η «άλλη Ινδική» και η νήσος «Διβούς» του Φιλοστοργίου*, Ιστοριογεωγραφικά 2, Γιάννενα- Θεσσαλονίκη, 1988.

- , *Οι Τούρκοι ανάμεσα στην Κίνα και το Βυζάντιο (552-659 μ.Χ.): Ο ρόλος τους στην ευρασιατική πολιτική, διπλωματία και στρατηγική*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2012.

Κουκουλές, Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Τόμος Β1', Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1952.

Κουσκουβέλης, Η., *Λήψη αποφάσεων- Κρίση- Διαπραγμάτευση: Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1997.

- , *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Ποιότητα, Ε' Έκδοση, 2007.

Κραλίδης, Α., *Οι Χαζάροι και το Βυζάντιο: Ιστορική και Θρησκευσιολογική προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2003.

Κυριακής, Ε. Κ., *Βυζάντιο και Βούλγαροι, 17^{ος}- 10^{ος} αιώνας: Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Σ. Δ. Βασιλόπουλος, 1993.

Κωτσιόπουλος, Κ., *Θρησκεία και Πολιτική: Εξ' επόμεως κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Μυγδονία, 2015.

- , *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Μυγδονία, 2017.

- , *Το κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη (1342- 1349): Ιστορική, θεολογική και κοινωνική διερεύνηση*, Θεσσαλονίκη, 1997.

Lagroye, J., *Πολιτική Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Εκδόσεις Τυπωθήτω, 2002, μτφ. Ε. Μαγκανιώτης.

Lemerle, P., *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός, Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, 1981, μτφ. Μαρία Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου.

Λέτσιος, Δ., *Βυζάντιο και Ερυθρά Θάλασσα: Σχέσεις με τη Νουβία, Αιθιοπία και Νότια Αραβία ως την Αραβική κατάκτηση*, Ιστορικές Μονογραφίες 5, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Βασιλόπουλος, 1988.

Λίτσας, Ν. Σ., *Ιλιάδα και Διεθνής Πολιτική: Μια θεωρητική προσέγγιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2014.

- , *Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές*, Εκδόσεις Ποιότητα, 2010.

Luttwak, E. N., *Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Τουρίκη, 2009, μτφ. Μ. Μπλέτας.

Μαλιγκούδης, Φ., *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κυριακίδη, 2013.

Mango, C., *Η Ιστορία του Βυζαντίου*, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2006, μτφ. Ο. Καραγιώργου.

Μαρκόπουλος, Α., *Από τη ζωή ενός δασκάλου στην Κωνσταντινούπολη τον 10^ο αιώνα, «Μια μέρα...»*. Δεκαπέντε ιστορίες καθημερινότητας από τα αρχαία χρόνια ως την εποχή μας, Αθήνα, 1988.

Miotto, M., *Η Ισλαμική Κατάκτηση της Συρίας: Πως και γιατί το Βυζάντιο έχασε την Ανατολή του*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κ. & Μ. Σταμούλη- Ι. Αρχ. Χαρπαντίδης, 2019.

Μπαρτικιάν, Χ., *Ελληνισμός και Αρμενία*, Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή- Χορν, 1991.

Μπουλάκη- Ζήση, Χ., *Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βρυέννιος, 1989.

Μπουραντάς, Κ. Ε., *Θεοφανώ: Η πριγκίπισσα του Βυζαντίου που έγινε αυτοκράτειρα (coimperatrix) και η Μεγάλη Αυτοκράτειρα (Grosse Reichskaiserin) του Α' Γερμανικού Ράιχ- διαμορφώτρια της γερμανικής γλώσσας και φορέας της ιδέας ενός «Ευρωπαϊκού Συστήματος Κρατών»*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Αντ. Σταμούλη, 2013.

Μουσειδου, Γ., *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Βασιλόπουλος, 1995.

Νικολάου, Κ., *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια «μετ' αλλοφύλων και αλλογλώσσων» (17^{ος}-19^{ος} αι.)*: Το Βυζάντιο και οι ξένοι 4, Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν.

- , *Οι γυναίκες στο βίο και τα έργα του Θεοφίλου*, Σύμμεικτα 9, Τόμος Β', 1993, [Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού].
- Nicol, D. M., *Βυζάντιο και Βενετία*, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα, 3^η έκδοση, 2015, μτφ. Χ.- Α. Μουτσοπούλου.
- , *Οι Τελευταίοι Αιώνες του Βυζαντίου 1261- 1453*, Αθήνα, Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα, 7^η έκδοση, 2012, μτφ. Σ. Κομνηνός.
- Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου, Μ., *Βυζάντιο και Σλάβοι- Ελλάδα και Βαλκάνια (6^{ος}- 20^{ος} αιώνας)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 2001.
- Obolensky, D., *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, Τόμος Β', 1991.
- Ουνταλτσόβα, Ζ., Λιτάβριν, Γ. & Μεντβέντιεφ, Ι., *Βυζαντινή διπλωματία*, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1995, μτφ. Π. Ματέρη- Δ. Πατέλης.
- Οστρογκόρσκι, Γ., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Τόμος Α', 'Ιστορικές Εκδόσεις Στεφάνου Δ. Βασιλόπουλου, 2008.
- Παναγιωτάκη, Ν. Χ., *Ενθύμισις Ηράκλειο*, επιμ. Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος, Γ. Κ. Μαυρομάτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000.
- Παναγόπουλος, Γ., *Αιθιοπία (Αβησσυνία), Ένα μικρό Βυζάντιο στο κέρασ της Αφρικής: Ιστορικό και ταξιδιωτικό οδοιπορικό*, Αθήνα, Εκδόσεις Γόρδιος, 2016.
- Παναγοπούλου, Α. Γ., *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο: 6^{ος}- 12^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2006.
- Παπαδάτος, Α., *Περί της μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον*, Αθήνα, Πραγματεΐαι της ακαδημίας Αθηνών 50, 1984.
- Παπαδόπουλος, Θ., *Στοιχεία διαγραφής του βυζαντινο-αιθιοπικού πολιτιστικού χώρου*, Βυζαντινά 13/1, Θεσσαλονίκη, 1985.
- Παπαθανασίου, Α., *Οι «Νόμοι των Ομηριτών», Ιεραποστολική προσέγγιση και ιστορική-νομική συμβολή*, Αθήνα- Κομοτηνή, Εκδόσεις Α. Ν. Σάκουλας, 1994.
- ΠΑΠΥΡΟΥΣ-ΛΑΡΟΥΣ-ΜΠΙΡΤΑΝΙΚΑ, Τόμος 15^{ος}, Αθήνα, Εκδόσεις Πάπυρους, 2001.
- Παπασωτηρίου, Χ., *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Δ' έκδοση, 2004.
- Πατούρα- Σπανού, Σ. (επιμ.), *Διπλωματία και Πολιτική: Ιστορική Προσέγγιση*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2005.
- Πατούρα- Σπανού, Σ., *Η διάδοση του Χριστιανισμού στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντινού Κράτους (4^{ος}- 5^{ος} αιώνας)*, Σύμμεικτο 7, 1987.

- , *Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6^{ος} αι.)*, Σύμμεικτα 8.
- , *Χριστιανισμός και Παγκοσμιότητα στο Πρώιμο Βυζάντιο: Από τη θεωρία στην πράξη*, Εκδόσεις Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2008.

Πουλάκης, Π., «Η ελληνική εκκλησία και ο κόσμος των βαρβάρων», ΕΕΘΣΠΘ 1, 1953.

Ράνσιμαν, Σ., *Βυζαντινός πολιτισμός*, , Αθήνα, Εκδόσεις Γαλαξίας-Ερμείας, 1969, μτφ. Δ. Δετζώρτζη.

- , *Σικελικοί εσπερινοί: Η ιστορία του μεσογειακού κόσμου στα τέλη του 13^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστης, 2003.

Patlagean, E., *Ο ελληνικός Μεσαίωνας: Βυζάντιο 9^{ος}- 15^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2015, μτφ. Λαμπαδά.

Σαββίδης, Α. Γ. Κ. & Νικολούδης, Ν. Γ., *Ο Υστερος Μεσαιωνικός Κόσμος (11^{ος} – 16^{ος} Αιώνας): Βυζάντιο, Μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλάβοι*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2007.

Σαθάς, Κ., *Η Ιστορία της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας*, Τόμος 1, Αθήνα, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη, 1995, απόδοση στη Νέα Ελληνική Κ.Ι. Τσαούσης.

Σείχ, Ν. Μ. Έλ., *Το Βυζάντιο όπως το είδαν οι Άραβες*, Αθήνα, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2013, μτφ. Ν. Κελέρμενος, επιμ. Ν. Καραμπελιάς.

Σταυρίδου- Ζαφράκα, Α., *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, 1972.

Συνέλλη, Κ., *Οι διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας έως τον 6^ο αιώνα*, Ιστορικές Μονογραφίες 1, Αθήνα, Εκδόσεις Βασιλόπουλος, 2004.

Τακιρτάκογλου, Κ., *Η Αρμενία μεταξύ Βυζαντίου και Χαλιφάτου (885- 929)*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2018.

Ταχιάος, Αν. Αιμ. Ν., *Βυζάντιο και Ρωσία: Θέματα Πνευματικών και Πολιτιστικών σχέσεων*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις University Studio Press, 2016.

The Chronicle of Theophanes Confessor, A.D. 284- 813, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1997, μτφ. C. Mango & R. Scott.

Τζου, Σουν, *Η Τέχνη του Πολέμου*, Αθήνα, εκδόσεις Οδυσσέας- Φορμίγξ, Η' έκδοση, 2009, μτφ. Δ. Ν. Παυλάκης.

Treadgold, W., *Βυζάντιο- Επίτομη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2007, μτφ. Γ. Λεβενιώτης, επιμ. Γ. Αβραμίδης.

Τσάκωνας, Δ., *Κοινωνιολογική ερμηνεία του νεοελληνικού βίου*, Αθήνα, 1974.

Τσαούση, Δ., *Η Κοινωνία των Ανθρώπων. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 1987.

Vasiliev, A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324- 1453*, Αθήνα, Εκδόσεις Πελεκάνος, 2006.

Φειδάς, Ι., *Ο πατριάρχης Φώτιος και το κήρυγμα της βυζαντινής ιεραποστολής, Μνήμη Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Πρακτικά Συμποσίου (14-17 Οκτωβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1994.

Φειδάς, Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Τόμος Α', Αθήναι, 1994 2.

Woodhouse, C., *Η ιστορία ενός λαού: Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα, Εκδόσεις Τουρίκη, 2008, μτφ. Λ. Στεφάνου, επιμ. Μ. Μπλέντας.

Χρήστου, Κ., *Επιδιώξεις της Αποστολής Κυρίλλου και Μεθοδίου εις την Κεντρικήν Ευρώπην*, Κυρίλλω και Μεθοδίου: τόμος εόρτιος επί τη χιλιοστή και εκατοστή επετηρίδι, επιμ. Ι. Ε. Αναστασίου, μέρος Α', Θεσσαλονίκη, 1966.

Χριστοφιλοπούλου, Α., *Βυζαντινή Ιστορία*, Τόμος Α' (324- 610), Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2012.

- , *Η Αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον*, Σύμμεικτα 2, 1970.

Χολέβας, Κ., *Ελληνισμού ενόρασις*, Αθήναι, Εκδόσεις Πελασγός, 1997.

Χρυσός, Ε., *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι: Συμβολή εις την εξωτερικήν πολιτικήν του Βυζαντίου κατά τον Δ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών- Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, 1972.

Ξενόγλωσση

Alphonse, D., *Les strategists byzantins*, επιμ. J.A. de Foucault, Travaux et Memories 2, 1967.

Annae Comnenae, *Alexiadis libri IV*, Πρόλογος, Εκδόσεις Βόννης I, 1849- 1878.

Arnold, T., *Constantine Porphyrogenitus and his world*, London, Oxford University Press, 1973.

Baldwin, B. (μτφ.), *Timarion*, Ντιτρόιτ, 1984.

Beaucamp, J., *Le statut de la femme a Byzance (4e-7e siecle)*, I: Le droit imperial, [Travaux et Memoires du Centre de recherche d' histoire et civilization de Byance. College de France. Monographies, 5], Παρίσι, 1990.

Berridge, G. R., Keens- Soper M. & Otte T. G., *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, New York, Palgrave, 2001.

Blockley, R. C., *East Roman Foreign Policy: Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds, Francis Cairns, 1992.

Bowen, J., *A History of Western Education*, I. The Ancient World: Orient and Mediterranean 2000 B. C.- A. D. 1054, Λονδίνο, 1986² [κεφ. 12: Preservation of Traditional Learning: Byzantium, σ. 284- 314].

Brand, C. M., *Byzantium Confronts the West (1180- 1204)*, Cambridge, Harvard University Press, 1968.

Brett, G., *The Automata in the Byzantine Throne of Solomon*, *Speculum*, 1954.

Bréhier, L., *Les institutions de l' empire byzantine*, Paris, 1970.

Byzantine Authors: *Literary Activities and Preoccupations: Texts and Translations Dedicated to the Memory of Nicolas Oikonomides*, 2003, επιμ. John W. Nesbitt, Leiden: Brill.

Byzantine Court Culture From 829 to 1204, Washington, Dumbarton Oaks Research Library- Harvard University Press, 1997.

Chrysos, E., *Some aspects of Roman- Persian legal relations*, Κληρονομιά 8, Thessaloniki, 1976.

Ciggar, K. N., *Western travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962- 1204: Cultural and political relations*, Leiden- N. York- Koln, Εκδόσεις Brill, 1996.

Clausewitz, Von, *On war*, επιμ. Howard- P. Paret, Princeton, University Press, 1989.

Cross, S. ed., *The Russian Primary Chronicle*, 1930.

Dvornik, F., *Byzantine Missions Among the Slavs: SS. Constantine- Cyril and Methodius*, Ne Brunswick, Rutgers University Press, 1970.

Ekkehard, E., *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland: Das Mittelmeer unter byzantinischer und arabischer Hegemonie (650- 1040)*, Berlin, Walter de Gruyter, & Co, 1966.

Franklin, B. I. S. & Shepard, J., *The Emergence of Rus 750- 1200*, London- New York, Routledge, 1996.

Garsoian, N., *Armenia in the Fourth century: An attempt to redefine the concepts "Armenia" and "Loyalty"*, *REA* 7, 1971.

Geer, Mc, *Infantry versus cavalry: The Byzantine Response: Some Aspects of early Byzantine Arms and Armour*, *REB*, 46 (1988).

Gill, V., *Byzantium and the Papacy 1198- 1499*, Rutgers University Press, 1979.

- GoodFrey, J., *1204: The Unholy Crusade*, Oxford, 1980.
- Grousset, R., *Historie de l' Armenie, des origines a 1071*, Paris, 1973.
- Harder, J., *An Introduction to Ethiopic Christian Literature*, London, The Macmillan Co, 1926.
- Harley, K., «Shipping and staple Economies in the Periphery», *The World's Key History*, Edited by Gelina Harlaftis, Stig Tenold & Jesus M. Vandaliso, Palgrave Macmillan, 2012.
- Haycock, B., *The Pater phases of Meroitic civilization*, JEA 53, 1967.
- Heather, P. & Matthews, J., *The Goths in the Fourth Century*, Cambridge, 1991.
- Herrin, J., *Theophano: Considerations on the Education of a Byzantine Princess, The Empress Theophano. Byzantium and the West at the Turn of the First Millenium*, Κέμπριτζ, 1995.
- Hitti, P., *History of the Arabs*, London, Palgrave Macmillan, 2002.
- Huxley, G., *On the Greek Martyrium of the Negranites*, Royal Irish Academy, 1980.
- Joannou, P., *La legislation et la christianisation de l' empire remain (311- 476) (OCA 192)*, Rome, 1972.
- Kazhdan, A. P. & Wharton Epstein, A., *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Μπέρκλεν και Λος Άντζελες, 1985.
- Lounghis, T. C., *Les ambassades byzantins en Occident dequis la Fondation des etats barbares jusqu' aux croisades (407- 1096)*, Athenes, 1980.
- Macrides, R., «Dynastic marriages and political kinship» στο: *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, επιμ. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot, Variorum, 1992.
- Malteze, E. V., *Ecole et enseignement a Byzance*, Europe 822 (octobre), 1977.
- Meyendor, J. FF, *Byzantium and the Rise of Russia*, Cambridge University Press, 1989.
- Momigliano, A. (επιμ.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, 1965.
- Nicol, D. M., *The Immortal Emperor: The life and legend of Constantine Palaiologos, Lost Emperor of the Romans*, Cambridge University Press, 2002.
- Nicolson, H., *Diplomacy*, 3ed, London, Oxford University Press, 1969.
- Nye, J., *Soft Power: The means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004.

Obolensky, D., *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, Actes du XLLe Congres International d' Etudes Byzantines, Βιλιγράδι, τ.1, 1963-4.

Roseau J., *Domestic Sources of Foreign Policy*, New York, The Free Press, 1997.

Runciman, St., *The fastern Schism: A study of the eastern Churches during the eleventh and twelfth centuries*, Oxford, Clarendon Press, 1955.

Russel, J., *Zoroastrianism in Armenia*, Cambridge, Harvard University, 1987.

Scafuri, M. Ph., *Byzantine Naval Power and Trade: The Collapse of the Western Frontier*, Texas A & M University, 2002.

Shahid, I., *Byzantium in South Arabia*, DOP33, 1979.

Theophanis Chronographia, Τόμοι. Α' - Β', Λυψία, Έκδοση C DE BOOR, 1883-1885.

Thompson, E., *Christianity and the Northern Barbarians*, στο A. Momigliano (επιμ.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, 1965.

Tonnies, F., *Community and Society*, N.Y. Harper and Row 1975.

Toynbee, A., *Constantine Porphyrogenitus and his world*, London, Oxford University Press, 1973.

Vryonis, S., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeleg, Los Angeles-London, 1971.

Watson, A., *Diplomacy, the Dialogue between States*, London.

Wolfram, H., *History of the Goths*, Berbley- Los Angeles- London, 1990.